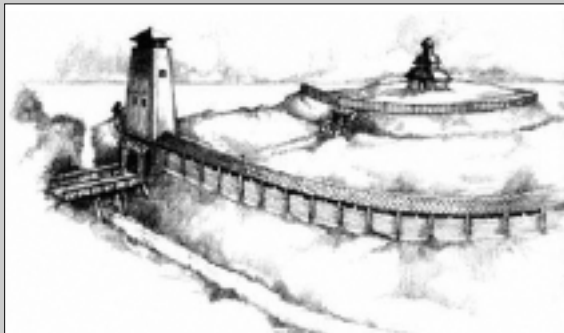

Hram boga Svetovida u Arkonai na otoku Rügen (Rujana) na Baltiku (rekonstrukcija)

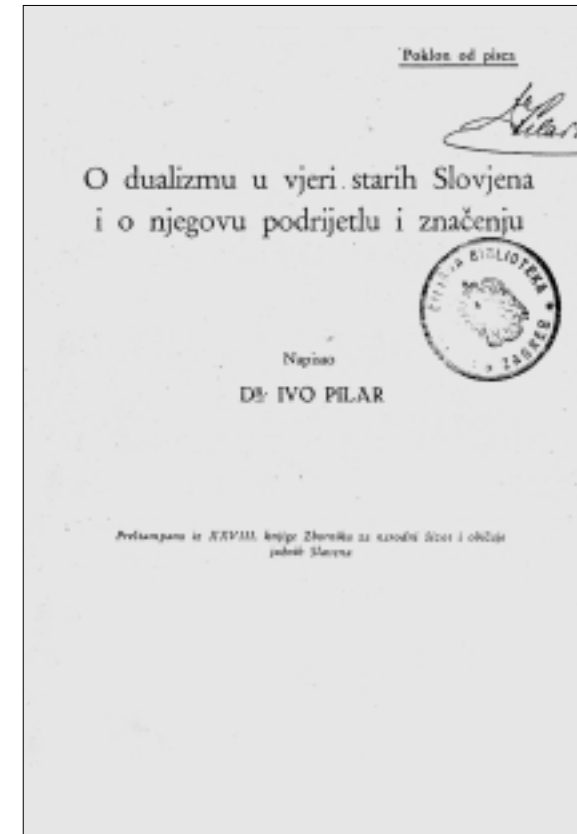

<http://my.opera.com/ancientmacedonia/blog/show.dml/767636>

Bog Svetovid

http://www.carantha.net/the_vends_and_the_slavs_m.htm

O dualizmu u vjeri starih Slovjena i o njegovu podrijetlu i značenju.

Dr. Ivo Pilar

I.

Slovjenska davnina vrlo je slabo vidna i nejasna; gotovo bi čovjek rekao, da je nalik na golemu ravninu, prelivenu maglom, tako da iz nje vire samo vrhovi najvećih predmeta.

Osobito to vrijedi za slovjensku mitologiju. Uza sav trud odličnih slovjenkih i svjetskih naučenjaka nije pošlo za rukom dovesti u pravi sklad ono malo, što znamo o mitologiji pojedinih slovjenkih naroda, a ni cijelu slovjensku mitologiju dovesti u jedan sustav i u organsku vezu sa mitologijama drugih grana velikoga stabla indoeuropskih naroda. Slovjenke patriote mnogo boli, što slovjenka mitologija u svakom pogledu daleko zaostaje za mitologijama Grka, Rimljana, Kelta i Germana.

Niederle (23, s. 7) na početku zasebne sveske u svom velikom djelu o slovjenkim starinama, posvećene slovjenkom bogoslužju, piše: »O slovjenkom bogo-

štovlju imamo doduše podosta starih vijesti, ali su tako nedovoljne, da u svemu znamo malo. Nemoguće ih je isporučiti sa bogatstvom vrela za mitologiju germansku ili galsku, grčku ili rimsku. Napose nam ne daju mogućnosti, da upoznamo cijeli sustav poganskoga bogoštovlja starih Slovjena. Mjesto toga razbiramo samo ulomke, vidimo nekoliko istaknutih božanstava, a da ne spoznajemo njihova značenja. Čujemo nešto o njihovoj kultu, ali ti ulomci ostaju bez unutrašnje veze i izvanjskoga okvira, — s jednom riječi, bez sustava, koji moramo tek mučno i naporno izrađivati.«

Ni drugi stručnjak, pok. prof. Louis Léger, ne može nam dati vedriju sliku. U predgovoru svomu djelu, »La Mythologie Slave« (19, s. V) piše on: »Spajajući u ovom djelu svoj rad od mnogo godina, potpuno sam svijestan, koliko mu nedostaje, da bude konačan spomenik. Taj spomenik nitko još nije podigao, a ja sumnjam, hoće li se ikada podići. Nema nade, da bismo za Slovjene mogli ikada doživjeti radove onakove, kakovih je za mitologiju Hindua, Grka, Latina, Kelta ili Germana iznijelo naše stoljeće. Podaci su preoskudni, i ni na koji način ne će se tekstovi i spomenici moći naknaditi hipotezama.«

Ni treći stručnjak, poljski filolog A. Brückner, nema boljšeg mnijenja o slovjenskoj mitologiji. On veli (4, s. 3): »... è che tutti i rami della slavistica la mitologia rimane finora il più meschino, e il più trascinato, e ancora oggi si potrebbere ripetere con ragione le stesse parole, che furono scritte non meno di un secolo fa da Giuseppe Dobrowsky, il padre della slavistica: «nulla ha tanto bisogno di una revisione e di un esame critico nel campo delle antichità slave quanto la mitologia.» Na drugom mjestu (4, s. XVI): »questa poverissima mitologia slava ...«

Isto nezadovoljstvo i pesimizam provijava i našega najznatnijeg domaćeg pregooca na tom polju, zaslužnog historika Natka Nodila. Evo njegovih riječi (24, R. 77, s. 43): »Slavenima bogovi su šturi, neplodni: oni su djetinjom rukom nacrtani obrisi, a nikakve žive prilike sprama slike čovječje. Ti bogovi niti se žene, nit vesele, niti boja biju: prijesto im nije na purpuri i na zlatu oblaka, niti im juri hod po tananom ajeru. Riječju, ovakvi bogovi nisu antropomorfi. Ovo je mnijenje o tromosti i neprikladnosti slavenskih bogova toliko uvriježeno, da i sam učeni slavista, L. Léger, tu nedavno presudi ovako: 'Koliko mi znamo za bogove slavenske, oni su od grčkoga antropomorfizma posve različiti. Osim izuzetaka, niti imaju porodice niti genealogije'. Na drugom pak mjestu (24, R. 77, s. 50) piše Nodilo: »I naš je Olimp sav oprašen, sav otrunjen, pa pravi svetitelji njegovi više nisu nama na pogledu. Stoga i rekoše, da mi nemamo mitologije.«

Ovo nepovoljno stanje, kao i nezadovoljstvo s njime, rano je nagonilo slavenske naučenjake i patriote, da traže puta i načina, kako da se iz njega izađe, kako da se popune praznine u slovjenskoj mitologiji i unese svjetlosti u njezine tamne i nevidne strane. Nije svakome bilo dano, da se sa rezignacijom snađe u beznadnim prilikama, kako je to pod pritiskom prilika učinio Francuz Louis Léger.

Ja ne mogu iscrpiti sve pokušaje u pomenutom smjeru, jer bih time izašao daleko preko okvira ove radnje. Spomenut ću samo dva pokušaja, koji su za naše uže prilike bili znatni, pa su se odrazili i u »Radu« Jugoslavenske akademije.

Godine 1869. Gregor Krek je u radnji »O važnosti slavenske tradicionalne literature kao izvora za mitologiju« (18) skrenuo pažnju na jasno vidljive veze slovjenskih jezika s ostalim indoevropskim jezicima, napose s iranskim, pri čemu ističe ne-

ku vidljivu veću srodnost slovjenskih jezika sa zendom i persijskim jezikom, žaleći ujedno, što odnošaj slavenskih jezika prema iranskima nije dovoljno osvijetljen. Ističe dalje, kako su se u narodnom jeziku, narodnim slovjenskim običajima (božićni, uskršni običaji, badnjak, koleda, kresovi, i t. d.), u narodnim pričama, bajkama i basnama, u narodnim poslovicama, u blagoslovnim i proročkim formulama, u narodnim čarolijama, u narodnim pjesmama — sačuvali jasno vidljivi i obilni tragovi pretkršćanskoga vjerovanja starih Slovjena. Upućuje dakle, da se sav taj dragocjeni poklad prastaroga vjerovanja u opreznom poređenju sa sličnim blagom kod ostalih indoevropskih naroda digne, te u nekoliko primjera pokazuje i način, kako bi se po njegovu mišljenju kod toga imalo postupiti.

Ovu svoju tezu Krek je kasnije, postavši redovnim universitetskim profesorom slavistike u Grazu, raširio i razradio u II. svesku svoga velikoga djela (navedena pod 17 u popisu literature) pod natpisom: »Allgemeine Bemerkungen über die slavische traditionelle Literatur und deren Beziehungen zur Culturgeschichte, zunächst zur Mythologie.«

Bilo je blizu pameti, da se ova metoda primijeni baš kod nas Hrvata i Srba, kod kojih se nalazi veliko obilje narodnoga tradicionalnoga blaga, znatno veće nego u mnogih ostalih slovjenskih naroda, koje je suviše dosta rano sakupljeno u raznim zbirkama te je istraživaocu pristupačno.

Toga se posla latio nitko drugi nego naš odlični historik Natko Nodilo u svojoj velikoj radnji: »Religija Srba i Hrvata na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora narodnoga« (24). Držim, da već sam natpis djela jasno pokazuje, kako je Nodilo kušao izvršiti Krekov program te iscrpljujući bogati folklor Slovenaca, Hrvata i Srba naći nove putove za upotpunjenje slovjenske mitologije i razjašnjenje svih njezinih tema i nejasnoća.

Ako nepristrano proučimo Nodilovo djelo, morat ćemo reći, da Nodilo nije uspio. Njegovo djelo, uza sav veliki trud nije nam moglo dati jasnu sliku o pretkršćanskom vjerovanju starih Hrvata i Srba, a i jedva je što pridonijelo, da se nejasnoća, maglovitost, nedostatnost i nesuvislost slovjenske mitologije iole razjasni ili upotpuni. Nodilovo nastojanje izgubilo se u guštari množine više ili manje subjektivnih konjunktura, bez objektivna naučna rezultata. Cijelo djelo ima samo uspjeh, da je pokopalo lijepu nadu, da bi se putem naznačenim od Gregora Kreka moglo stići do obogaćenja i sistematizovanja slovjenske mitologije, a da je nakupilo neku množinu kulturno-historičkoga i folklorističkoga materijala, koji će jedared netko moći upotrebiti sretnije od Natka Nodila. Naprotiv držim, da je baš Nodilov neuspjeh doveo preciznoga mislioca Légera do rečenice (19, s. XVII), da se: »ni na koji način tekstovi i spomenici ne će moći naknaditi hipotezama«, i do njegove jasno vidljive averzije od upotrebe folklorističkoga materijala, koji, kako on veli, »'ai écarté par principe«. Još pojačano pokazuje tu averziju Brückner (4, s. 9, 162), koji potpuno ide putem Légerovim: »Cosi pure ho eliminato tutto il folklore«, i to zato, da »ne pomišlja činjenice antikne i poganske s novima i polukršćanskima.«

Držim, da je u tragu Kreka hodio još jedan trudbenik na polju slovjenske mitologije: dr. Nikola Gržetić-Gašpićev sa svojom knjigom: »O vjeri starih Slovjena« (9). Prema Nodilu htio je Gržetić osnažiti svoju situaciju, što je folklorističku metodu Nodilovu još pojačao komparativnom metodom sa religijama indoevropskih i prase-

mitskih naroda, a zatim obilnom upotrebom mjesnoga, ličnoga i obiteljskoga nazivlja. Na žalost uspjeh Gržetićev nije mnogo bolji od onoga, što ga je postigao Nodilo. Svi njegovi rezultati vrlo su labilni, sve su to više ili manje nagađanja ili problematičke konjunktive. Ali držim, da ne bih bio pravedan, kad ne bih priznao, da se kod Gržetića ipak može konstatirati neki napredak, no on ga uglavnome zahvaljuje obilnoj upotrebi topografskog, ličnog i obiteljskog nazivlja, jer nam ova imena, koja imaju veliku tendenciju ustrajnosti, daju vezu sa govorom, mišljenjem i vjerovanjem izumrlih naših predačkih pokoljenja. Ipak odlučnoga kakvoga rezultata nisu donijeli ni Gržetićevi naponi, čak i njegovu komparativnu metodu Louis L é g e r načelno je otklonio (19, s. XVII): »'ai négligé tous les rapprochements — si séduisants qu'ils puissent être — avec la mythologie des peuples orientaux, du monde classique ou germanique«.

Tako valja istaknuti, da se svi pokusi, učinjeni u drugoj polovini XIX. stoljeća pa sve do velikoga rata, da se rasvijetli i obogati nauka o starom slovjenkom vjerovanju, svršili sasvim negativno.

No što sada? Hoćemo li klonuti kao ono Léger i uopće napustiti nadu, da ikada rasvijetlimo i sistemiziramo područje slovjenškoga pretkršćanskoga vjerovanja?

Ja to ne bih preporučio. Naprotiv je svrha ovih redaka, da se istakne, kako ima Arijadnina nit, koja bi mogla izvesti savremenu nauku iz labirinta, u kome se izgubila slovjenška mitologija. Ta je nit jasno vidljivi *dualizam* u vjeri starih Slovjena. Po mojem uvjerenju taj dualizam ima sva svojstva solidne osnove za novo sistemizovanje i novu spoznaju postanka slovjenškoga pretkršćanskoga vjerovanja, a time i slovjenške mitologije. Po mojem uvjerenju dozrijeva sasvim nov pogled na problem pretkršćanske vjere starih Slovjena, pak pošto sam i ja zagazio u ovo pitanje, držim svojom dužnošću da ovdje iznesem referat o sadašnjem stanju i o prvim rezultatima toga novoga pogleda i nastojanja.

II.

Pitanje dualizma u vjeri starih Slovjena nije nikakva nova, nego naprotiv vrlo stara stvar. Ono se opaža odmah u počecima literature i historiografije o Slovjenu.

Stvarni osnov za konstataciju dualizma u vjeri starih Slovjena nalazili su stručnjaci naročito u mnogo spominjanoj glavi Helmoldove »Chronica Slavorum« I, 52. Helmold, njemački svećenik i historik, rodom iz Holsteina, koji je živio negdje između g. 1108—1177., napisao je na želju Gerolda, biskupa u Oldenburgu, povijest podjarmljenja i pokrštenja polapskih Slovjena. On kazuje ovako: »Est autem Slavorum mirabilis error: nam in convivis et comotationibus suis pateram circumferunt, in quam conferunt, non dicam consecrationis sed exsecrationis verba, *sub nomine deorum boni scilicet atque mali*, omnem prosperam fortunam a bono deo, adversam a malo dirigi profitentes. Unde etiam *malum deum sua lingua Diabol seu Czerneboh*, id est nigrum deum appellat. Inter multi formia autem Slavorum numina prae-pollet *Zvantevit*, deus terrae Rugianorum, utpote *efficacior in responsis*. Cuius intuitu caeteros *quasi semideos estimabant*.¹

¹ Citirano po Brückneru (4, s. 251).

Ovaj vidljivi dualizam u vjeri starih Slovjena udario je u oči i ocu historičke geografije Filipu Cluveriusu (Clúver), koji u svojoj »Germania antiqua« pripovijeda, da su Vendi u Sleziji obožavali dva boga: Bilboha i Cernoboha (Zerneboha). Bilboha zvali su i Juterbohom, jer su ga slavili jutrom u zoru.²

Za južne Slovjene nemamo međutim dokumentiranih dokaza u starim kronikama, da su poznavali antitezu »Belboga« i »Crnoboga«, pak je to razvitku ideje o dualizmu kod starih Slovjena mnogo škodilo, jer se tvrdilo (kako ćemo kasnije vidjeti), da je dualizam stegnut na vjerovanje polapskih Slovjena.

Ta opreka Crnoboga prema Belbogu, koju nam javlja Helmold, bez sumnje je stvarno dualistička predodžba, koja dokazuje, da su kod Slovjena, koji su u ta dva boga vjerovali, živjele predodžbe o dualizmu vrhovnih božanstava.

Ali prvi slovjenški autor, koji je iz ovoga razasutoga stvarnoga materijala kod starih Slovjena izašao tvrdnju o dualizmu kao religiozno-historičkom pojmu, bio je, koliko sam mogao utvrditi, Pavao Josip Šafařík. U svojoj povijesti slovjenškoga jezika i literature daje on kratak pregled o vjeri i običajima, kulturi i jeziku starih Slovjena ovako (29, s. 13): »Unter allen waren Perun, der Donnergott, biely Bog, der Geber alles Guten, černy Bog, der Schöpfer des Bösen, *in welchem sich ganz der persische Dualismus kundthut*, und Swietowid der Allessehende von Arkona auf der Insel Rügen, die höchsten Gottheiten.« Šafařík prihvaća dakle ovdje postojanje dualizma u vjeri starih Slovjena, konstatira njegovu upadnu sličnost sa staropersijskim (zoroastrovskim) dualizmom.

Teško je reći, koliko su na Šafaříka utjecali savremeni njemački autori, kao na pr. Karl Rosenkranz u svojoj »Naturreligion«, gdje kaže: »Was die historische Stellung betrifft, so scheint mir die slavische Religion als Dienst des Lichtes die nächste Beziehung auf die persische zu haben. Alle slavischen Völker verehren das Licht, dem die Finsternis gegenüberstand, der Bog als Bielbog und Zernebog« (str. IX). Ali na drugom mjestu piše taj autor (str. VIII), da o pravom stajalištu te vjere još nije na čistu.³

Slično nejasno gledište zauzima i Jakob Ludvig Grimm, koji u svojoj »Deutsche Mythologie« piše: »Einen durchdringenden, idealistischen Unterschied zwischen gutem und bösem Geiste, Ormuzd und Ahriman, kennt weder die indische, noch die deutsche Götterlehre. Der slavische Glaube stellt einen schwarzen und weissen Gott auf: Bjelbog und Tschernibog. Dieser Dualismus scheint mir aber weder durchdringend noch ursprünglich.«⁴

Svakako valja reći, da je Šafařík kasnije promijenio svoje shvatanje o dualizmu u vjeri starih Slovjena, i svoje prvo mnijenje potpuno desavuirao. Ja držim, da je zacijelo i Grimm u tom smjeru na njega djelovao, jer je teško pomisliti, da Šafařík njegovu čuvenu »Deutsche Mythologie« koja je izašla 1835. godine u Göttingenu, ne bi bio čitao. Svakako piše Šafařík u svojoj raspravi o bamberškom Crnobogu sasvim

² Citirano po Gržetiću (9, s. 101). Ja sam citat htio provjeriti po izvornom djelu Cluverovu, ali toga mjesta po Gržetićevu citatu nisam našao. Ali kako Jutroboga spominju i Frenel i Ekhard (Monumenta Jutrebocii), to sam taj citat ipak donio.

³ Citirano po Hanušu (10, s. 147).

⁴ Citirano po Hanušu (10, s. 147—8).

protivno: »Was Helmold vom Cernoboh erwähnt, ist nur an den Namen Černy geknüpft, welcher allerdings bedeutungsvoll, nur in einem anderen Sinne, einigen neuen deutschen Systematikern (ist Kaissarow, Dobrowsky, Rakowiecki, A. Jungmann, Karamzin, Hanka und selbst Schaffarik ein solcher?) Veranlassung zur *Er-dichtung* eines Dualismus im slavischen Mythos gab, welcher sich in dem Sinne *wie bei den alten Persern, dort nicht befindet*. Vernünftiger wird sowohl von der Ansicht Helmolds als von der *Abwesenheit des Dualismus* in der slavischen Mythologie in dem vierten Jahresberichte der pommerschen Gesellschaft geurteilt.« Tu dakle Šafařík drži, da je dualizam u vjeri starih Slovjena samo izmišljen, i da ne postoji.

Iza Šafaříka i Grimma pitanje dualizma nije više silazilo sa dnevnoga reda u istraživanju o vjeri starih Slovjena. Ali su se u tome pokazala dva smjera. Jedan, koji je tome dualizmu obraćao naročitu pažnju i nastojao dovesti ga u vezu sa velikim dualističko-religioznim pokretom na Iranu, i drugi smjer, koji dualizmu nije pridavao nikakove važnosti, nego ga je poricao ili bar potcjenjivao te nastojao svesti na uzgredan pojav, koji se više ili manje zamjećuje kod mnogih drugih starih religija, a da nema nikakve naročite znatnosti.

U prvi red ide svakako poznati slavist hegelijanac I. J. H a n u š , najprije profesor filozofije u Lavovu (1838—47), a kasnije u Pragu (1849—1852). Osjećajući slabocu slovjenske mitologije, kušao ju je sistematizovati i skupiti sve, što se doslije pisalo o tome. Sistematizovanje je izvršio tako, da je staroslovjenske mitološke elemente podijelio na tri skupa: u prvi mitološke elemente, koji su staroindijskoga podrijetla, u drugi elemente persijskoga (zoroastrovskoga), i u treći posebne oblike i preobrazbe mitskih elemenata, koje su nastale, kada su ih preuzeli Slovjani (10, s. 93). On dakle potpuno prihvaća dualizam u starih Slovjena i daje mu zoroastrovsko podrijetlo, samo drži, da ti elementi nisu kod svih Slovjena jednako rasprostranjeni, nego da kod *zapadnih* Slovjena preteže *persijski* (zoroastrovski) utjecaj, a kod *istočnih staroindijski*. U južnih Slovjena da su zastupana oba elementa podjednako, ali je njihovo vjerovanje protkano mnogim stranim mitskim elementima.

Srednji pravac između oba spomenuta smjera zauzimaju historici religija, osobito oni, koji su se bavili oko povijesti gnostičko-manihejskih sekata u Evropi, poglavito bogomila na slovjenskom Jugu. Među te istraživače ide u prvom redu odlični protestantski bogoslov Strassburžanin Charles S c h m i d t (1812-1895), autor mnogih djela, a napose »Histoire et doctrine de la secte des Cathares ou Albigeois« (31), koje je za nas važno, jer se njime dosta služio Rački u svojim djelima. U pribilježkama k pojedinim partijama svoga djela donosi Schmidt jedan pasus pod natpisom »Sur le dualisme dans le paganisme slave«, u kome konstatira taj dualizam, ali dopušta mogućnost, da je on donesen k Slavenima po utjecajima manihejsko-katharskima. Tim se Schmidt očividno poveo za nepoznatim mi piscem, koji u Scr. rerum germanicarum (s. 513) citira poznato Helmoldovo mjesto o Belbogu i Crnobogu, ali dodaje: »juxta immanem Manicheorum errorem«.

U prvi smjer ide osim Hanuša i poznati ruski slavist i historik Aleksandar Fjodorovič H i l f e r d i n g (Gilferding, 1831—1872), koji polazeći sa stajališta, da je pradamovina Indoevropska Azija (to je mišljenje poslije Penke napušteno), drži, da su Slovjani sa Litvinima posljednje indoevropsko pleme, koje se iz srednjo-azijske pradamovine doselilo u Evropu. Potvrdu nalazi u tome, što su Grci, Tračani, Italici, Kelti

i Germani, došavši u Evropu poznavali od kovina samo zlato, srebro i mjed, a Slovjani i Litavci poznavali su već i željezo, te imaju vlastitu indoevropsku oznaku za to, koja polazi od indijskoga »siladžam« = od pećine rođeni (12, s. 253). Hilferding drži, da su od svih Indoevropska samo Slovjani sudjelovali u velikom pokretu Zoroastrovu, jer imaju iransku riječ *bog* od iranskoga *baga*, dok tu Litavci već nisu sudjelovali, jer boga označuju indoevropskom riječi »dēvas«. Kako su Slovjani donekle sudjelovali u tom pokretu, to su oni jedini mogli donijeti u Evropu dualističku antitezu između Crnoboga i Belboga, koja je nastala u Baktriji (12, s. 254—255).

Naš R a č k i , koji ide u treći smjer, srednji, prihvatio je s nekom rezervom Hilferdingovu ideologiju (27, R. 10, s. 160): »Sudeći po ostancima slovjenskoga mita i po nekim svjedočanstvima i drevnim uspomjenama, vjera slovjenskoga naroda bijaše također dualistična.« Kod bilješke k tome mjestu Rački već uzmiče i pokazuje tendenciju, da taj dualizam prima dokazanim samo za polapske Slovjene: »Kod polapskih Slavena poganskih bijaše dualizam glavni članak njihove vjere, kako svjedoči savremeni pisac Helmond« (tu donosi gore napisani citat). »Ovo se svjedočanstvo odnosi dakako samo na jedan ogranak slovjenski. Ali drugi nalaze tragove dualizmu u jeziku slovenskome: богъ, дивъ, бѣсъ, te misle, da se slovensko pleme odijelilo od azijskih Arijana, poslije kod Zenda obnove Zoroastrove, i dualističke nazore sa sobom ponijelo. Nadalje u pripovijetkama, poslovicama i pričama pučkim, u kojima se borba među svijetlom i tminom odsijeva« (27, R. 10, s. 161).

Međutim valja istaknuti, da se protiv ovoga shvaćanja o vjerskom dualizmu Slovjena, a naročito protiv njegova podrijetla od Zoroastrova dualizma, potkraj XIX. vijeka pojavila oštra reakcija.

Ta se reakcija opaža već kod poljskog slavista Vilhelma B o g u s l a w s k o g a . U svom velikom djelu o davnini zapadnih Slovjena (3, s. 679) konstatira on kod starih Slovjena doduše postojanje nekih dualističkih predočaba, koje poređuje sa iranskim dualizmom Zaratuštre. Ali on drži, da je predodžba opreke dobra i zla opća pojava ljudska, koja se rađa iz životne nevolje potištenih i podvlašćenih, pa da je nikla iz niskoga socijalnoga položaja Slovjena. Poredeći pak slovjenski dualizam s iranskim, opaža bitne i duboke razlike, tako da se ne pridružuje onima, koji misle, da staroslovjenski dualizam potječe od iranskoga.

Ta se reakcija još pojačala kod već pomenutoga Gregora K r e k a , čiji smo znatan utjecaj na slovjensku mitologiju već istaknuli. On radikalno otklanja svaki dublji dualizam u starih Slovjena, a napose poriče svaku vezu sa dualizmom iranskim. Svoje stajalište precizira ovako (17, s. 404—405): »Nichts würde unrichtiger sein, als aus dem hier und oben Ausgeführten folgern zu wollen, die Slaven hätten einen consequent durchgeführten, so zu sagen philosophischen Götterdualismus, etwas im Sinne des Zoroastrismus besessen, — was denn allerdings von Mythenforschern vielfach angenommen wird. Der Dualismus, wie wir ihn für die Slaven angenommen haben, kennt der Mythos aller verwandten Völker, und besteht in nichts anderem, als in dem Kampfe des Lichtes mit der Finsternis und hat somit das Gute und Böse hier einen ganz anderen Sinn, als in der Lehre Zoroasters (Zarathustra's), dessen Abstraktionen den Vergleich mit slavischen mythischen Anschauungen in keiner Weise vertragen. Veranlasst ward diese Irrung durch den Umstand, dass die Chroniken von einem Crnobog sprechen, dem man naturgemäss einen Belbog, Bel bog entgegen-

stellte. Dies ist jedoch lediglich ein Niederschlag christlicher Anschauungen auf Spät-heidnisches. Es haben sonach diese secundären Gebilde mit dem slavischen Mythos nichts zu schaffen und ist auch die Paralellisierung derselben mit Ahriman (Adžro-mainjus = der zerstörende Geist) und Ormuzd (Ahuro-maždao = der weise Herr) im Ganzen wie im Einzelnen völlig unzulässig.«

Kako ćemo razabrati, ovaj Krekov oštri otklon dualizma ostao je odlučan u slavistici posljednjih decenija sve do danas. Krekovo ćemo mišljenje prilično nepromijenjeno naći kod glavnih pisaca ove struke. Čak i pisci, koji su po svojim vlastitim studijama došli do protivnoga shvaćanja, ne mogu se oteti otklonu, koji je zauzeo Krek. To se najbolje vidi kod našega N o d i l a , čije se shvaćanje razbira u ovim riječima (24, R. 77, s. 70): »U ovom teškom sporu, jer se tiče pradavne stvari, ja bih do boljeg razjašnjenja rekao, da je svakako pripustiti eransko neko djelovanje na vjeru drevnih Slavena, no da djelovanje ono ne bi vrlo uspješno. Slaveni ako i popri- miše posve vjeru Eranaca, nabrzo je, od veće česti, zabaciše, pritežući ih srce na svijetle bogove, na davno pjesničko kazivanje prvih arijskih otaca. Od eranskoga do- dira ostade im samo nekoliko vjerskih riječi, a i dosta izrazita težnja, u svako raz- doblje njihove historije, za strogim dvostrukim rasporedajem bogova za religijom dvaju načela.« Nodilo dakle prihvaća i dualizam i njegovo podrijetlo sa Irana, ali drži da su se ti utjecaji izgubili.

Noviji mitolozi dualizam sreda zabacuju te se uglavnom povode za nazorima Krekovim. Reakcija protiv shvaćanja Hanusch-Hilferdingova vidljivo se pojačala. Louis L é g e r (19, s. 154) konstatira Crnoboga, spomenutoga kod Helmolda, ali podjedno ističe, da nijedan tekst ne spominje bijeloga Boga. Zato on odrešito otklan- ja dualizam: »On a élaboré toute une théorie sur le dualisme slave. En réalité, nous ne savons rien sur ce dieu blanc.«

I Lubor N i e d e r l e (23, s. 160—164) potpuno je prihvatio Krekovo mišljenje. On dualizam ograničuje samo na polapske Slovjene, vidi u njemu kršćanski utjecaj i otklanja, da bi stari Slovjani preuzeli iranski dualizam; tome mu je dokaz, što u sta- roslovenskom vjerovanju ne nalazi tragova borbe načela dobra i zla. Odlučno za- bacuje gledište onih slovjenskih mitologa, koji prihvaćaju dualizam kao bitni ele- ment staroslovenskoga vjerovanja, pak tvrdi, da su se tragovi toga dualizma pojavili tek u doba raspadanja stare vjere i prijelaza u kršćanstvo, koje je u svojim apokrifima imalo mnogo dualističkih elemenata. Za njime se posve povodi i B r ü c k n e r (4, s. 203) tvrdeći, da dualizam u vjeri starih Slovjena nije nikada postojao, a koliko mu se razbiraju tragovi, da je to utjecaj kršćanstva ili možda kakvih posebnih utjecaja, koji su potkraj pretkršćanske ere dospjeli po trgovačkim vezama među baltičke Slo- vjene (4, s. 207), pa završuje: »Il sistema di mitologia slava non ci mostra nessuna traccia di monoteismo a base di una divinità suprema, e tanto meno di un dualismo orientale« (4, s. 231).

Po ovom kratkom pregledu razvitka ideje nekoga dualizma u vjerovanju starih Slovjena moramo utvrditi, da je taj dualizam, u teoretskom smislu riječi, opažen u prvoj polovini XIX. stoljeća, pa da je osvojio glavne tadašnje nosioce istraživanja o slovjenskoj starini; no da je doskora nastupila reakcija, koja se potkraj XIX. stoljeća vrlo raširila i prešla i u početak XX. vijeka, tako da danas glavni predstavnici slavis-

tike dualizam u vjeri starih Slovjena posve odbacuju, i to njegovo opstojanje kao po- jam, a tako isto njegovo podrijetlo od staroga dualizma iranskoga (zoroastrovskoga).

III.

Nije u neophodno potrebnoj, ali je u stvarnoj vezi sa sadržajem ove rasprave pitanje, kako sam ja došao do problema, kojim se ovdje bavim.

Baš radi te s t v a r n e veze, na koju polažem osobitu važnost, bit ću slobodan i ovo prikazati. Držim, da to mogu stim lakše, što je ta stvarna veza ovdje za nas juž- ne Slovjene osobito znatna.

Proživjevši preko 20 godina u Bosni, iskrslu je preda mnom bogomilsko pitanje. Nalazio sam svagdje zagonetne monolite bogomilskih groblja, a nisam mogao nigdje dobiti precizni odgovor: tko su bili oni ljudi, koji su pokapani pod onim čudesnim nadgrobnim spomenicima? Stadoh dakle sam proučavati stvar i čitati sve, što sam o tom pitanju mogao naći, najprije domaće stvari, Račkoga, Petranovića, Jelenića, iz- vještaje u »Glasniku bosanskoga zemaljskoga muzeja u Sarajevu«. Onda posegoh za stranim djelima, koliko sam ih mogao dobiti, i tako je taj materijal, nadopunjavam mojim drugim antropološkim, topografskim i historičkim studijem, napokon dao pri- lično jasnu sliku o bogomilstvu specijalno o t. zv. bosanskoj crkvi, pri čemu me je osobito zanimala rasno-antropološka, socijalna i politička pozadina toga pitanja.

Došavši po mogućnosti do dna toga pitanja, u okviru našega današnjega pozna- vanja stvari, morao sam utvrditi dvoje:

1) Svagdje na Balkanu, gdje državna vlast nije odlučno i sa svom težinom svoje moći nastupila protiv bogomilstva, ono je neodoljivom snagom prodrlo i privuklo k sebi većinu slovjenskoga pučanstva, tako da je vidljiva neka zasebna predispozicija balkanskih Slovjena za bogomilstvo. Naišao sam na ono isto pitanje, koje je postavio nitko manji, nego sam Vatroslav J a g i ć (14, s. 80) uskliknuvši: »Htjeli bismo oso- bito, da si možemo izjasniti, u čemu je bogomilstvo našem narodu toliko prijalo, kojimi li se svojstvi toliko podudaralo s naravi slovjenskom, da se je mnogo vjekova snažno održalo ne samo među prostim pukom, već čak kod boljara, knezova i kra- ljeva bugarskih, srpskih i bosanskih.«

2) Ali ja sam konstatirao i drugu ne manje važnu činjenicu: Bogomilstvo je izra- zito dualistično, ali, začudo, u onim formama, u kojima se ono na Balkanu razvilo, dualizam je mnogo izrazitiji, nego u onim religioznim doktrinama, koje su na Balkan donesene i iz kojih je bogomilstvo niklo, a napose u naukama pavličana, masalijana, euhita i t. d. Bilo je dakle za svaki sociološko školovani um jasno, da je odnekuda morao doći neki dualistički prinos, koji je bogomilski dualizam pojačao. Tu se na- doh na istom stajalištu kao i bugarski istraživalac bogomilstva prof. Jordan I v a - n o v (13, s. 19), koji je međutim odmah i riješio pitanje tako, da je ustvrdio, da se ovaj dualizam ima svesti na utjecaj Pečenega, koji su bili manihejci i dualisti, te se u XI. stoljeću naselili po Bugarskoj. No mene takovo rješenje nije zadovoljilo. Poče- nezi bili su po mome shvaćanju u Bugarskoj etnički, socijalno i politički preneznatan činilac, a da bi mogli cijelom bugarskom narodu ucijepiti tako elementarnu značaj- ku, kao što je sklonost k dualizmu. Naprotiv pitanja pod 1) i 2) donekle su se na- dopunjala, a smjer mojemu mišljenju dao je napokon Schmidt svojom bilješkom, ci-

tiranom gore na str. 8.* »Sur le dualisme dans le paganisme Slave«. Svratio sam pažnju na taj dualizam, počeo sam pomišljati, nije li neki dualizam u pretkršćanskom vjerovanju starih Slovjena bila ona predispozicija balkanskih Slovjena za dualističko bogomilstvo, i nije li tisućljetno staroslovensko dualističko vjerovanje pojačalo manihejski dualizam, koji je u pavličanstvu i masalijanstvu bio dosta slabo izražen i već zakržljao. Ta me pomisao nije više ostavljala, stim manje, što sam slično shvaćanje našao i kod Račkoga (isp. naprijed stranu 9**) i kod Gržetića (9. s. 97—102). Time je moje mišljenje dobilo stalan smjer, iz kojega više nije izlazilo.

Tako je taj dualizam postao predmetom moje naročite pažnje i stalnoga razmišljanja. Prvo mi je bilo pitanje: odakle je taj dualizam došao k Slovjenima? Tu je dakako sudjelovalo moje godinama stečeno antropološko znanje, naročito je bila odlučna razdioba indoevropskih jezika od Paula v. Bradtke-a u t. zv. »centum« jezike i »satem« jezike. Slovjeni pripadaju zajedno sa Indima, Irancima (Parsi, Baktri, Medi, Sake, Tokhari) i Armencima u t. zv. »satem« skup, u t. zv. istočno-indoevropski, koji se odvaja od t. zv. zapadnoga skupa (»kentum«, »hekaton«, »hunt«), kome pripadaju Grci, Italici, Kelti i Germani. Ovo bliže jezično srodstvo s Irancima dovelo me je do pomisli, ne potječe li taj vidljivi dualizam kod Slovjena s Irana iz velikoga socijalno-religioznoga dualističkoga pokreta, koji je vezan na ime persijskoga proroka i reformatora Zoroastra-Zaratuštre?

Počeo sam se zanimati za toga iranskoga vjeroučitelja. Prilično nezadovoljan sa svime, što sam dotad o njemu čitao, pala mi je najzad u ruke knjižica najznatnijega njemačkoga iranologa Chr. Bartholomae-a (1), koja sadržava prijevod onih dijelova Zendaveste, koji se pridaju samomu Zoroastru (gatke 28—34, 43—51 i 53 onoga dijela Aveste, koji se zove »Jasna«) i koji je prevodilac nazvao »Zarathushtra's Werspredigten«. Tu udara u oči socijalni sadržaj Zaratuštrine nauke, njegovo suprotivstavljanje seljaka zemljodjelca kao pravednika opakome nomadu razbojniku, njegovo isticanje zemljoradnje kao ideala pravednoga i bogumiloga života i t. d.

To je duboko djelovalo na me, stim više, što sam od duže vremena nosio u duši jedno otvoreno pitanje, na koje nisam znao odgovoriti: zašto se Slovjeni u povijesti pojavljuju vazda kao zemljodjelci? To je činjenica, koju je, koliko mi je poznato, prvi napose istaknuo Herder u svojoj »Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit«. Posljedica tome bijaše, da su Slovjene smatrali ratarskim narodom kat eksohen, kao što to čine na pr. Jagić (14, s. 23), Hilferding (12, 1, s. 184) i drugi. Međutim podrijetlo te seljačke prirode Slovjena nije po mome znanju dosada nitko od dna razjasnio. Razumjeh dakle, da je kod Zoroastrove vjere zemljodjelstvo bila religiozna dužnost, kao što to naročito ističu Justi (16, s. 7)⁵ i Jackson,⁶ te da bi se postavkom, da su stari Slovjeni po vjeri bili zoroastrovci, to pitanje sasvim razjasnilo. Sve te činjenice zajedno, dualizam, ratarstvo, jezična srodnost, geografska

* Ovdje na str. 96.

** Ovdje na str. 97.

⁵ »Hier ist Armaiti, die tätige Frömmigkeit, welche in der Erfüllung der Pflichten des Ackerbaues ein religiöses Erfordernis sieht.«

⁶ »Zu allen Zeiten hielt die altpersische Religion den Ackerbau hoch, und machte seine Pflege zu einem religiösen Gebot.« Geiger-Khun (7, s. 681).

blizina između južne Rusije i Irana, pa činjenica, da su Persi stvorili prvu svjetsku državu, u kojoj je Zoroastrova nauka bila državna vjera, te je teško pomisliti, da takva svjetska država ne bi vršila kakav utjecaj na veliki ruski teritorijalni masiv — stvoriše u meni uvjerenje, da dualizam u vjeri starih Slovjena potječe iz Irana, t. j. od nauke Zaratuštrine. Tu spoznaju stekoh nekako intuitivno: ona postade moje uvjerenje, a da i sam nisam znao kako, i ja ne mogoh odoljeti, a da to svoje uvjerenje ne izrečem. Učinih to u predavanju 12. ožujka 1925. u »Sociološkom društvu« u Zagrebu pod natpisom »Osnovne misli za jednu hrvatsku etnografiju«. U tom predavanju izrazih svoje uvjerenje, da je vjera starih Slovjena bila po svoj prilici Zoroastrova.

No ja sam se sa svojom novom hipotezom osjećao vrlo nelagodno. Stvar sam držao velikom i važnom, a nisam osjećao u sebi ni dosta snage ni autoriteta, da joj vlastitom snagom pomognem do pobjede. Ali mi u pomoć dođe srećni slučaj. U Grazu jedared saznah, da istu tvrdnju o zoroastrovstvu starih Slovjena uči češki učenjak prof. dr. Jan Peisker. Poslavši mu svoje gore pomenuto predavanje, primih osobito prijazan odgovor. A i rezultat mojih ličnih raspravljanja sa prof. Peiskerom bio je, da sam preuzeo istraživanja po njegovoj uputi u području naše Kraljevine.

Sa prof. Peiskerom stupa novi elemenat u moj duševni život. Po njegovoj želji proučio sam glavna njegova djela i po njima bijah uveden u novi krug ideja, koje su moje shvaćanje vanredno produbile i obogatile.

Prof. Peisker, po obrazovanju slavista, a po izabranoj specijalnoj struci socijalni i privredni historik,⁷ već se u Pragu počeo baviti agrarno-historičkim studijama, koje je u Grazu kao suradnik »Historische Landeskommission für Steiermark« nastavio. Prevrćući stare urbare nalazio je sve češće topografska imena, za koja je kao slavist morao razabrati, da su u vezi sa pretkršćanskim vjerovanjem starih Slovjena. Prinuđen po svojoj zvaničnoj dužnosti, da ta mjesta lično i obilazi, opazio je doskora, da ona nose redom posebnu neku tipičnu fizionomiju. To su obično brda u blizini vode, te što je značajno, stoje uvijek vodi s lijeve strane brda, koja nose ime boga svjetlosti i dobra, a s desne strane vode stoji brdo, pećina ili gudura, koja svojom topografskom oznakom pokazuje boga tame i zla, dotično zloduha, đavla.

U tijeku njegova mnogogodišnjega naučnog rada materijal mu je stalno nadolazio, i tako je on napisao najprije na njemačkom jeziku studiju o tome,⁸ a napokon izdao u »Starohrvatskoj Prosvjeti« u hrvatskom prijevodu znatno raširenu studiju o vjeri starih Slovjena prije krštenja (25), te u njoj opisao 32 staroslovenska svetišta, koja je za svoga rada mogao utvrditi.

⁷ Prof. dr. Jan Peisker rodio se 25. svibnja 1851. u Oporany, kotar Bechuně, u južnoj Češkoj kao sin šumara tamošnje gospoštije kneza Paara. Došao je na svijet gotovo slijep, te je svoj očni vid stekao tek kasnijom operacijom. Ovako zaustavljeni tijekom obrazovanja doveo ga odmah po stečenom vidu do strastvena čitanja i ljubavi za knjigu, a ova do bibliotekarskoga zvanja. Stupio je g. 1874. kao amanuensis u sveučilišnu biblioteku u Pragu, odakle je 1891. prešao k sveučilišnoj biblioteci u Grazu, gdje je 1891—1904. bio skriptor, 1904—1910. kustos, a 1910—1919. ravnatelj te knjižnice. God. 1892. na gradučkom je sveučilištu postigao čast doktora filozofije (povijest i slavistika). God. 1901—1918. bio je privatni docent za socijalnu i gospodarsku povijest na sveučilištu u Grazu, 1919—21. profesor za istu struku na češkom sveučilištu u Pragu.

⁸ Tvarog, Jungfernsprung und Verwandtes. Blätter für Heimatskunde 1926. svez. 7/8. str. 47—59.

Neprolazna je po mnijenju pisca ovih redaka zasluga prof. Peiskera, da nam je otvorio oči za staroslovenska dualistička svetišta, za te nijeme svjedoke negdašnjega vjerovanja naših pređa, kraj kojih smo dosele prolazili slijepi. Prof. Peisker mogao nam je otvoriti oči samo tako, što je kao socijalni i privredni historik prevrtao stare urbare i slične stare spise, pak je mogao utvrditi, kako mnoga danas izobličena i beznačajna topografska imena imaju ipak mitološko značenje i vezu sa negdašnjim vjerovanjem starih Slovjena, samo ih je vrijeme izlizalo i izobličilo. Nadalje, što je po zvaničnoj dužnosti na licu mjesta morao pregledati istraživane krajeve, pak je ostrim okom zapazio njihovo dualističko ustrojstvo sa stalnom kulisom: s lijeve strane mjesto, obično brijeg, posvećen bogu sunca, svjetlosti i dobra, u sredini voda, a s desne brijeg, pećina ili gudura, posvećena zloduhu, principu tame i zla. Napokon je zapazio, da je crkva kršćanska u žilavoj borbi sa tvrdoglavom pretkršćanskom vjerom starih Slovjena po izvjesnoj metodi pobijala to vjerovanje, osobito gradnjom crkava i samostana, koji su imali zadaću, da trajnim utjecajem slovenske dualiste i dvovjerce privode čistome kršćanstvu. To je međutim činjenica, koju su donekle poznavali već i drugi slovenski mitolozi (isp. Léger 19, s. 87, 90, 91, 113). Samo je prof. Peisker utvrdio njihovu vezu sa dualističkim svetištima i izvršio neku sistematiku. A to je vrlo važno, jer kada tu sistematiku upoznamo, dobivamo dragocjena pomagala i indicija, koja nam pomažu nalaziti i odrediti staroslovenska svetišta i ondje, gdje su se stara mitološka topografska imena i tradicije stoljećima potpuno izgubili.

IV.

Razumljivo je nakon onoga, što je rečeno u III. poglavlju, da sam se rado odazvao pozivu prof. Peiskera, da surađujem u istraživanju staroslovenskih dualističkih svetišta na teritoriju Kraljevine Jugoslavije.

Prirodno je, da sam svoja istraživanja u prvom redu izvršivao u onim krajevima, koji su mi u jednu ruku po mome stalnom boravku u Zagrebu bili najlakše pristupačni, a u drugu na one, koje sam po svojim dosadašnjim putovanjima najbolje poznao, dakle poglavito u Hrvatskoj, Dalmaciji, Bosni i Hercegovini, a manje u Slavoniji, Crnoj Gori, sjevernoj i južnoj Srbiji. Napose ističem, da sam razmjerno malo radio u Sloveniji i to osobito stoga, što je ta mjesta prilično istražio već sam profesor Peisker, naročito onaj dio, koji mu je kao članu štajerske zemaljske historičke komisije bio nekada po dužnosti područjem neposrednoga rada i istraživanja. No ponajprije da istaknem ovo:

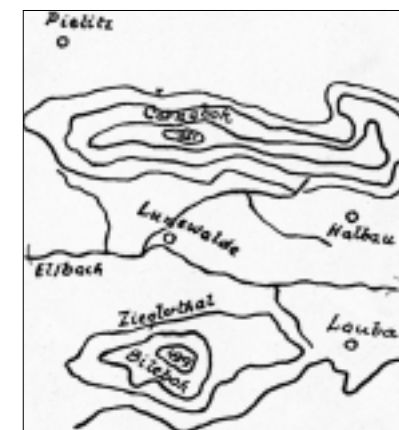
Tvrdnjama prof. Peiskera ova je jezgra: Još i danas možemo po topografskom nazivlju a i nekim drugim znacima konstatovati ona mjesta, na kojima su stari Slovjeni izvršivali svoje vjerske čine. Ta mjesta zove prof. Peisker »Kultstätten« njemačkim jezikom, dakle »svetišta«. Najglavnija je značajka tih svetišta, tvrdi on, da su ona redovno *dualistička*. To su većinom brda ili humovi, od kojih je jedan posvećen bogu svjetlosti i dobra, te stoji na *lijevoj strani vode*, a drugi je posvećen bogu tame i zla vodi na *desnoj strani*.

No mi tim istraživanjem koračamo u svijet, koji je već od 1000 godina propao; njega je pregazila pobjednička vjera Kristova. Koračamo u svijet ruševina, nastalih od poraza, što ga je pretkršćanska vjera starih Slovjena doživjela u svojoj borbi sa kršćanstvom. A vrijeme nastavilo je razor tih ruševina, a taj je razor to veći, što su

ga pomagali teški politički potresi stoljetnih ratova i tuđinskih invazija, koji su ponovo snalazili izmučenu zemlju slovensku. Ne valja nadalje zaboraviti, da su u okviru naše države baš Hrvati prvi od slovenskih naroda prešli na kršćanstvo, i da se taj prijelaz kod Hrvata počeo već nekoliko desetljeća poslije njihova dolaska na jug, onamo od kraja VII. stoljeća. Dakle je taj razor počeo baš kod Hrvata ranije nego kod svih ostalih Slovjena; zato i njegovi uspjesi moraju biti tu dublji i jači nego kod ostalih Slovjena.

Te sam teškoće ja vrlo rano zapazio i na njih se obazirao. Zato baš uvršćujem ovaj ekskurs, jer ćemo tek pokazivanjem na sve teškoće uspješno pristupiti ocjeni rezultata nađenih na teritoriju Kraljevine Jugoslavije. Stoga su rezultati istraživanja upravo u nas manje vidljivi, nesigurniji i problematičniji, pak ćemo to življe imati na umu ono, što je plastički rekao Peisker: »Kao što fizička paleontologija samo u najredim slučajevima raspolaže cijelim eksemplarima, a ipak može iz razasutih ulomaka i otisaka rekonstruirati cijele primjerke davno izumrlih bića, tako stoji i vjerska paleontologija pred zahvalnim zadatkom, da iz toponimičkih nepotpuno sačuvanih scenerija nadopuni svetišta, premda je kod njih utvrđena samo konstantna scenerija tjesnaca sa tri kulise: 1. burna voda, 2. šumovito razgledno brdo ili gora lijevo, 3. gola stijena desno« (Peisker 25, s. 35).

Donosim zato ovdje najprije kartografski prikaz jednoga tipskoga staroslovenskoga svetišta, koje je za takav prikaz osobito podesno, jer su se kod njega do danas održala topografska imena, posebnim povoljnim prilikama, što ih je Peisker u svojoj studiji (25, s. 13—14) kao 12 shemu točno prikazao. Podesna još i stoga, što su se kod toga svetišta sačuvala ona ista imena, koja nadovezuju na Helmoldove vijesti i obaraju Légerovu tvrdnju, da nam nijedna kronika ne donosi vijesti o Belbogu. Takvih tipskih mjesta poznajemo do danas vrlo malo, pa će nam zato baš ovo mjesto najbolje poslužiti, da prikažemo bitnost stvari. To tipsko svetište stoji kod Budyšina u Lužici, u zemlji Saskoj; taj je kraj nekada bio slovenski, a još se danas ondje nalaze ostaci lužičkih Srba.⁹

⁹ Ova je skica napravljena shematički u izohipsama po službenoj »Karte des Deutschen Reiches« No 419, Bautzen, mjer. 1 : 100.000.

Na desnoj strani rječice Elsbach vidimo 651 m visoko brdo *Čorneboh*, a na lijevoj strani stoji 499 m visoki *Bileboh*. Tu su nam povoljnim stjecajem prilika topografske oznake sačuvane do danas, te pokazuju prastaro slovjensko svetište u njegovu tipskom obliku. Po istoj shemi naveo je prof. Peisker u svojoj radnji, objelodanjenom u »Starohrvatskoj Prosvjeti«, u svemu još 31 svetište. A ja ću i sa teritorija naše Kraljevine navesti oveci broj takvih svetišta, gdje redovno brda i gore označuju svetišta tako, da brda i gore boga svjetlosti i dobra stoje na lijevoj, a brdo i gora boga zla i tame na desnoj obali vode. Samo tako konstatirana svetišta normalna su i ortodoksna. No ima i svetišta, koja se nalaze a ravnici, gdje samo neznatan isponak a eventualno i umjetno nasuti humak od nekoliko metara nadomješćuje brdo ili goru. — Dom zloduha smješten je vrlo često u kršnu stijenu, klanac, guduru, provaliju ili pećinu, koja je u blizini brda ili gore posvećene bogu tame i zla. Meni se čini, da su zloduhu bile često posvećene i šume i gajevi, koji u tom slučaju treba da budu tmurni, gusti i neprohodni. Ali se odrešito to ne može ustvrditi, jer zbog nepostojanosti i neprestanih promjena u šumi današnje stanje nije nikakav dokaz za stanje prije 1000 godina.

Kako je međutim spomenuto, topografska imena, koja bi pokazivala vezu sa starim vjerskim kultom, vrlo često su se izgubila. Tu je djelovao utjecaj crkve, jer ona jamačno nije čuvala stara imena, koja su bila u vezi sa starim slovjenkim vjerovanjem, a u drugu ruku i slučajno izumiranje starih imena i tradicija, koje se osobito pojačava mijenom i migracijom pučanstva. Napose je lako konstatovati tendenciju kršćanskih crkava, da takva imena izbaci i zatre ili im smisao promijeni. No svakako je oštrija tendencija kršćanstva protiv naziva mjesta boga svjetlosti, nego prema mjesnim nazivima u vezi s bogom tame i zla, ostavljenima, da se često asimiliraju kršćanskom đavlu (vragu ili sotonu). Tu je činjenicu zamijetio Gržetić (9, s. 101);¹⁰ i njezinu praktičnu posljedicu razabrat ćemo u tome da se mnogo češće nalaze topografske oznake, koje se odnose na izvorna imena boga tame ili zloduha nego one, koji se odnose na boga dobra i svjetlosti; stoga ćemo od velike česti konstatovati samo po surogatima takvih božanskih imena ili oznaka.

Kršćanske su vlasti nadalje na starim svetištima gradile crkve, da tako samo sobom supstituiraju novu vjeru starom slovjenkomu vjerovanju. Tako su se one u borbi protiv kulta Svetovida služile kršćanskim svetim Vidom. Tu zamjenu opsežno izlažu Léger (19, s. 210) i Brückner (4, s. 123, 198, 205, 211), a Nodilo (24, R. 77, s. 73) veli: »Da se novi pokrštenici slavenski lakše priljube novoj vjeri, nametači nove religije dadoše im sveca hristjanskoga, slična po imenu, sv. Vida.« To je išlo tako daleko, da je na pr. Helmold tvrdio, da su stari Slovjeni kršćanskoga sveca sv. Vida učinili svojim bogom, u svojoj protivukršćanskoj tvrdoglavosti i sljepilu voleći stvor nego tvorca. To je dakako samo jedna krupna omaška kršćanskoga revnitelja onih vremena (Léger 19, s. 87), jer mi danas znamo, da su se stari Slovjeni, otpadnici od kršćanstva, samo vraćali svojem staroslovjenkomu Svetovidu. Na jugoslovjenkom području, gdje je utjecaj kršćanstva bio vrlo ran i intenzivan, crkve sv. Vida vrlo su nam dragocjen indicij, kad tražimo i utvrđujemo stara svetišta slov-

¹⁰ »Da li je tome krivo to, što je crkva nastojala da istrijebi iz naroda samo božanstva svjetlosti, a one tmina da šteti, pošto su i onako u prilog đavolskoj radinosti, o tome neka sude oni, kojih se stvar najvećma tiče.«

jenskoga Svetovida. Bilo bi doduše pogrešno tvrditi, da je svaka crkva sv. Vida znak nekadašnjega svetišta Svetovidova. Ali nam tu dualistička scenerija, koju je otkrio Peisker, daje dragocjenu pomoć, jer gdje nađemo crkvu sv. Vida i dualističku sceneriju, bilo to samo i blizu, možemo s najvećom vjerojatnošću ustvrditi, da se tu nekada nalazilo staroslovjensko svetište Svetovidovo. Crkve su naime kadšto građene na istom mjestu, gdje je nekad stajalo staroslovjensko svetište, a često i samo u blizini; vrlo često pod brdom, koje je nekada bilo posvećeno staroslovjenkomu bogu.

Historijski su događaji donosili sa sobom, da bi mnoge stare crkve propale, u ratovima bile porušene, ili bi pak s vremenom izgubile svoju financijsku osnovku (svoje zaštitnike, kolatore, nadarbine) pa tako, prepuštene same sebi, i propadale. To ćemo osobito često nalaziti u krajevima, koji su potpali pod tursku vlast, neprijateljsku kršćanskom crkvenom aparatu, koja ga je oštećivala i uništavala, a preplašeni i osiromašeni kršćanski narod nije smagao sredstava ni snage, da svoje vjerske zgrade uzdržava. Zato ćemo tu zapaziti zanimljiv pojav: seobu crkava. Kršćanstvo je kao institucija rijetkom vjernošću čuvala tradiciju o negdašnjim titularima crkava, i kad bi se u blizini stare srušene crkve gradila nova crkva, poglavari bi je redovno posvećivali onomu svecu, čija je crkva nekad tu stajala. Zato često i razmjerno nove crkve mogu nam biti dokaz, da su nekad na tom mjestu ili blizu stajale crkve posvećene istom titularu. Srodan je pojav u novijim crkvama, da pojedini pokrajni oltari pokazuju sveca, čija je stara crkva nekada stajala negdje blizu. Tako je kršćanstvo zamjernom tradicionalnošću i golemim naporom čuvalo stoljećima i kroz sve mijene vremena čuva netaknut svoj aparat. To je bolje uspijevalo u onim krajevima, koji su trajno bili pod kršćanskom i istovjernom vlašću, nego u krajevima, koji su dospjeli pod inovjernu i kršćanstvu nesklonu vlast. Stoga ćemo lako opaziti znatne razlike između krajeva, koji nisu nikada dolazili pod tursku vlast, i onih, koji su neko vrijeme ili na duže dolazili pod vlast tursku, kao na pr. Bosna i Hercegovina. U onim prvim krajevima bit ćemo u našem istraživanju upućeni ponajviše na crkvene surogate i naći ćemo, da je staroslovjensko mitološko nazivlje najvećim dijelom uništeno. Crkava pak ne ćemo nalaziti na pr. u Bosni i Hercegovini, gdje se naprotiv mnogo više sačuvalo mitološkoga topografskoga nazivlja, i to ne samo zbog dolaska turske vlasti, koja je vrlo oslabila kršćanske utjecaje, nego i stoga, što ona forma kršćanstva, koja je od XII—XV. vijeka ondje vladala, bogomilstvo, nije toliko neprijateljski nastupala protiv dualističkog vjerovanja starih Slovjena, nego je, i sama dualistička, pokazivala mnogo više tolerancije prema vjerskim ostacima starih Slovjena.

Valja međutim utvrditi, da nije samo sv. Vid bio kršćanski surogat za staroslovjenskoga boga sunca i svjetlosti, nego da on ovu ulogu dijeli s još dva kršćanska sveca, čije se crkve pojavljuju na mjestima, za koja je očito da su bila nekada posvećena staroslovjenkomu bogu sunca. To su sv. Ilija i sv. Ivan Krstitelj. Kod ovoga već »ivanjski kresovi« pokazuju, da je nešto naslijedio od staroslavenskoga kulta svjetlosti, sunca i ognja, a kršćanski Ilija »gromovnik« imao je surogirati gromovničku djelatnost staroslovjenskoga glavnoga boga, pak ćemo i crkve, posvećene tome svecu, vrlo često nalaziti na brdima nekada posvećenima staroslovjenkomu bogu sunca i svjetlosti. Kršćanstvo pak vodilo je prema staroslovjenkom Svetovidu u neku ruku politiku »divide et impera«. Sv. Ivanu dalo je svetkovanje najdužega dana i kresove;

sv. Iliji nevremena, munje i gromove, a sv. Vidu ime i liječenje očiju («vidanje»); tim svojim postupkom lakše mu bijaše slomiti moć Svetovidovu.

Kao bog sunca i svjetlosti, tako je i bog tame imao svoje kršćanske surogate. Na mjestima (ili blizu njih), koja su bila posvećena bogu tame, nalazimo čudnom redovnošću crkve ili kapele sv. Mihajla Arkandela i sv. Jurja, oba pobjednika vruga ili zmaja. Slovjenki mitolozi spominju još jedno surogiranje slično onomu kod sv. Vida, naime zamjenjivanje između staroslovjenskoga Velesa-Volosa i sv. Blaža (L é g e r 19, s. 112—116). I kao što je u ruskom Novgorodu sagrađena crkva sv. Blaža na mjestu, gdje je stajao kumir Velesov (B r ü c k n e r 4, s. 119, 124 i d.), tako ćemo na mjestima, gdje stoje crkve posvećene ovom svecu, s velikom vjerojatnošću misliti na nekadašnja svetišta posvećena Veles-Volosu. To nas zanima stim više, što je Veles-Volos po mnijenju svih stručnjaka pripadao redu bogova tame i zla (L é g e r , 19, s. 113), pa će se crkve i kapele sv. Blaža redovno nalaziti na desnoj strani vode.

Blizu staroslovjenskih svetišta stoje vrlo često i samostani, kojima je u prvo vrijeme jamačno bila zadaća, da trajnim svojim utjecajem pobijaju slovjenko poganstvo.

A zanimljiva je i ova pojava. Na mjestima, gdje su nekada stajala staroslovjenska svetišta, u onim krajevima, koji su trajno ostali pod kršćanskom vlašću, vrlo često još i danas osim samostana stoje gusto posijane crkve i kapele; taj nam pojav služi za znatan indicij, da je blizu postojalo staroslovjensko svetište. Zašto? Zato, jer su staroslovjenska svetišta bila posljednje kule dualističkoga bogoštovlja naših preda, u koje je ispred kršćanstva uzimalo, pa se oko njih razvijala ogorčena borba. Ostaci pogana ogorčeno su branili te posljednje kule svoga djedovskoga vjerovanja, a Crkva je ogorčeno jurišala na te položaje tvrdoglavoga protivnika. Samostani i crkve, kojima je kršćanstvo okruživalo takova mjesta, bijahu navalni položaji, pak je trajni utjecaj tih institucija napokon i izvršio svoju zadaću: vjera starih Slovjena podleže. Takve nam se misli same sobom nadaju, jer i kršćanska Crkva, kao svaki socijalni organizam, nije bez dubljih razloga pravila vanrednih napora.

Tu ćemo skrenuti pažnju još na jedan momenat, koji vrlo otežava istraživanje tih starih dualističkih svetišta baš u našim krajevima. To je duboka promjena, koja je preobrazila cijeli jedan veliki dio naše države, t. zv. «kras» u Primorju, Dalmaciji, Hercegovini i Crnoj Gori. Poznato je, da su puste goleti našega Primorja nekada bile gusto zarasle šumom. Gdje je danas goli krš, ondje su prije 1000 godina stajale guste šume. Dok je bilo šume, žuborili su po našim primorskim bregovima i gorama potoci i potoci, t. j. voda tekućica, a time treći elemenat dualističkih scenerija. Ali kad je nestalo šuma i nastala golet, jer je bura odvijala sav humus u Jadransko More, nestade i potoci. Mjesto potocića nastale su vododerine, koje su veći dio godine bez vode. Mi ćemo dakle u Primorju, Dalmaciji, Hercegovini i Crnoj Gori vrlo često uzimati vododerine za žive potoke, jer su one nekada i bile potoci. Da tim u prosuđivanju pitanja postoji li «in concreto» svetište ili ne, nastaje znatan momenat naučne nesigurnosti, nema sumnje. Osobito u najvišim gorama, gdje su tekuća voda bili relativno sitni potoci, tih je potocića kao najvažnijih orijentacijskih predmeta nestalo. Ali i tu se savjesnim ispitivanjem svih prilika ipak može naći rezultat.

Tako ćemo kombinacijom topografskoga nazivlja, crkava i dualističkih zavjesa s većom ili manjom vjerojatnošću nalaziti staroslovjenska svetišta. Pojedini slučaj bit

će više ili manje problematičan. Ali dosljednost, kojom će se dualistički elemenat i druge s tim vezane značajne crte pojavljivati kod svih onih mjesta, koja stoje u vezi sa staroslovjenskim vjerovanjem, uvjerit će nas, da to nisu slučajnosti, nego da su to pojavi, koji su bitna karakteristika staroslovjenskoga bogoslužja.

V.

Prve uspjehe svojega istraživanja postigao sam kod najneobičnije kategorije svetišta, koju je postavio Peisker, kod t. zv. »Jungfernsprung« t. j. »Djevinih skokova« (u Ljubušinoj se noveli zove ono mjesto u Boci Kotorskoj »Skočidjevojka«). Tih »Jungfernsprung« ima u svima krajevima, koji su danas jezično njemački, a nekad bijahu slovjenki. To su redovno hridi (stijene) ili veliki kamenovi na *desnoj* strani vode, obično tekuće, i naznačuju desnu stranu dualističke scenerije, značajne za staroslovjenska svetišta.

Prof. Peisker tumači taj pojav ovako: Te hridi bijahu u pretkršćansko doba posvećene zloduhu, persijski (avestički) »daēva« («deva»). Dok su se stari Slovjena držali staropersijskoga (zoroastrovskog) vjerovanja, znali su, što znači tuda riječ »deva«. No primivši kršćanstvo, izgubiše tu svijest, i značenje se vezaše na domaću slovjenku riječ »dēva«, »diva«, »djeva« (latinski virgo, netaknuta djevojka). I s tim prijelazom svagdje nastade tipska legenda: da je s te stijene skočila neka djevojka, koja je bježala, jer su joj htjeli oteti djevojačku čast. Ta promjena smisla Peiskeru je jedan od glavnih dokaza, da su stari Slovjena bili zoroastrovci, te veli: »Ta promjena značenja moguća je međutim bila samo u *slovjenskom* području, jer nijedan drugi jezik na svijetu nije imao dva ista izraza za zloduha i djevicu. A odatle slijedi, da su svagdje, gdje se nalazi Djevin skok (Jungfernsprung i slično) ili Djevin, Devin, Divin s onom naprijed ocrtanom scenerijom, svakako nekada živjeli slovjenki zoroastrovci, pa ma gdje to bilo, makar i u Španiji ili Engleskoj« (P e i s k e r , 25, s. 20).¹¹

Protiv ovoga tumačenja izneseno je sa ugledne lingvističke strane, da je prijetvorba pojma »daēva« u djeva, diva nemoguća po etimološkim zakonima našega jezika. Ja držim, da ovaj prigovor ovdje nije opravdan. On je nastao samo zato, što je prof. Peisker iz razumljivih razloga svoje tumačenje nešto općenito stilizirao.

No ja ću biti jasniji, te ističem, da ovdje uopće nema mjesta etimologiji ni upotrebi etimoloških zakona. Promjena avestičkoga pojma daēva u slovjenko djeva, diva nije se dogodila sama od sebe, ni putem etimologije, nego putem supstitucije pojmova na temelju približne glasovne sličnosti, isto tako kao što je kršćanski sveti Vid supstituiran staroslovjenskom Svetovidu, kršćanski sv. Blaž (Vlaho, Vlasi) staroslovjenskom Veles-Volosu. Tu dakle nisu igrali nikakvu ulogu zakoni jezičnoga ni glasovnoga razvitka u narodnom govoru, nego je to narodu nametnuto odzgor spretnom supstitucijom pojmova, izvršenom od organa kršćanske crkve, koja je u taj posao upotrebila stoljeća i sav svoj golemi autoritet, sa ciljem, da slovjenke dualiste privede kršćanstvu, i u tu svrhu, da poganske pojmove zamijeni sa drugim pojmovima, koji su glasovno samo približno slični, ali su kršćanski ili odgovaraju kršćanskoj ideologiji.

¹¹ Takovih stijena ima u Biskajskom zaljevu u Španiji i u Engleskoj, kod današnjega Chestera (ibid. s. 27).

Tko tu traži etimološke zakone, griješi po mome shvaćanju isto toliko, kao što bi griješio onaj, koji bi etimologijom htio dokazati, zašto se staroslovenski Svetovid prometnuo u kršćanskoga sv. Vida.

Utvrdjem, da tih »Djevinih skokova«, uz razna imena, ima razasutih po cijeloj našoj državi, i to ne samo po slovenačkim krajevima, gdje ih je u većem broju utvrdio već sam Peisker, nego i po cijelom hrvatsko-srpskom području. Ti su »Djevini skokovi« tako brojni, da će trebati intenzivna istraživačkoga rada od više godina, dok se oni svi saberu, opišu i odgonenu. Ta legenda (razmjerno lake konstatacije) o djevojci, koja je skočila s hridi, davala mi je dragocjen znak, da se negdje blizu nalazi staroslovensko svetište.

Ja ću ovdje iznijeti priličan niz takvih »Djevinih skokova«, koji će dati jasnu sliku, u kakvim se oblicima ti zanimljivi ostaci staroslovenskoga vjerovanja nalaze na našem jezičnom području.

Oprilike $\frac{3}{4}$ kilometra od postaje Kamanje, na pruži Karlovac—Ljubljana, ima u riječnom tjesnacu Kupe poznata pećina (spilja) *Vrlovka*.¹² Kraj te pećine, nešto 150 m daleko, stoji uspravna, 15 do 20 m visoka stijena, na kojoj je Hrvatsko planinarsko društvo dalo crvenim slovima napisati »Djevin skok«. No propitivanjem kod tamošnjega pučanstva utvrdih, da mladi ljudi iz naroda ni o tome imenu ni o legendi djevojačkoga skoka ništa ne znaju, nego da je to ime napisano po naznaci poznatoga historika Emilija Laszowskoga. Ali on mi reče, da je to ime stijene upamtio od pripovijedanja svoga djeda Filipa pl. Sufflaya, koji je bio vlasnik bližnjega plemićkog dvora Brloga. Umolio sam dakle znanca i školskoga druga Matiju Fizira, školskoga upravitelja u Kamanju, da ispita tri najstarija čovjeka u selu Kamanju. On je to učinio i utvrdio, da najstariji ljudi u selu poznaju sadržaj legende a i ime »Djevin skok«. No ta legenda utvrđena je i pripoviješću o lijepoj Mari, koju je objelodanio Milan Šenoa u kalendaru »Danica« za god. 1914.,¹³ samo što legenda sama nije vjerno sačuvana u Šenoinoj pripovijesti, jer Mara nije skočila djevojkom sa hridi u Kupu, nego se tek kao stara žena utopila.

Ali postoji i varijanta pomenute legende, koju sam čuo od učenika Dragutina Čopa iz okolice Kamanja. Ona glasi: Za jedne provale Turaka narod je pobjegao u nepristupačnu pećinu Vrlovku. U nju se htjede zakloniti i lijepa djevojka Dora, ali na to naiđe na doratu konju mladi beg, vođa turske čete. Dora se sakri za grm, ali beg jašući kraj grma viknu konja: »dorate!« Čuvši to Dora, pomisli, da nju zove, jer da ju je našao, pak se baci pred bega na koljena moleći, da joj pokloni život. Beg joj to obeća, ako mu pokaže ulaz u pećinu. Dora to učini, našto Turci provale u Vrlovku i pokolju sav narod. Tada Dora vidjevši, da je svoje ljudstvo izdala, skoči s obližnje stijene u Kupu i utopi se, a odatle stijeni ime »Djevin skok«. Nema dakle sumnje, da legenda postoji, premda se u tradiciji nalazi u stadiju izumiranja. Jezovitost te pećine povisuje još blizina spilje Vrlovke, u kojoj se kriju ne samo bezbrojni šišmiši, nego po narodnom pričanju i sam đavao. Pod Djevinim skokom izvire jako, ali većinom mutno vrelo, Stankovo Vrelo, iz koga se napajao legendarni pustinjač Stanko, koji

¹² Ispor. »Spilja Vrlovka u Kamanju kraj Ozlja«. Izdalo Hrv. društvo planinara »Runolist«. Zagreb 1928.

¹³ Danica 1914, s. 102—122.

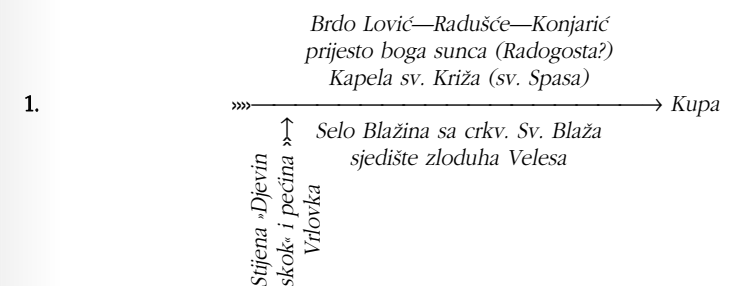
je imao svoj stan u Stankovoj Spilji, jedno 50 m uz vodu pod pećinom. — Sve je dakle na okupu, što je moglo podražavati fantaziju naših pradjedova i dočaravati im ovdje stan zloduha Daēva i ulaz u podzemni svijet. Da je pak tu moralo biti staro pogansko svetište, dokazuje nam ne samo preobilje starih crkava i kapela u okolini, nego i to, da se 2 km niže nalazi seoce Božjakovo, dakle negdašnja naseobina templara, kojima bijaše zadaća pobijati staro slovensko poganstvo.

No samo svetište pošlo mi je za rukom odgonenuti tek pošto sam obašao cijelu okolinu i pet puta dolazio onamo. Obličje toga svetišta ovakvo je:

Na lijevoj obali Kupe ispelo se brdo *Lović* 476 m visoko, a nekih 240 m ponad Kupe, koja ondje teče 134 m više mora. To brdo nije visoko, ali ima izrazito osamljen položaj te prema tome krasan vidik na sve strane, a samo je izdaleka vidljivo, čak od Jastrebarskoga. Na vrhuncu mu je starinska kapela sv. Križa, na zapadnom boku kapela sv. Franje Ksaverskoga, na istočnom sv. Duha, a na samoj podini u Obrežu kapela sv. Nikole. Nekoliko stotina metara od vrhunca na drugoj glavici Loviću leži selo *Radušće*. Ja sam mislio, da mogu Radušće etimološki izvoditi od Radogošće, a to znači: mjesto Radogostovo. Iz toga sam sudio, da su na Loviću nekada svetkovali staroslovenskoga Radogosta, a to je samo jedan epitet glavnoga slovenskoga boga sunca Svetovida. Ali kako protiv ovoga izvođenja ima sa strane kompetentnih lingvista prigovora, ne mogu to tvrditi, nego navodim samo kao svoje nestručnjačko mnijenje. Na svaki način ima to brdo mitološko značenje. To dokazuje bliži zaselak Konjarić, koji dovodim u vezu sa staroslovenskim kultom konja. Poblize ću to rastumačiti u glavi IX.

Na desnoj strani Kupe sučelice Loviću je brežuljasto tlo, vanredno ispresijecano, puno rupčaga i uvala, a usred njega na visu daleko je vidna crkva sv. Blaža, pa do njega malo seoce *Blažinova Gorica* ili, kako ga narod zove, *Blažina*. Mi smo već isticali, da je sv. Blaž kršćanski surogat staroslovenskoga boga Velesa, koji je već od dosadašnjih pisaca označen kao zloduh, demon (B r ü c k n e r 4, s. 133; L é g e r 19, s. 114, 115).

Prema tome pokazuje se shema staroslovenskoga svetišta kod Kamanja ovako:

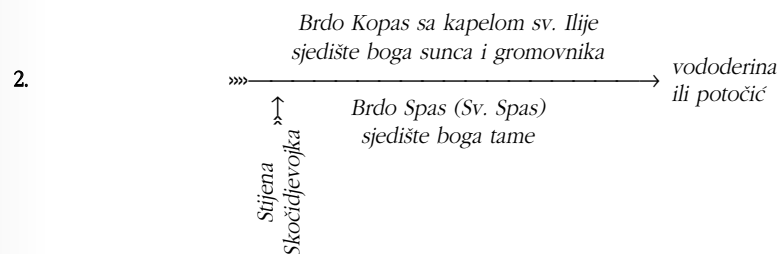
U najjužnijoj Dalmaciji, 2 km od Kaštel Lastve, sada prekršteno u Petrovac, stoji opjevana pećina *Skočidjevojka*. Legendu je obradio Ljubiša u noveli »Skočidjevojka«. ¹⁴ Fabula je ova: Stevan, sin paštrovičkog odličnika Đurđa Kalodurđevića, zagledao se i isprosio kćer Ružu Vuka Mrkonjića, ribara na Skadarskom jezeru. Ruža ima

¹⁴ Ljubiša Šćepan Mitrov »Pripovijesti crnogorske i primorske« Dubrovnik. 1875, s. 25—90.

maćehu Mariju, koja ne trpi Ružu, pak bi htjela tu dobru partiju za svoju razroku kćer Rumu. Da omete udaju Ruže za Stevana, obeća je Radu kovaču i ciganinu, pa ga navrka, da Ružu otme i osramoti. Rade ciganin sa svojom družbom pokuša atentat na Ružu, koju maćeha za to samu pošalje u Budvu. Ruža se otme napadačima, pobježe na tu stijenu, i, ne videći spasa, skoči u more i utopi se, a stijena dobi ime »Skočidjevojka«. Tu je legenda sačuvana u svoj čistoci. Ali kraj te literarno stilizirane legende postoji u narodu varijanta, da je sa stijene skočila u more djevojka, koju su Turci htjeli osramotiti. Tu varijantu saznao sam iz usta tamošnjega stanovnika Miloša Zejnovića. Vidjet ćemo, da je to bježanje ispred Turaka tipska i stalna varijanta, koja se gotovo redovno ponavlja kod »djevojačkih skokova« u našim krajevima.

Međutim pripovijest Ljubišina u pogledu same »Skočidjevojke« nema nikakve historičke podloge. Njegova novela događa se između god. 1470—75., a dr. Milan Šufflay iznio je, da ta Skočidjevojka u ispravi srpskoga kralja Stjepana Uroša II. od g. 1303. nosi ime *Devin Vrh*, a u jednom se mletačkom latinskom spisu iz g. 1396 zove: *Divičina Stijena*.¹⁵ To je vanredno važno, jer saznasmo, da je ta stijena nosila god. 1303. još ime persijskoga zloduha, a 93 godine kasnije već ime legendarne djevojke. Dakle je baš u to vrijeme morala nastati skočidjevojačka legenda.

Peisker je (25, s. 22) »Skočidjevojku« uvrstio u svoj popis »Djevinih skokova« pod br. 26, pa je ondje postavio shemu toga svetišta. Meni se čini, da Skočidjevojka pripada svetištu, koje nesumnjivo stoji u primorskom gorju jedno 3 km zračne crte daleko odavde, a ima na desnoj strani 776 m visoko brdo Spas, svakako ime nekadašnje kapelice sv. Spasa. Lijevo se diže 720 m visoko brdo Kopas sa kapelom sv. Ilije podno njega. Među oba brda je klanac, kroz koji vodi put od obale te će po svoj prilici biti i potocić ili vododerina. Da je tu bilo neko svetište, ukazuje i velika množina kapelica, koje su na onom najužem području razasute te ih neposredno podno toga svetišta ima 12, a sa svake strane i po jedan manastir, naime poznati manastiri Režević i Buljarica. Shema svetišta kod Petrovca (Kaštel Lastve) bila bi po ovom shvaćanju:

To varijiranje »skočidjevojačke« legende osobito je karakteristično i vidljivo kod t. zv. *Lucinskoga Vira* na Rječini među Gospodskim i Lukeževim selom, općine Jelenja Donjega, više grada Sušaka. Ponad vira stoji 10 metara visoka stijena, koja se u narodu zove *Skok nad Lucinskim Virom*. Stijena je danas vrlo osakaćena, jer je ne-

¹⁵ Mil. Šufflay »Otkriće velike tajne slavenskoga poganstva«. »Obzor« od 11. IX. 1928.

koliko metara podno nje provedena kamenita mlinska brana, a kroz nju prosječen je prolaz za sušački vodovod.

Historik Emilije Laszowski spominje ovu skočidjevojačku legendu ovako: »Tako se priča, da se jednom neki gospodin grobnički od roda Frankopana zaljubio u krasnu Lucu, seosku djevojku iz Jelenja, kad je bila u kolu kod gradskoga majura. Snubio ju je k sebi, no ona ne htjede. Zato pošalje knez po nju svoje grabante. Išla je upravo k svojemu domu. Kad je vidjela pogibao za sebe i za svoju čast, nagne u bijeg, a grabanti za njome. Dospjevši do Rječine, nestade joj već nade, da će umaći, pak se u očaju baci u ponor Rječine, gdje je nestade u vodi. Od tada se to mjesto zove Lucinski Vir, a nalazi se niže mosta pod Lopačom.«¹⁶

Ali gotovo u svakoj kući u okolnim selima znaju pričati drugu varijantu o Lucinskom Viru, kao što sam se uvjerio na samome mjestu. Antun Zakarija iz Gospodskoga Sela pričao mi je ovo: »U Luciju, groficu Kastavsku, zaljubio se jedan turski voj-skovođa, koji je odlučio oteti. Uhodeći za njom nade je jedared, kad je izjahala na konju iz Kastva, i nagne za njom. Bježeći na konju ispred Turaka, a videći, da ne može izbjeći ropstvu i osramoćenju, skoči sa konjem u vir Rječine. Konj ispliva, a ona se utopi, pa se taj vir Rječine prozva Lucinskim Virom.« Ta je priča, kažu, objelodanjena u jednoj popularnoj povijesnoj knjizi, koju je izdalo Društvo sv. Jeronima u Zagrebu. No ja ne mogoh iznaći, koja je to publikacija i kako tamo glasi ta legenda.

Antun Radetić i Petar Radetić iz Lukeževa Sela pričali su mi ovo: Prije sto godina bila je djevojka Lucija, koja se u Lucinskom Viru utopila, ali ne znamo, zašto. Hrid se zove *Skok nad Lucinskim Virom*. A Martin Radetić iz Lukeževa Sela priča mi ovo: Prije pedeset godina bila je djevojka Lucija, u koju se zagledao jedan financ. No ona ga nije htjela, a on pokuša silom je osvojiti. Ali ona je radije skočila sa stijene u vir, koji se po njoj prozva.

Po svemu se može suditi ovo: Iz prastarih vremena ustalila se legenda o skoku jedne djevojke, koja je branila svoje djevičanstvo. Tu narodnu tradiciju svezala je narodna fantazija na razna više ili manje istinska lica, koja sa samom stvari nemaju nikakve veze.

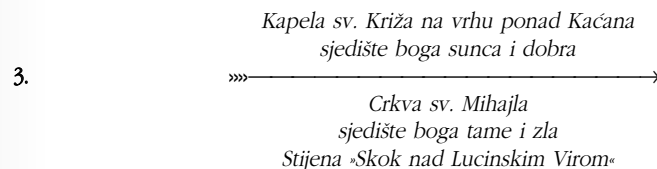
Meni je rješenje ovoga svetišta zadalo mnogo muke, poglavito zato, što se »djevina stijena« nalazi na lijevoj strani Rječine, dok bi po bezizuzetnom pravilu morala po principu zla i tame posvećena hrid biti na desnoj strani vode. Ali se ta prividna inkongruencija posve razjasnila, kad sam kod svetišta u Čatežu (br. 18) odgonenuo zakon »transverzalnih svetišta«. Naime: treća kulisa, voda, u ovom slučaju nije glavna rijeka (kod Čateža Sava, a ovdje Rječina), nego jedan njezin pritok, u ovom slučaju potok Sušica, koji izvire jednim izvirkom na Grobničkom Polju podno sela Skaršoni, a drugim kroz Kačjak-Jarak sabira svu vodu iz masiva planine Obruča (1377 m), pa utječe u Rječinu među Drastinom i Lukeževim Selom, tvoreći ondje oširok zaton duboke Rječine. Svoje ime nosi odatle, što za ljetne suše presušuje. To je tako danas, ali nije moralo biti prije tisuću godina, dok su ondje rasle bujne šume, pa kraski značaj Grobničkoga Polja nije bio toliko izražen kao danas.

¹⁶ Emilij Laszowski »Gorski Kotar i Vinodol, mjestopisne i povjesne crtime«. Matica Hrvatska. Zagreb 1923, s. 73.

Na lijevoj strani Sušice ispela se uporedo s tokom Rječine gorska kosa, koja na najvećoj visini od 431 m, a nad selima Ilovikom i Kačani nosi kapelicu sv. Križa. Posebnoga imena toga brda ondje nisam mogao naći. Crkvu sv. Križa ili sv. Spasa na mjestima nekad posvećenima staroslovenskim bogovima već smo našli i kod oba naprijed istaknuta svetišta, a nalaziti ćemo je veoma često i dalje, jer je kršćanstvo gradilo hramove posvećene svome glavnom ideološkom simbolu redovno ondje, gdje se svom snagom željelo afirmirati protiv žilavoga staroslavenskoga dualističkog protivnika. Na desnoj pak strani Sušice nalazi se između sela Ratulje i Jelenja na 326 m visoku brdu crkva sv. Mihajla, danas župna crkva sela Jelenja Donjega.

Tako ćemo često na mjestima (ili blizu njih), posvećenima nekad principu tame i zla, nalaziti crkve sv. Mihajla, pa ćemo već po tome negdje blizu naći brdo posvećeno tome principu. — Je li sada baš to 326 m visoko brdo ili možda bližnja 577 m visoka kršna, rastrgana i tmurna gora Maj posvećena bila glavnom principu zla i tame, ne mogu riješiti. Svakako toj gori pripada pećina »Skok nad Lucinskim Virom«, gdje je sačuvana do danas bujno razgranjena »skočidjevojačka« legenda, odjek mitu staropersijskoga zloduha Deve.

Svetište kod Jelenja Donjega pokazuje ovu shemu:

U svom članku »Arheološki prilozi o religiji poganskih Hrvata«¹⁷ opisao je fra L. Marun dva *Bogočina*, *unešički* i *prominski*. Meni su ta imena mnogo obećavala, pak sam ih oba, osobito drugo, pomnjivo istražio. Evo, što sam našao:

Podno sela Bogeticâ, općine Oklaja, u srednjoj Dalmaciji, teče u nešto 100 m dubokoj jaruzi (kanjonu) rijeka Krka. Na lijevoj strani Krke otisnuo se iz same litice humak, kao da se litica oko njega prolomila i odasula. Na tom humku ostaci su stara grada, koji tamošnje pučanstvo danas obično zove *Bogočinom*, a negdje *Vilingradom*.

Bez sumnje se i narodna predaja mnogo bavila tim vilenskim Bogočinom, jer je sam Mihovio Pavlinović posvetio gradu i legendarnom osnivaču Starcu Bogoji velik dio članka »Krka«, i piše: »Čuda svakojaka ponamjesti Bogoje po gradu Bogočinu: i prage mramorite, i rožnike srebrne i šavove zanađene, i lepirice limane: i rešetke pozlaćene, i rode salivene i žive, paunove uz ptice paunice pojače: sve pod bradu *zlatnom Svjatovidu*, iz koje izviraše živa voda i napajaše dvore Bogojine.«¹⁸ A nekoliko strana dalje: »Tad Bogdan Ljutica skube bradu *Kumiru Svjatovidu*: 'idi pogani samoživa!' Uduhnu vjenčanu svijecju, pa sunu niz Bogočin« i t. d.¹⁹ To pak Pavlinović jamačno nije sve iz prsta isisao, nego pobrao narodnu predaju, koje se kao narodni

¹⁷ Starohrvatska Prosvjeta, god. III, 1897, br. 2, s. 78—83.

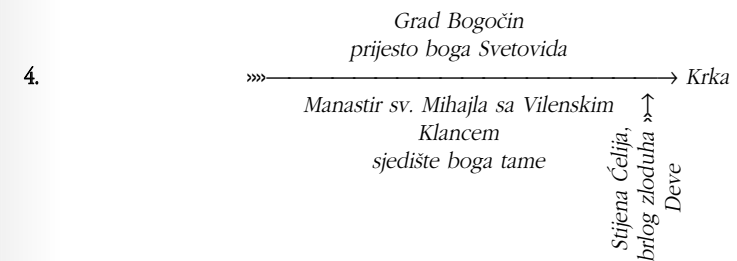
¹⁸ Pučki spisi Mihovila Pavlinovića, Zadar 1876, s. 255.

¹⁹ Ibid. s. 262.

čovjek lako mogao dostati. Držim dakle, da sam ovlašten poprimiti, da je u okolini Bogočina za Mihovila Pavlinovića živjela tradicija o zlatnom kumiru Svjatovidu.

Sučelice Bogočinu, na *desnoj* strani Krke, odmah uz rijeku, nalazi se glasoviti pravoslavni manastir *Krka* ili *Sv. Arandel* (*Sv. Mihajlo*). Tik do njega proteže se duboka *Carigradska Draga*, koja se svršava u hridovitom romantičnom klanecu; narod ga zove *Vilenskim Klancem* i priča, da se ondje skrivaju vile, koje noću izlaze na proplanak ponad klanca i ondje igraju kolo. A nekoliko stotina metara niže manastira stoje nepristupačne Brzične Strane; po pripovijedanju sijedoga manastirskoga služitelja Bože Bjelanovića, rodnom iz blizog Kistanja, stoji na drugoj strani stijena *Čelija*, u kojoj je nekad živio sijed kaluder, a s koje je skočila djevojka bježeći od turske potjere.

Tu ima dakle tipsko svetište sa »skočidjevojačkom« legendom, pa shema toga svetišta ovakova je:

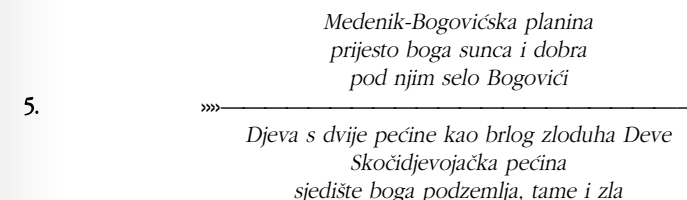

U Bosni, k istoku od Sarajeva, koči se slikovita i stjenovita Romanija planina. Najzapadnija njezina izbočina 1546 m visoka je *Djeva*. Oku se prikazuje kao stubasta stijena, koja kao neka neman ispada u vispoljanu između Pala i Mokroga. Tik podno nje dvije su pećine, od kojih je jedna nepristupačna *Novakova Pećina*, pa je u njoj poznati Starina Novak savio svoje orlovsko gnijezdo i godinama prkosio feudalnoj gospodi. Ja sam Djevu i tu pećinu pohodio.

Za ispitivanja izokolnih stanovnika kazivao mi Omer Kadrić iz Mindžura, da je sa »Djeve« skočila djevojka, koju je netko htio silovati. Do riječi mi to potvrdiše Meho i Dervo Hrvo iz Careve Vode, upravo podno Djeve. Pravoslavni seljak Milan Jakovljević kazivao mi isto, samo dodao, da su bili Turci, koji su htjeli silovati djevojku.

Djeva stoji na desnoj strani rijeke Gračanice, a na lijevoj je strani duga gorska kosa, Bogovićska Planina sa 1222 m visokim vrhuncem Šiljata Glava, koju narod zove i Medenik (ispor. kod *P e i s k e r a*, 25, s. 12, spomenutu goru Mednik k jugu od Praga), podno nje se udubao Medenički Klanac.

Prema tome nam to svetište pokazuje ovu shemu:

Nad Kaštel-Lukšićem u Kaštelanskom zaljevu stoji brdo *Biranje* u primorskom gorju s vrhom, na kome postoji »skočidjevojačka« legenda. Na samome mjestu utvrdio sam ovo:

631 m visoko brdo Biranj posljednji je znatni ispon duge kose Kozjaka, koja obrubljuje krasni Kaštelanski zaljev. Kao cijela kosa Kozjak, i Biranj ima prema moru neposredno podno vrhunca cio niz litica i hridastih obronaka. Jedna od tih stijena jest »skočidjevojačka«. Niz tu hrid skočila je djevojka iz porodice Cicadin, jer su je Turci htjeli zarobiti i osramotiti. Ali Marin Bakota i Ante Grgin iz Kaštel-Lukšića pričahu mi, da su bile dvije sestre Tomaševe, koje su bježale ispred Turaka. One su, da se spasu, skočile niza stijenu, i nisu se oštetile. Kad to Turci vidješe, skočiše i oni, ali se razbiše na komade. — Za Biranj se pripovijeda, da je svoje ime dobio odatle, što su na njemu Kaštelanci svake godine birali svoje poglavare. — Upravo na samom vrhu nalazi se kapela sv. Ivana. O gradnji te crkve ide priča: Kaštelanci htjeli su crkvu izgraditi niže, da im bude bliže selu, ondje, gdje je danas crkva sv. Lovre. Ali kad su tesali kamen za gradnju, kamena je preko noći sreda nestajalo, a da se nije znalo, kako i kamo. Postavi se dakle straža, i ta vidje, gdje bi se kamenje samo dizalo i u zraku ga nestajalo. Malo zatim pastiri nadoše isto kamenje na vrhu Birnju, ondje, gdje je danas kapela. Uzeše to za znak, da treba kapelu sagraditi ondje, kamo je kamenje doletjelo. Tako nastade kapela sv. Ivana na vrhu na onome mjestu, gdje je i danas.

Na istočnoj strani podno Birnja duboka je jama *Petrinjska Jama*; u njoj ima vode, dok se na zapadnoj strani nalazi pećina Matešina Pećina.

Podno Birnja iskače izvor, glasovit sa svoje dobre, a kažu i ljekovite vode; zove se *Radun*. To se ime osobito često ponavlja u našoj toponimici, i to me dovodi do misli, da je mitološkoga karaktera. Veoma su u našem narodu brojna imena Radun, Radunja Planina, Radunić, Radunčić, Raduniče, Radenci, Radenski Vrelec (glasovita kiselica) i t. d. Ja sam pomišljao, da je Radun hipokoristik od Radogost, kao što je Perun od Perovit. Utvrđuje me u tom shvaćanju činjenica, da se ondje na sjevernoj strani, naime upravo u zaleđu Birnja, nalazi selo Radušić, što izvodim kao i kod svetišta pod brojem 1. od Radogost. Po tom svemu držim, da je na vrhu Birnja nekad bilo svetište posvećeno bogu Radogostu.

Biranj stoji na lijevoj strani potoka Ričivica, koji kraj kule Nehaja, na kraju Kaštel-Štafilića, utječe u Kaštelanski zaljev. Na desnoj pak strani, jedno 2 km daleko, stoji u istoj kosi, no koja se odvaja od obale i skreće k sjevero-zapadu u unutrašnjost kopna, 650 m visoko brdo *Crni Krug*. Pusto je, kršno i neplodno. K jugu od njega, na obali, nalaze se kapele sv. Mihajla i sv. Jurja.

Ali udara u oči anomalija, da se »skočidjevojačka« legenda veže za brdo, posvećeno bogu sunca, dok smo ga dosada nalazili uvijek pripojena brdu, posvećenu bogu tame i zla. Razjasniti to ne znam. Možda se tu radi o seobi fabule u toku vremena, nastale zbog topografskih promjena posljednjih hiljadu godina.

Ali da je i »skočidjevojačka« legenda u vezi s jednim mjestom, koje je bilo posvećeno staropersijskom Daēvi, dokazuje nam činjenica, da se u toj okolini i to ime sačuvalo do danas. Na obali ravno k jugu od *Crnoga Kruga* širi se jedan kraj, koji se zove *Divulje*, gdje se danas nalazi naša vojna hidroplanska stanica, pak je od brojnih novogradnja cijela obala sasvim preobražena.

Neobična množina crkvice i kapela u onom kraju nadopunjuje redovnu sliku, koju nam daju staroslovenska svetišta i njihova okolica. Vidimo tu blizu, i osim gustih crkava na kaštelanskoj obali, po pristranku brda ove kapele: sv. Eustahija, sv. Marije, sv. Bartola, sv. Eunofrija, sv. Mihajla, sv. Jurja, sv. Lovre, sv. Roka, sv. Rozarice i t. d.

Shema svetišta ponad Kaštela ovakova je:

Kapela sv. Ivana na Birnju (631 m)
Vrelo Radun i selo Radušić
prijesto boga sunca (Radogosta?)
Hrid sa skočidjevojačkom legendom

6.

»—————>

Brdo Crni Krug (650 m)
Kapela sv. Mihajla i sv. Jurja
Kraj zvan Divulje

Sa svetištima, koja sam ovdje naveo i kod kojih se do danas sačuvala »skočidjevojačka« legenda, nisam ni iz daleka iscrpao njihov broj u području naše Kraljevine. Naveo sam ih samo nekoliko, koje sam dotle istražio, da sam ih mogao ovdje iznijeti. Ali tih svetišta ima još mnogo. Mnogih je već i nestalo, jer im je zamrla tradicija »skočidjevojačke« legende, kao što je to na pr. bilo vrlo blizu kod svetišta pri Kamanju. Da Emilije Laszowski nije slučajno zapamtio pričanje svoga djeda i da nije Hrvatsko planinarsko društvo zapamćeno ime upisalo u stijenu, jamačno bi legenda do danas bila zamrla, jer je od mladih ljudi u okolici više nitko ne pamti. A slično se bez sumnje dogodilo u mnogo slučajeva, gdje kakov Emilije Laszowski nije bio pri ruci.

Dok je nekad takvih svetišta bilo vrlo mnogo, danas ih u nas ima još desetinama. I meni su poznati još neki slučajevi, kojih s raznih prilika nisam mogao obraditi. Ovamo pripada Đulin Ponor kod Ogulina, u koji da je skočila lijepa i nesretna Julija Frankopanka. Po mojem uvjerenju to je sasvim kasnija legendarno dodana ličnost, kao i Lucija grofica Kastavska kod Jelenja, ili Cicadinova na Birnju, bez historičke podloge. Ovamo pripadaju i t. zv. *Djevojačke Stijene* (isporedi Divičina Stina kod Kaštel-Lastve), koje su brojne u Bosni. Meni su poznate tri, jedna kod Rogatice, druga kod Fojnice, a treća kod Olova. Ovu sam posljednju sam i tražio, ali zbog vremenskih nepogoda i zamrkle noći nisam je mogao naći. Takvih Djevojačkih Stijena ima, kako ćemo vidjeti, i u Srbiji. Ovamo svakako pripada i »Gospojinski Vir« na Đardapu (Gvozdenim Vratima) na Dunavu, pa bi to bio pendant Lucinskoga Vira spomenutoga pod br. 3.

Za to, da »skočidjevojačka« legenda postoji i u Srbiji, imamo i direktnih dokaza. Ovo zahvaljujem dobroti g. univ. profesora u Beogradu dra. Veselina Čajkanovića, koji me je upozorio na dva mjesta u djelu »Kneževina Srbija« od Miličevića.

Miličević opisuje *Devojačku Stenu* ovako: »Na planini Juharina Kosi, između Cekirića i Orašja, ima jedan strašan odsek, koji se zove *Devojačka Stena*. Priča se, da su nekad Turci potezali roblje iz Temnića, a ono sve pobjeglo u planinu Juhoru. Turci se naklone da hvataju, gde kog stignu. Na vrhu planine sustignu jednu devojkicu, koja je lagano uzmicala pred njima. Videći, da joj nema života drugačije nego da bude turska robinja, ona dođe nad onaj strašan odsek i skoči nizanj.«²⁰ Na drugom

²⁰ M. Miličević »Kneževina Srbija«. Beograd 1876, s. 203.

mjestu opisuje Miličević Momin Kamen: »Na tri sata idući od Banje uz Moravicu, ispod puta, koji vodi Knjaževcu nad vodom, u jednoj inače sutesci, ima jedna uspravljena stena, kao kakav džinovski plast sena. Ta se stena zove *Momin Kamen*. Priča se, da je otac pojurio svoju kćer, da je kaštiguje, što je volela momka, koji njemu nije bio po volji. Devojka pobegne na tu stenu i ozgo skoči dole u propast, te se sva razbije u komade. Momak, radi koga je ona to učinila, kad dozna, dođe na istu stenu, i skoči sa onog istog mesta. I sada im seljaci oboma pokazuju grobove pod stenom.«²¹ U oba slučaja i sama legenda i scenerija tako su tipski, da ne može biti sumnje, da se i tu ne radi o staroslovenskim svetištima, koje bi trebalo istražiti po Peiskeroj metodi.

Na austrijskoj generalkarti 36° 43' Ragusa nalazi se na hercegovačko-crnogorskoj granici, kod bivše žandarske kasarne Kazanci kod Avtovca mjesto *Djevojački Kamen*. To će biti slično kao i Momin Kamen i nedvojbeno će postojati »skočidjevojačka« legenda.

Nema sumnje, da je pojava »skočidjevojačke« legende od srca Njemačke do duboko u Balkan osobito zanimljiva. Za svakog dubljeg mislioca mora biti jasno, da takva pojava, koja nije stegnuta nikakvim političkim, narodnim ni kulturnim granicama, ima svoj izvor u nekom općem socijalnom pokretu. To pak može biti samo religija. Već s ovoga teoretskoga gledišta jasno je, da Peisker ima posve pravo, pridajući tu pojavu raspadanju Zoroastrove vjere i izumiranju kulta staropersijskoga zloduha Deve (Daēve).

Meni se čini sigurnim, da je kod toga svakako imala udjela i crkva kršćanska. Na to me upućuje poglavito onaj visoki idealizam, koji se razbira u tom, da je tmurni zloduh zamijenjen čistom djevicom, koja radije žrtvuje život, nego da odbaci svoju djevičansku čistoću. Taj kult i djevičanstva i djevičanske čistoće može u doba, o kome se radi, imati samo kršćansko podrijetlo. Zato mi se čini, da shvaćanje prof. Peiskera treba proširiti, da je »skočidjevojačka« legenda postala u borbi između kršćanstva i zoroastrizma, t. j. propasti ovoga. Konkretni slučaj pod 2. ove glave daje nam i vremenske podatke, koji se s time slažu.

Istoj kategoriji pripadaju i topografske oznake, koje se izvode iz imena staropersijskoga zloduha Daēve, a tako isto osim već pomenute Djeve — još i ime Diva i zatim Divić, kod Piramotovaca u Dalmaciji, Divača kod Trsta i kod Makarske, Divulje i t. d. A sve te topografske oznake prati bez izuzetka tipska dualistička scenerija.

VI.

Poslije kategorije svetišta, praćenih »skočidjevojačkom« legendom, potražimo, s kojim se imenima u našim krajevima veže glavni bog sunca, svjetlosti i dobra. Držeci se Peiskerovih kategorija, potražiti ćemo na hrvatskosrpskom jezičnom području topografske oznake, koje bi se izvodile od imena Svarog, Svarožić, ili možda od varijante Tvarog, Tvarožić, koju je prof. Peisker naročito konstatovao u slovenačkim krajevima.

²¹ Ibid. s. 803.

Prvi rezultat bijaše, da topografskih imena, koja bi se izvodila iz imena *Svarog* (od avestičoga »hvarek« = sunčana kugla, Geiger-Kuhn 20, s. 642), nisam našao. Već sam mislio, da je to posljednji rezultat, stim više, što i Gržetić u svom češće citiranom djelu nije mogao navesti ni jedne takve topografske oznake u našim krajevima, a on je inače baš tome pitanju posvećivao mnogo truda i pažnje. Ali u »Rečniku mesta« za cijelu našu državu nadoh u prvom redu ime *Svarče*, selo s općinom u Srbiji u srezu prokupskom, zatim ime *Švarča*, predgrađe grada Karlovca (28, s. 342), pak sam mislio, da će se ta imena najvjerojatnije izvoditi od Svaroga. Međutim protiv ovoga tumačenja mjerodavni jezičari podižu prigovore, zato moram to tumačenje napustiti.

Na slovenačkom jezičnom području mjesnih imena, koja se izvode iz imena *Svarog*, ima češće: *Svarje* (opt. Predvor, srez Kranj, 28, s. 343), *Žvarulje* (opć. Kandrše, srez Litija, 28, s. 418), koje po mojem mnijenju također dolaze od *Svarog*.

Čini se dakle, da mjesnih imena izvedenih iz staroslovenskog imena *Svarog* nema na hrvatskosrpskom jezičnom području, ali ima ih sporadički na slovenačkom. Ali kako sam to konstatovao u posljednji čas i za najstrože zime, nisam zasad mogao ta mjesta pobliže istražiti, pa zato ovo pitanje ostavljam neriješeno.

Nisam našao svih mjesnih oznaka, koje bi se izvodile od imena kategorije *Bjelobog-Crnobog*, kamo pripada i svetište kod Budišyna u Saksonskoj, koje smo kao tipsko naveli na strani 18*. Ni u pomenutom »Rečniku mesta« nisam našao takvih imena, ma da sam to očekivao, jer sam kod Bogusławskoga našao podataka, da takvih imena mora biti u Srbiji. Na strani 729. svoga već citiranoga djela spominje Bogusławski »Czernoboski grodek« u Srbiji. Ja sam po želji prof. Peiskera zamolio geografski institut u Beogradu, da mi se javi, gdje je taj »Czernoboski grodek«; ali ni taj kompetentni institut nije po ovoj očevidno poloniziranoj formi mogao u Srbiji utvrditi toga topografskoga imena. Mislim dakle, da u našoj državi takvih mjestopisnih imena po svojoj prilici i nema.

Preostajao bi nam *Svetovid* (Sventovit, Svjatovit), za koga već Helmold spominje: »qui colebatur ab omni natione Slavorum« (Brockner 4, 254).

Ali tu se brzo pokazala principijelna teškoća. Tvrdi se sa kompetentne lingvističke strane, da se ne smije pisati *Svetovid*, nego *Svetovit*, što odgovara shvaćanju Louis Légera izraženo u njegovu djelu: »Svantovit et les Dieux en vit«. Ali ja držim, da to shvaćanje nije ispravno, nego da ima pravo Nodilo u I. dijelu svoje radnje pod natpisom »Sutvid i Vida«. Koliko sam god inače skeptičan i kritičan prema rezultatima njegova rada, držim, da se svi njegovi rezultati ne mogu prosto zabaciti. Ja dakle mislim, da su već naši djedovi štovali Svetovida (Sventovida), a ne Svetovita i t. d. To pak držim zato, što je crkva našla poganskom bogu starih Slovjena kršćanskoga supstituta sa sličnim imenom: Sanctus Vitus ili talijanski San Vito. Da se i staroslovenski bog zvao Svetovit, a ne Svetovid, onda bi se zacijelo i taj kršćanski svetac u narodnom jeziku zvao sv. Vit ili sv. Vito. A ovako je stari oblik bio *Vid*, i on se po snazi tradicionalizma sačuvao i u kršćanskom obliku. Nijemci, koji su također od romanskih naroda primili toga sveca, zovu ga Sankt Veit, dakle je *t* sačuvano. Na oto-

* Ovdje na str. 103.

ku Braču čuo sam na svoje uši, kako narod goru, koja je u austrijskoj vojnoj karti označena imenom »Monte San Vito« zove Vidova Gora, a ne Vitova Gora. I Mihovio Pavlinović, koji je svakako bio narodni čovjek i dobro poznao narodni govor, navodi samo Svjetovida (a ne Svjatovita), koga dva puta spominje u svojim Pučkim spisima (str. 255 i 262).

Prema tome ja držim, da Nodilo ima pravo, da je Svetovid, za koga već Helmold tvrdi da »colebatur ab omni gente Slavorum«, bio glavni bog Hrvata i Srba, i da se to odražuje u obilnom topografskom nazivlju, izvedenom iz imena Vid, koje se nalazi ne samo u našoj državi, nego na cijelom slovjenском Jugu, i u tome, da Srbi slave Vidovdan, a ne Vitovdan. Svetovit je na kršćanski i latinski udešeni oblik, koji je imao razloga iznositi Helmold, ali nikako mi, a najmanje baš u ovoj raspravi.

Kod istraživanja ovoga područja nagazih na dalje teškoće. Kako smo malo prije i u glavi IV. (str. 19*) rekli, kršćanstvo je staroslovjenskoga Svetovida pobijalo i zamjenjivalo kršćanskim svecem sv. Vidom mučenikom, pa njegove crkve gradilo na onim mjestima, ili bar blizu njih, gdje su nekad stajala svetišta Svetovidova. Kako su stari Hrvati i Srbi Svetovida zvali i imenom Vid (Nodilo 24, R. 77, s. 70 i d.), dakle posve jednako kao i kršćanskoga sveca, nije danas kod mjesnih oznaka, koje se izvode iz imena »Vid«, moguće odrediti, potječu li od poganskoga Vida ili od kršćanskoga.

Tu držim, da je ispravno suditi, da se poganski Vid sačuvao u toponimiji samo u zabitnim mjestima, udaljenim od prometa, naselja i kulturnoga života, pa stoga i nema traga ni tradiciji, da su nekad postojale crkve sv. Vida, dakle uglavnom u većim planinskim sklopovima, gdje kršćanska crkva nije imala interesa ni mogućnosti, da poništava tragove staroslovjenskoga Svetovida. Uz pomoć tih kriterija tražit ćemo u toponimiji sačuvana svetišta glavnoga boga sunca i svjetlosti naših pradjedova. Na žalost dolazimo time ne samo u visoke gore, nego većinom i u kraške ili pokraške krajeve, gdje nema trećega elementa dualističkih svetišta, tekuće vode, i gdje treba uvažiti ono, što je rečeno u IV. glavi (str. 22-23**). Tu smo s nestajanjem šuma i većine potoka izgubili dragocjenu orijentaciju za postavljanje dualističkih svetišta. Prema tome će baš u ovoj kategoriji biti nesigurnost rezultata veća nego u ikojoj drugoj.

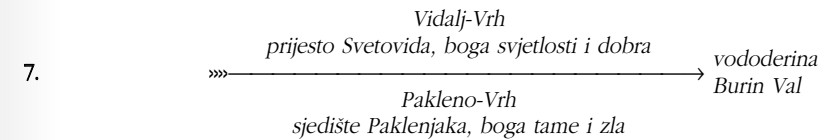
U velikom gorskom sklopu Obruča (1377 m) ponad Grobničkoga polja u hrvatskom primorju ispeo se 1160 m visoki *Vidalj-Vrh*. Po mojem uvjerenju sačuvan je u tom imenu poganski Vid-Svetovid. Na to nas upućuje i činjenica, da se desno od njega ispeo 1314 m visoki *Pakleno-Vrh*, svakako posvećen staroslovjenskom Paklenjaku, Pekelniku ili Pokoli, koji po Hanušu znači podzemnoga, paklenoga boga ili zloduha.²² Isto ćemo ime u našim mjesnim oznakama nalaziti vrlo često u imenicama Pakleno, Paklenica, Paklenje, Pakleščica, Paklarevo, Paklarić, Paklište i t. d. Među Vidalj-Vrhom i Pakleno-Vrhom leži dolina, koja je i vododerina, a zove se *Burin Val*.

* Ovdje na str. 104.

** Ovdje na str. 106-107.

²² O Paklenjaku ili Pokoli isporodi Brückner (4, s. 225) i Hanuš (10, s. 145, 328, 410).

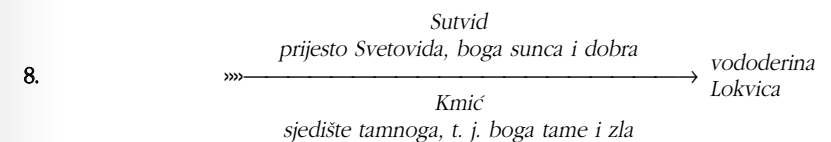
Ja držim, da nas antiteza Vidalj i Pakleno, u kojoj je jasno vidljiva antiteza sunčanoga i podzemnoga staroslovjenskoga mitološkoga počela, ovlašćuje, da ovdje pretpostavimo staroslovjensko svetište, kamo su polazili svetkovati brojni slovjenški poljodjelci sa Grobničkoga Polja, i da je shema svetišta u Obruču ovakva:

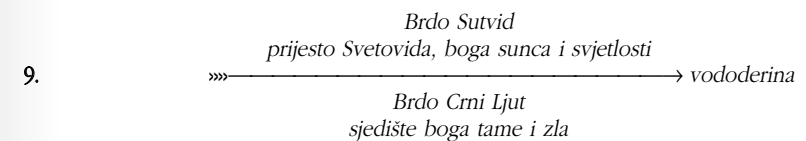
Ovamo pripada 1336 m visoki *Sutvid* ponad Makarske u Biokovu. Nije doduše sasvim sigurno, nije li to ime kršćanskoga podrijetla, jer u najbližoj blizini, a na visini od 1234 m stoji kapela sv. Roka, pak nije nemoguće, da je 1 km dalje i samih 100 m više nekad stajala kapela sv. Vida, a te danas nema. To bi trebalo istraživanjem tradicije u okolnom narodu i župnim uredima provjeriti. Budući da ondje danas nema nigdje vidljive tekuće vode, nije lako postaviti dualistično svetište. Ali jedno 1 1/2 km zračne crte dalje nalazi se 1371 m visoko brdo *Kmić*. Po mojem mnijenju znači ovo ime isto, što i brdo Temnić = Tmić u Srbiji, sjedište tamnoga, crnoga.

Među *Sutvidom* i *Kmićem* u dolini, oko polovinu kilometra od sela Pavlinovići-Godin nalazi se na specijalnoj karti oznaka Lokvica. Od te Lokvice ide upravo u planinu dolina i u njoj put, a to dokazuje, da onuda katkada teče voda i skuplja se u spomenutoj Lokvici; tu je dakle nesumnjivo dokaz vododerine.

Prema tome možemo mirno postaviti shemu:

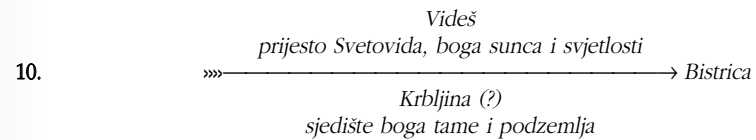

Sasvim je slična situacija kod 1155 m visokoga *Sutvida* ponad Živogošća (srez Makarska) u srednjoj Dalmaciji. Njemu nasuprot stoji 705 m visoki *Crni Ljut*, a među njima dolina, kojom vodi put iz Igrana i Živogošća u Bukve i Ravču. Ali vidljive vode ondje nema, pak samo uz neku rezervu smijemo tu dolinu uzeti za vododerinu i tekuću vodu. Ali se ondje podno toga gorskoga masiva nalazi samostan sv. Križa i veći broj kapela: sv. Arnerija, sv. Stipe, sv. Spasa, sv. Mihovila — ove dvije baš na strani brda *Crni Ljut* — tako da su svi indiciji za staroslovjensko svetište. Zato držim, da ipak smijemo postaviti shemu:

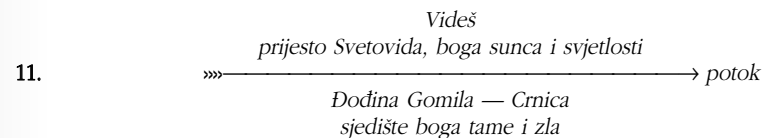

Čim ostavimo Kras, situacija bude za nas lakša. U visočju, koje spaja masiv planine Jahorine k jugu od Sarajeva s masivom poznate planine Treskavice, ispeo se 1383 m visoki vrh *Videš*; on stoji na lijevoj strani rijeke *Bistrice*, koja kod Foče utječe u Drinu. Na desnoj strani *Bistrice*, upravo *Videšu* u susret, stoji nešto niža 1292 m visoka glavica *Krbljina*. Ime *Krbljina*, koliko ja mogu prosuditi, nema mitološkoga

karaktera. Ime s oznakom tamnoga komplementara izgubilo se ili je prešlo na koji predio, vis, dolinu ili potok u blizini, te u karti nije vidljivo. Možda bi se tačnim istraživanjem topografskoga nazivlja na samom zemljištu mogao naći koji naziv jasna mitološkoga karaktera. Koliko vidimo, to je svetište krnje, a shema bi mu bila:

Još ima i u Hercegovini jedno brdo *Videš*. Na jedno desetak kilometara podno Gacka vidimo 1130 m visoku glavicu *Videš* na lijevoj strani bezimenog potoka, koji nakon toga od jedno 9 km ponire. Na desnoj strani ima 1013 m visoka glavica *Dođina Gomila*, a podno nje seoce *Crnica*. Ja držim, da se oba *Videša* izvode od Vid, i da je to ime identično s imenom *Viduša*, koje je ime planini u Hercegovini; zatim s imenima *Videž* u Sloveniji i *Viduša* (oblast travnička), *Viduše* (oblast Skoplje), *Viduševac* (oblast primorsko-krajiška), *Vidoše* (oblast ljubljanska), *Vidoši* (oblast travnička), *Vidošiči* (oblast ljubljanska), pa koji već po svojoj brojnosti dokazuju, da moraju imati jedno generalno, t. j. mitološko podrijetlo. Ali kako im je tamni komplementar slabo vidljiv i označen je samo imenom »Crnica«, to je svetište donekle krnje, a shema mu je ovakva:

Isto tako je krnje svetište *Vidova* (t. j. »glava«) u Hercegovina, 1451 m visoka glavica na najzapadnijoj izbočini masiva *Prenja*.²³ Ondje sve vrvi od mitoloških topografskih oznaka. Neposredno podno *Vidove* nalazi se kraj *Vidovski Gvozd*; tik do njega *Babina Greda*, *Debela Ljut*, *Crni Vrh*, *Diva* i t. d. Ta *Vidova* (glava) kao i *Vidovski Gvozd* mogu imati vezu samo sa staroslovjenskim *Svetovidom*, a ne sa kršćanskim sv. *Vidom*, jer je u toj visini teško pomisliti na crkvu. Ali *Vidova* stoji na desnoj strani *Neretve*, a i na desnoj strani potoka *Bijeje*, koji teče dijagonalno prema *Neretvi*, te u nju i utječe, pak mi nikako nije pošlo za rukom kartografskim studijama (austr. specijalna karta Zo 31. Col. XVII) naći tamnoga komplementara i postaviti shemu svetišta. Tu bi možda podrobno istraživanje toponimskih oznaka na samom zemljištu moglo pomoći. Tu su nastale bitne topografske promjene posljednjih stoljeća ili su imena kod kartografiranja neispravno označena, kao što sam već ponovo kod isporođivanja specijalnih karata s toponimikom na samim mjestima utvrdio.

Vidljive su topografske promjene nastale na 778 m visokoj *Vidovoj Gori* na otoku *Braču* ponad mjestanca *Bola* u *Dalmaciji*. Ta se gora po saopćenju prof. *Frana Radića* zove i *Vidovica*. Ja sam tu *Vidovu Goru* 4. novembra 1928. obašao. Cijeli otok

²³ Prijepomo je, je li ime *Prenj* mitološkoga značenja. *Gržetić* ga izvodi od *Perenj-Perun*, a *Žunković* od »pm-« u staroslovjenskom: visočina.

Brač kosina je, koja od juga slazi k sjeveru. Najviša tačka na toj južnoj strani upravo je *Vidova Gora*. Na vrhu nema ni traga kakvoj kapeli ili crkvi sv. *Vida*; nema čak ni predaje, da je ikad ondje crkva stajala, makar se to brdo talijanski i zove *San Vito*. Naprotiv stoji tu neka čudna dvostruka ograda, o kojoj ćemo govoriti na drugome mjestu. Svakako je postojanje te dvostruke ograde dokaz, da ondje nije nikad bila crkva. Prema tome mora to ime potjecati još iz pretkršćanskoga vremena. To potvrđuje i činjenica, da u pučkom vjerovanju na otoku *Braču* ima *Vidova Gora* osobitu ulogu, kao na pr. *Klek* u *Hrvatskoj*; narod vjeruje, da se tu skupljaju vile i vještice, i slično.

Po svojoj prirodi to je *Vidova Gora* najisponitija tačka ponad jednoga amfiteatralnog lijevka, koji okružuje mjestance *Bol*. Karakteristično je, da se rubovi toga lijevka neprestano krše, drobe padaju nizbrdo u dolinu i u more, jer se vidi, da se naprijed pomenuta ograda, koja je nekada morala biti kružna, jednom polovinom srušila i otišla nizdol, tako da preostaje danas samo jedna polukružnica. To nam dokazuje, da je slika to *Vidove gore* danas sasvim drugačija, nego je bila pred 800—1000 godina, i da su se znatni dijelovi južnoga ruba otoka *Brača* naprosto srušili u more.

Dva samostana oko *Bola*, sv. *Nedelja*, gdje samostanci drže internat i gimnaziju, i samostan *Stipančić* na zapadu, zatim veći broj crkava i kapela, daju nam običajan i siguran indicij, da je tu nekad postojalo staroslovjensko svetište. Tu je i kapela sv. *Duha* na visini od 627 m, pa kapele sv. *Nikole*, sv. *Pavla*, sv. *Kuzma*, sv. *Mihajla*. Ponad samostana jedna je spilja (pećina) s vodom, i legenda priča o dvoje pustinjaka, bratu i sestri, koji su u njoj živjeli. Blizu je uvala zvana *Konjska*, i druga zvana *Bogovdol*. Tu su dakle svi elementi, koji inače označuju dualistička svetišta. Ali tu su, kako se čini, topografske promjene bile tako velike, da se dualistička scenerija danas više ne da rekonstruirati.

VII.

Situacija se odmah mijenja, i slike budu mnogo jasnije, čim s visokih gora sidemo u nizine, u riječne i potočne doline, gdje su vode tisućljetnim radom izduble svoja, orografskom razglobovom odnosnoga kraja uglavnom nepromjenljiva korita. Ali tu više ne nalazimo staroslovjenskoga *Svetovida*, val pobjedničkoga kršćanstva preplavio ga je i istr'o, jer ga, kako *Nodilo* (24, R. 77. s. 74) jezgrovito kaže, kršćani prometnuše svetim *Vidom*. Ali ostala je staroslovjenska dualistička scenerija, a s pomoću te scenerije mi ćemo i pod kršćanskim plaštom bez velike muke otkriti staroslovjensko dualističko vjerovanje. Moja naime istraživanja u tom smjeru potpuno potvrđuju ispravnost tvrdnje *Peiskerove*, da crkve i kapele kršćanskoga sv. *Vida*, kao nasljednice svetišta staroslovjenskoga *Svetovida* gotovo redovno pokazuju dualističko ustrojstvo.

Evo nekoliko primjera:

U prvom redu krasno jedno svetište na moru, gdje morski zaton zamjenjuje tekuću vodu, kao što je to na pr. i kod glasovitoga *Svetovidova* svetišta na *Rujani* (*Rügen*) na *Baltičkome moru*. U takvom slučaju pravac od kopna na otvoreno more odgovara toku rijeke pa desno i lijevo određuje dualističke scenerije.

Nin, nekad ponosni hrvatski kraljevski grad i sijelo hrvatskoga biskupa (»episcopus chroatensis«), bijaše već u pogansko doba religijski znatan. Na lijevoj

strani Ninskoga zaljeva protegao se dug i širok poluotok, koji na zapadnoj strani ima mjestance *Privlaku* (tal. *Brevilacqua*); na istočnoj strani stoji na umjetnu 4—5 m visoku isponku prastara kapelica sv. Vida. Ta kapela bijaše nekada župna crkva i spominje se prvi put god. 1357. u katalogu beneficija, što ga je složio biskup Dominik de Matafari.²⁴ Ja sam dva puta pohodio tu kapelu, pa je i fotografski snimio. Evo snimke:

Svake godine na Vidovo održi se kod to kapele veliko proštenje, koje posjećuje mnogo puka sa svih strana: iz Podgorja, Like, Ravnih Kotara, iz cijele sjeverne Dalmacije. Osobito dolaze onamo s očnim bolestima, da im sv. Vid vida oči, a to da se često i događa. Ja sam uvjeren, da su ova vidovska proštenja samo produženje staroslovjenske Svetovidove solsticijalne svetkovine.

Na desnoj pak strani Ninskoga zaljeva pružio se dug, kamenit i pust poluotok, gusto zarastao dalmatinskim juniperusom, tako da se vidi vrlo taman i tmuran, i završuje se 28 m nad morem oblom glavicom, koja je u austrijskim vojnim kartama označena imenom *Velebit*. Mene je to ime, identično s imenom poznate visoke planinske kose Velebita, koja 15 km zračne crte udaljeno prema sjeveru zatvara našu obalu od Senja do Obrovca, dovelo u čudo. Sumnjao sam, nije li kakva pogreška kod kartografiranja, te se iz Nina dadoh čamcem provesti oko ove glavice, ali mornari uvjeravahu, da se ta glavica baš zove *Velebit*. Prema tome taj Velebit stojeći na desnoj strani vode, ima neko mitološko značenje, i to u smislu demonskom. Stranu demonsku potpuno indicira starinska kapela sv. Mihajla, koja stoji u blizini Velebita (vidi str. 21*). Svakako shema svetišta kod Nina ovakva je:

²⁴ Bianchi Carlo »Zara Christiana«, Zara 1880, II. svez. s. 267.

* Ovdje na str. 106.

12. $\begin{array}{c} \text{Kapelica sv. Vida} \\ \text{nekadašnje svetište Svetovida} \\ \text{»—————»} \rightarrow \text{Ninski zaljev} \\ \text{Velebit} \\ \text{sjedište boga tame i zla} \end{array}$

Budući da je to svetište osobito lijepo, gotovo tipsko za svetišta na moru, donosim ga (s. 46*) u kartografskoj slici.

Između Bribira i Novoga u Vinodolu podno gore s imenom Šestilac stoji na uzvisini selo imenom Sv. Vid, i to s lijeve strane potoka *Suha Rječina*, koji kod Novoga utječe u more, a svoje ime nosi odatle, što samo u kišno doba ponese vode, pa je većim dijelom suha vododerina. Ponad sela na jugu stoji ruševina starinske crkve sv. Vida. Na desnoj strani Suhe Rječine ispeo se 193 m visoki vrh Vraničina. Na istoj kosi, 257 m visoko, stoji stara kapelica sv. *Jurja*, a dolje pri Suhoj Rječini kapela sv. *Mihalja*. Oko tih kapela nalazi se množina drugih crkva: sv. Fabijan i Sebastijan, sv. Barbara, sv. Jerolim, sv. Martin, sv. Lucija, sv. Stipan, sv. Kuzam i t. d. — kao svagdje, gdje su se u blizini nekada nalazila staroslovjenska poganska svetišta. Mitološko značenje imena Vraničina rastumačit ćemo kasnije. Nisam kompetentan riješiti, da li ime Vraničina dolazi od Vranica (scil. gora) ili od koje riječi prema »vran«.

Svakako se izvodi od vranca, crnoga konja, jer su crni konji, vranici, bili posvećeni staroslovjenskomu bogu tame. Shema svetišta kod Bribira ovakva je:

13. $\begin{array}{c} \text{Crkva sv. Vida} \\ \text{nekad prijesto Svetovida} \\ \text{»—————»} \rightarrow \text{Suha} \\ \text{Kosa Vraničina sa kapelama sv. Jurja} \\ \text{Rječina} \\ \text{i sv. Mihalja} \\ \text{sjedište boga tame} \end{array}$

Kad se vozimo vlakom iz Zagreba u Brežice, vidimo ponad seoca Čateža ovisko na brdu lijepu crkvu. U specijalnoj karti označena je kao crkva sv. Ivana Krstitelja

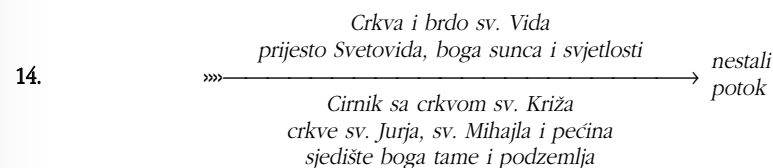
* Ovdje na str. 123

s visinom od 384 m nad morem. Ja sam tu crkvu, čim sam se počeo baviti ovim istraživanjima, odmah opazio i posumnjao, nema li mitološko značenje. Ta mi se sumnja još pojačala, kad sam u Čatežu utvrdio, da to nije crkva sv. Ivana Krstitelja, nego sv. Vida mučenika. Bijahu ondje nekada dvije crkve, sv. Vida i sv. Ivana Krstitelja, ali se posljednja srušila i nestade je, a ostade samo sv. Vid. Cijelo brdo zove se *Sv. Vid*. Ali sam se s tom crkvom našao na velikoj mucu. Premda jedva 1/2 km zračne crte daleko od Save, i premda je na drugoj strani Save ležalo selo Červec (Crnac), što bi moglo predstavljati tamnu stranu dualističke scenerije, ova je crkva stajala na d e s n o j obali Save. To je pak posve protiv stroge ortodoksne sheme svetišta. Ali kad sam na samome mjestu brižno istražio stvar, situacija se posve razjasni. Tekuća voda nije ovdje Sava, jer na drugoj strani nema brda, nego je ravnica. No tekuća voda tu je jedan potok, koji je nekada tekao među selom Cerinom i 410 m visokim Cirknikom, na kojega vrhu stoji crkva sv. Križa. Ali toga je potoka nestalo, kako mi je to potvrdio Ivšić, crkvenjak župne crkve u Čatežu, jer je poslije jakoga potresa god. 1917. presušio. Preloženje podzemnih slojeva odvelo je vodu na drugu stranu; pače bijaše ondje i jedna spilja (pećina), koju je potres posve zasuo.

Župna crkva u Čatežu posvećena je sv. Jurju. Sagrađena je god. 1832., a stara crkva stajala je mnogo više prema istoku. U toj župnoj crkvi dva su oltara, jedan Majke Božje Žalosne, a drugi sv. Ivana Krstitelja. U tom pokrajnom oltaru crkve sv. Jurja posvećenom sv. Ivanu Krst. sačuvao se, po mome uvjerenju, titulus nestale crkve sv. Ivana na brdu. Dva kilometra k istoku od Čateža nalazi se već spomenuto selo Cerina. Tu stoji starinski cistercitski samostan, koji je za cara Josipa II. ukinut, i sada je privatno vlasništvo, a u njemu crkva sv. *Mihalja*.

Što znači Cirknik i ima li kakvo mitološko značenje, ne bih umio sigurno reći. U blizini ima još jedan Cirknik, t. zv. Goli Cirknik visok 624 m, kod Stojdrage. Na vrhu maloga Cirknika stoji crkva sv. Križa. A baš ta crkva sv. Križa ukazuje na negdašnje svetište boga tame, jer smo crkve sv. Križa (ili sv. Spasa, što je isto) ponovo nalazili na vrhuncima božjih brda. A da ne ostanemo u sumnji, nalazi se jedno 300 m od vrha sv. Vida k istoku krasno konjsko gatalište, a 3—4 km k sjeveru Zverinjak, a to je u vezi sa starim kultom Svetovidovih konja, što ćemo razložiti kasnije.

Shema svetišta kod Čateža dakle je ovakva:

Ovo je tipski slučaj, kako elementi dualističke scenerije u toku stoljeća mogu propasti ili postati nevidljivi. No tu se na sreću ta topografska promjena, da je nestalo potoka, dogodila nedavno, tako da smo joj još mogli uhvatiti tradiciju.

Naprijed smo iznijeli dva svetišta (broj 11 i 12), gdje je negdašnje svetište Svetovidovo kršćanski kult zamijenio crkvom sv. Vida, i u kojima je tamna strana još i danas označena jednom staroslovjenskom mitološkom topografskom oznakom. Ali sa svetištem broja 13 prešli smo u kategoriju onih svetišta, gdje je intenzivan kršćanski i kulturni život i na tamnoj strani izatr'o topografske oznake mitološkog karaktera,

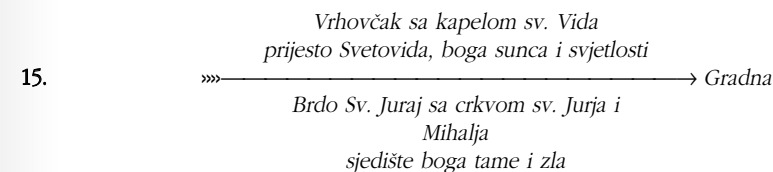
pak su nam i svijetla i tamna strana naznačene samo kršćanskim crkvama ili kape-lama, redovno sv. Jurjem ili sv. Mihajlom, koji tu svoju funkciju imaju od svoje ha-giološke karakteristike, da su pobjednici zmaja, vraga, zloduha. Te smo kapele i na dosadašnja tri svetišta svaki put redovno nalazili na tamnoj strani. No sama sobom crkva ili kapela sv. Vida ili sv. Jurja nije dokaz, da je ondje moralo biti kultsko mjesto starih Slovjena. Ali kad se te kapele nalaze u karakterističnoj sceneriji — lijevo od vode sv. Vid, a desno sv. Juraj, sv. Mihalj ili sv. Blaž, — onda je najveća vjerojatnost, da je tu doista bilo staroslovjensko svetište. Ako se k tome nađe jedan dalji momenat, da je ta scenerija blizu većih ravnica ili takvih mjesta, gdje je priroda dala pri-gode za poljodjelski rad, te je i nekad ondje bilo slovjenskih poljodjelaca, koji su svakako negdje imali svoja bogoštovna mjesta, onda se ta vjerojatnost pojačava do gotove sigurnosti. Za to ću navesti još nekoliko primjera.

20 km od Zagreba simpatični je gradić Samobor, i to na obje strane rječice Gradne. Gradna baš na onome mjestu, gdje je Samobor, probija posljednje obronke Uskočkoga gorja pa izlazi iz duboke uvale, gotovo kanjona, koja seže gore do 150 m ponad rijeke (168 m), u prostranu savsku ravnicu, kojom i Gradna teče dalje, dok kod zaseoka Svinjarička ne uteče u Savu.

Na l i j e v o j strani Gradne ispele su se strmo ponad Samobora dvije glavice, Stražnik i Vrhovčak (332 m), obje danas bujno obrasle vinogradima i posute vilama imućnih Samoboraca. Pô kilometra dalje od obju glavica, 300 m visoko, stoji starin-ska kapela sv. Vida, koja se prvi put spominje u crkvenoj vizitaciji iz g. 1622. Po-krajni oltari posvećeni su sv. Lovri i sv. Mariji Magdaleni. Na d e s n o j strani Gradne nalazi se upoprečke na jednoj izbočitoj hridi stari grad Samobor, nekada sjedište grofova Celjskih, s gradskom kapelom sv. *Mihalja* podno njega. Ponad grada ispelo na 332 m osamljeno brdo *Sv. Juraj*, a na njemu kapelica sv. Jurja.

Da je tu doista bilo svetište, upućuje množina crkvice u okolini, zatim prastari samostan franjevac osnovan kod crkve »Sanctae Mariae in campo«, koju je sagrađio god. 1235. kralj Bela IV. Osim već navedenih crkava nalaze se i kapela sv. Ane, sv. Filipa i Jakoba, sv. Križa i sv. Jelene, i još druge, koje su nekad pripadale župi samoborskoj, a po vremenu postale samostalne župe, kao na pr. sv. Leonharda, sv. Katarine, sv. Duha u Novom Selu, sv. Barbare u Rudama, sv. Martina pod Okićem.²⁵

Tu je dakle sve, da utvrdimo staroslovjensko svetište kod Samobora, s ovom shemom:

Krasno primorsko svetište otkrio sam kartografski na otoku Pagu, a ostale sam podatke pribavio sebi pismeno, i to preko gosp. Nikole Mirkovića, javnoga bilježni-

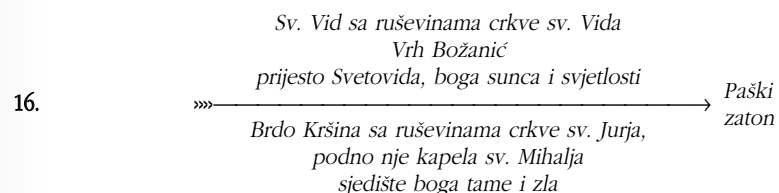
²⁵ Opširne historičke podatke o kapelama i crkvama pribavio mi je najpripravnije g. Milan Zjalić, dekan i župnik u Samoboru, posredstvom g. Vladimira Presečkoga, odvjetnika u Samoboru.

ka u Pagu, i gosp. Ante Fabijanića, učitelja na Pagu. Tako mi stvar postade sasvim jasna.

S lijeve strane Paškoga zatona diže se 328 m nad morem visoko brdo imenom *Sveti Vid* (Monte San Vito), a na njemu ruševine starinske crkve posvećene sv. Vidu mučeniku. Dalji, 270 m visoki vrh iste gorske kose zove se *Božanić*.

Na desnoj strani paškoga zatona protegao se tmurni, stjenoviti i raskidani Rt sv. Nikole, koji na visini od 204 m ima ruševine crkvice sv. Jurja; od nje se na 1 km dalje ispeo najveći vis na tom rtu, 263 m visoki vršak *Kršina*. U samom Pagu ima još jedna crkva s titularom sv. Jurjem, a osim toga izvan grada crkva »sv. Mihovila (Mihalja) u polju« (»in campo«), a u gradu i samostan benediktinaca.

Veliki broj crkava i kapela nadopunjuje običnu sliku staroslovenskih svetišta u danas čisto katoličkim krajevima. Nalazimo tu ruševine crkvice: sv. Nikole, sv. Katarine, sv. Eufemije, sv. Jadre, sv. Andrije, sv. Ivana, sv. Erazma, sv. Kuzma, sv. Antuna i sv. Bartola. Kartografske oznake: Posto St. Tomaso, St. Martino, St. Pietro označuju, da su na tim mjestima nekad postojale crkvice posvećene tim trima svecima s nekim, valjada mletačkim stražaricama. Samostan Starigrad (»convento de terra vecchia«) kao drugi samostan u onom kraju nadopunjuje obični rekvizit takvih svetišta. Shema dakle staroslovenskog svetišta na otoku Pagu je ova:

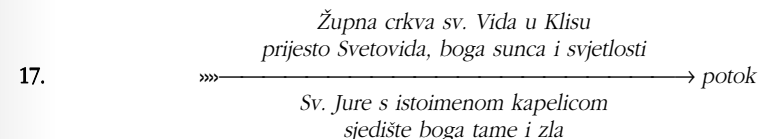

Gosp. Anti Fabijaniću zahvaljujem ove zanimljive folklorističke podatke o tamnoj strani toga svetišta. Bio je do prije 50 godina običaj, da se hodočasti sv. Juri na jedan vrh na sjevernoj strani otoka. Tu bi se osim drugoga svijeta sakupili mladići i djevojke i igrali kolo. No to nije pojava osamljena, jer se i dandanas na nekim mjestima Dalmacije hodočasti baš k sv. Juri (tako na pr. sv. Juri na Biokovu, 1.780 m). Onamo idu osobito mlade nevjeste, koje nemaju poroda, na zavjet. Djevojke za što bolji uspjeh zavjeta penju se i potrate oko dva dana, čvrsto odlučivši, da dadu svoj tribut ne braneći tvrdoglavo svoje djevičanstvo. Priča se, da u tim danima na tim vrhuncima vlada seksualna anarhija. (Pismo iz Paga, od 10. januara 1929.).

Već smo se naprijed bavili primorskim gorjem kaštelanskim kod Splita, koje se u cjelini zove Kozjak. Na zapadnom kraju je *Biranje* sa »skočidjevojačkom« legendom, dok jedno 15 km k istoku, na najistočnijoj tački toga gorja, stoji 677 m visoki Sv. Jure. Na njemu ima sitna kapelica, za koju kaže crkveni šematizam: »In monte Capreo (Kozjak) extat sacellum S. Georgii Martyris pro fractione vici in Biača«,²⁶ a pripada župi Vranjic—Solun. Sv. Jure nalazi se na desnoj strani potoka, koji izvire pod Osojem, te se slijeva u Jadar, ali mu imena nisam mogao saznati. Na lijevoj strani uspeo se 366 m visoki Klis, glasovita tvrđa u borbi Hrvata sa Turcima, a u starom tom gradu postoje ruševine starinske župne crkve sv. Vida. Spomenuti već službeni

²⁶ Status personalis et localis dioecesis Spalatensis et Makarskensis, Spalati 1910, s. 44.

šematizam veli: »Rudera antiqua veteris ecclesiae parochialis S. Viti in arce.« Veliki broj kapelica u solinskoj okolini uz te dvije crkve, koje svojim počecima idu jamačno u doba prvoga krštenja starih Hrvata, ovlašćuje nas, da i tu utvrdimo staroslovensko svetište, kome je shema:

Takvih svetišta mogli bismo navesti još na desetke, jer će većina crkava sv. Vida, koje se nalaze u slovenskim krajevima na Balkanu, stajati na mjestima, gdje su se nekad nalazila svetišta staroslovenska boga Svetovida. Ali da se one sve istraže, posao je golem i pripada budućnosti. Ovo, što se ondje iznijelo, bit će dosta da prikaže osnovnu ideju, o kojoj se radi.

VIII.

Po mnijenju Peiskera staroslovenski bog sunca, svjetlosti i dobra ne javlja se samo s imenom Svetovida ili Vida, nego i s drugim imenima: Radogost, Dažbog, Mednik i t. d. Gdje se on ne javlja s imenom Svetovida, nego s kojim epitetonom, ondje, koliko sam ja mogao razabrati, negdašnja njegova svetišta ne označuju crkva sv. Vida, nego ga označuju crkve sv. Ivana Krstitelja i sv. Ilije.

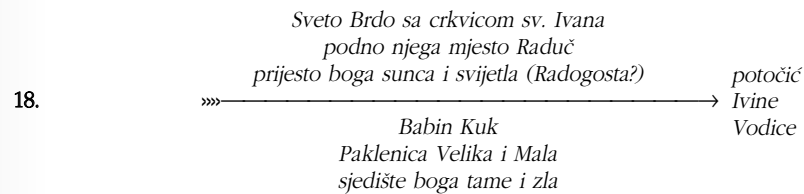
Velebit, vilovito gorje i duga gorska kosa, koja se ponad mora ustobočila od Senja do Obrovca, ima izrazito mitološko značenje. Tako ga shvaća i narod, koji ima svu silu priča o njemu, a to pokazuju imena Vilinski Vrh (1058 m), Ladin Vrh (857 m) i poglavito 1753 m visoko *Sv. Brdo*, drugo po visini u cijelom tom gorskom sustavu. Već odavna bijah uvjeren, da taj vrh treba smatrati staroslovenskim svetištem i mjestom kulta boga sunca. To mi je kazivao i vidljivi dualistički karakter, izražen u dvije *Paklenice*, Velikoj i Maloj; prvu od tih prodora poznajem tačno. Ali nisam dospio da se popnem na samo brdo. Dobrotom g. ministra dra. Ivana Krajača primio sam potrebne podatke, koji me o ispravnosti moga predmnijevanja konačno i potpuno utvrdiše.

Podno *Sv. Brda* nalazi se starinska crkvice sv. Ivana, gdje se svake godine na Ivanje (24. VI., najduži dan u godini) drži proštenje. U šematizmu biskupije senjske spominje se ta crkva kao podružnica župe u Gospiću s bilješkom: »In medio monte Velebiti reperitur capella s. Joannis Bapt.«²⁷ Sâmo Sveto Brdo stoji na lijevoj strani potocića *Ivine Vodice*, koji utječe u potok Paklenicu, a ona teče kroz čarobni kamin prije spomenute Velike Paklenice. Na desnoj strani pomenutoga potocića ispeo se tmurno i jezivo samotni 1435 m visoki *Babin Kuk*. »Baba« kao demonsko biće poznata je staroslovenskoj mitologiji,²⁸ pa ćemo se mi još sastati sa svetištima sličnih oznaka. Zanimljivo je svakako, da se na podini Sv. Brda s ličke strane nalazi mjesto

²⁷ Schematismus cleri dioecesium Segniensis et Modrusiensis seu Corbaviensis pro a. 1909, Segniae 1909, s. 75.

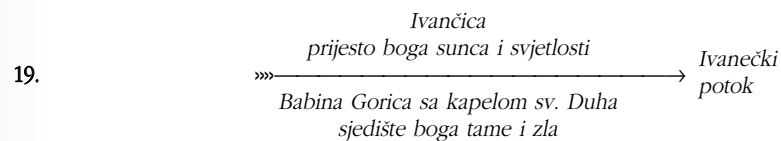
²⁸ Ispor. Brückner (4, s. 122). — Hanuš (10, s. 141, 166, 338), koji je zove: eines der tiefsten, aber auch räthselhaftesten Elemente des slavischen Mythus. — Gržetić (9, s. 39). — Peisker (25, s. 10).

Raduč. Ime, koje je vrlo nalik na topografsku oznaku Radušće, koju smo našli na brdu Loviću (str. 27*). Ja sam mislio, da to znači boravište ili mjesto Radogostovo. Ali kako ima protiv toga shvaćanja prigovora, ne mogu ostati kod te tvrdnje. Ističem samo svoje nemjerodavno mnijenje, da se na Sv. Brdu svetkovao bog sunca imenom Radogosta. Ovo svetište imalo bi dakle shemu:

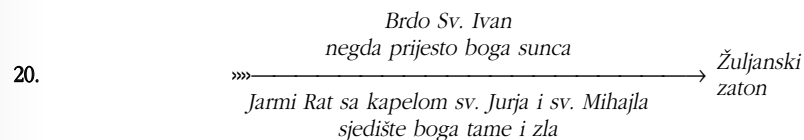

Ovamo pripada i planina *Ivančica* u Hrvatskom Zagorju s visinom od 1061 m. Kao najviši vrh u onom kraju i ona je bila posvećena bogu sunca i dobra. Nema tradicije, da bi na vrhu te gore stajala crkva ili kapela s titularom sv. Ivanom Krstiteljem. Ali mjesto *Ivanec* na sjevernoj podini Ivančice svjedoči, da je nekad bila crkva ili kapela takva imena. Titular župne crkve u Ivancu sada je sv. Marija Magdalena. Iz masiva Ivančice teče i *Ivanečki Potok*, koji utječe u Bednju, tako da vrhunac Ivančice stoji na lijevoj strani, dok se na desnoj strani ispela *Babina Gorica*, kojoj na vrhu 407 m visoku stoji crkva sv. Duha. «Babu» kao demonsko biće pomenuli smo netom naprijed. Mnoštvo crkvice, osobito na južnoj strani gore, i to sv. Jurja u Juranščini, sv. Trojstva u Loboru, sv. Martina, sv. Petra, sv. Margarete i t. d. pak starinski samostan Pavlina u Lepoglavi završuju običajnu sliku naših svetišta.

Svetište na Ivančici daje ovu shemu:

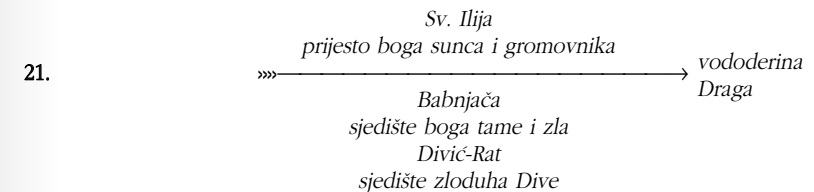
Lijepo primorsko svetište sa sv. Ivanom nalazi se na poluotoku Pelješcu. Blizu Janjine ponad mjesta Žuljana ispelo se lijevo od žuljanskoga zaljeva 470 m visoko brdo *Sv. Ivan* kao posljednja i najviša izbočina primorske kose na jugu toga poluotoka, koja sa 331 m visokim Carevićem dostiže svoj najviši ispon. Na Sv. Ivanu nema crkve ni kapele; po svoj ih prilici nekad tu i bilo, ali kroz stoljeća su pale žrtvom vremena. Valjalo bi istražiti, postoji li o tome kakva tradicija. Na *desnoj* strani žuljanskoga zaljeva ispeo se 335 m visoki *Jarmi Rat*, a podno njega mjesto *Sučurađ* (sv. Juraj) s kapelom sv. *Jurja*. Jedno dva kilometra dalje, upravo podno Janjine, nalazi se kapela sv. *Mihajla*. Vidljivo veća množina crkvice, kapela i križeva u tom kraju daje običajnu sliku dalmatinskih svetišta. Shema toga svetišta ova je:

* Ovdje na str. 109.

Sasvim istu ulogu kao sv. Ivan ima i sv. Ilija. Vrhovni bog starih Slovjena bio je i bogom gromovnikom. Tu njegovu ostavštinu preuzeo je kršćanski *Ilija Gromovnik* (Léger 20, s. 78). Gržetić (9, s. 35) napominje običaj u Bosni, polaziti uoči Ilinjdana brda i planine, pa to čine muslimani (Aliđun) i pravoslavni na veliki Ilinjdani, a katolici na mali. Tu se narod u svečanom ruhu pri pečenici i vatri veseli i cijelu noć proboravi, sve dok zora ne pukne i sunce ne osvane. S tim u vezi nastalo je i nazivlje tih brda. Da vidimo nekoliko takvih svetišta.

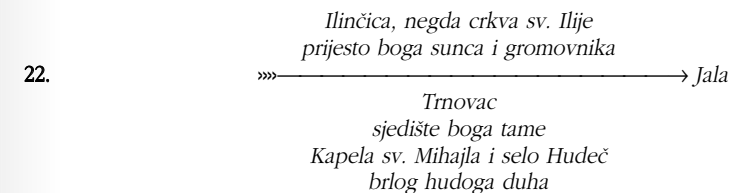
U Biokovu, gdje smo u južnom dijelu vidjeli Sutvida (svetište br. 8), nalazi se u sjevernom dijelu, pravo ponad primorskoga mjestanca Baškavode, veličanstveno 1670 m visoko brdo *Sveti Ilija*. Ispelo se na lijevoj strani amfiteatralnoga lijevka, koji se svršava u vododerini *Draga*, po kojoj je dobilo ime i jedno mjestance, koje je leglo upravo podno njega. Ta vododerina ulazi u more kod punte Svitna. *Desno* od vododerine ispela se 1189 m visoka *Babnjača*, a lijevo od nje, među Svetim Ilijom i Babnjačom ima spilja (pećina) *Perjatva* s izvorom žive vode. Na jugoistočnoj strani nalazi se kraj, koji se zove *Divić-Rat*, pa je bez sumnje negda bio posvećen zloduhu Devi ili Divi. Shema sjeverno-biokovskoga svetišta ovakva je:

Ponad grada Tuzle u sjeveroistočnoj Bosni ispelo se na lijevoj strani rječice Jala 435 m visoko brdo *Ilinčica*. Oko jedne polovine kilometra k istoku leži katoličko groblje, i tu je, kako narodna tradicija priča, nekada stajala crkva sv. Ilije. Upozoravam na potpunu istovjetnost imenskoga oblika Ivančica (Hrv. Zagorje) i Ilinčica (ist. Bosna).

Naprema Ilinčici, na desnoj strani rječice Jale, ispeo se nešto 350 m visoki *Trnovac*, komu je vrh sasvim osakaćen, jer je austrijska vojska na njemu god. 1878. napravila utvrde i platforme za topove, pa ih je za svjetskoga rata obnovila. Podno Trnovca nalazi se novo tuzlansko groblje, a otprilike 1 km od njega pravoslavno groblje sa kapelom sv. Arandela Mihajla. Otprilike dva kilometra k zapadu od Tuzle ima selo *Moluhe*, a do njega ponad jedne tmurne i vazda hladne doline selo *Hudeč*, što držim, da znači isto, što slovenački hudič, t. j. hudi duh.

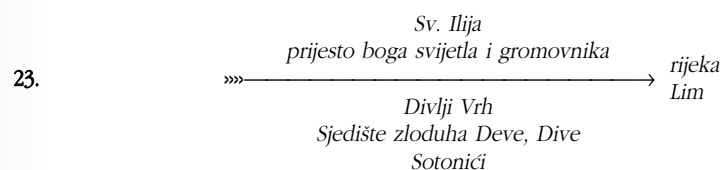
Sve to upućuje, da se tu nekad nalazilo staroslovensko svetište, koje su posjećivali poljodjelci plodnih dolina Jale i Spreče, a shema mu je:

Tu izlaze na Ilinčicu tuzlanski muslimani i katolici, ali ne samo na Ilinjdani (Aliđun), nego i na Jurjevo, te svetkuju onako, kako nam to Gržetić opisuje.

Ovamo pripada i svetište, koje smo opisali kod »Skočidjevojke—sv. Ilija—sv. Spas«, koje je označeno dvjema čisto kršćanskim oznakama. Ali dok su se ovim svetištem bez sumnje služili slovenski poljodjelci na primorskoj strani primorskoga gorja, to su 6—7 km k jugoistoku odatle slovenski poljodjelci u plodnim ravnica oko Skadarskoga Jezera imali drugo svetište. Na kopnenoj strani jezerskoga gorja ispelo se lijevo od rijeke Lima 682 m visoko *Ilijino Brdo*, sa crkvicom na vrhu sv. Iliji posvećenom. Na desnoj strani rijeke Lima, koja utječe u Crmnicu, a ova u Skadarsko Jezero, ispeo se 866 m visoko kršni i rastrgani *Divlji Vrh*. Oznaka Divlji Vrh može se tumačiti tako, da je posvećen *Divi* ili *Deví*, a može se i tako, da je on divlji. Ja prvo tumačenje držim vjerojatnijim. Svetište bez sumnje pretpostavlja obilna množina crkava i kapela, razasuta po pristranku prijezerskoga gorja prema Skadarskom Jezeru, a tako isto iste to i bližnji kraj sa selom *Sotonići*.

Schema svetišta kod Skadarskoga Jezera ovakva je:

Hercegovina i južna Dalmacija pune su brda i gora s imenima Ilijino brdo, Iliino, Ilina, Ilinica, Iljevo, Ilinac i t. d., pa bismo ovdje mogli iznijeti još cijeli niz takvih svetišta. Ali držimo, da je i ovo dosta za sliku o načelu, o kojem se radi.

IX.

Prof. Peisker (25, s. 16, 17) postavio je još jednu zanimljivu kategoriju svetišta s imenom »konjskih gora«, gdje konjska imena zamjenjuju imena bogova, i na strani boga svjetlosti i na strani boga tame.

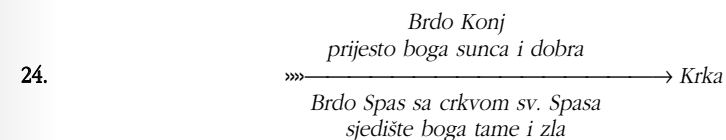
To je u vezi s time, što su Svetovidu bili posvećeni bijeli konji (Léger 19, s. 83—85, 138, 146), a Triglavu i Crnoglavu, kao zlodusima, crni konji, vrance (Brückner 4, s. 92, 136, 215; Nodilo 24, R. 77, s. 76). Ti su sveti konji služili napose i za hipomantiju, t. j. gatanje i proricanje budućnosti s pomoću konja. Kako su Rimljani gatali po svetim kokošima, tako su stari Slovjeni gatali po svetim konjima. O tome piše Léger (19, s. 84—85): »Kad je trebalo pristupiti kakvu bojnomo pohodu ili drugome važnom pothvatu, svećenici bi rasporedili pred hramom trostruki red kopalja. Vezala se po dva koplja napoprijeko, sa šiljcima na dolje. Kad je trebalo poći, svećenik bi doveo svetoga konja, pa ako bi ovaj krenuo kroz red kopalja koračivši desnom nogom, onda je to bio povoljan znak za uspjeh pohoda, ako li bi pokročio lijevom nogom, onda bi se pohod napustio. Isto to vrijedilo je za pomorske navale ili druge skupne pothvate.« No, kako se čini, južni Slovjeni nisu imali hramova, nego su svoja bogoslužja izvršivali na vrhuncima brda, ili ako je bilo u ravnini, na malim umjetno načinjenim humcima, pak su prema tome i vodili svete konje na ta mjesta. Kasnije, kad je staroslovenski kult zamro, sačuvala se samo uspomena, da su se na ona mjesta vodili konji, i tako su ta konjska imena ostala tim mjestima, najčešće brdima, gorama i planinama.

Ogledajmo sada nekoliko takvih svetišta, koja će nam potvrditi ono, što rekomo.

Kod Knina u Dalmaciji, staroga hrvatskoga kraljevskoga grada, ispelo se lijevo od rijeke Krke 357 m visoko brdo *Konj* (u austrijskoj specijalnoj karti označeno »Monte Cavallo«). Na samome mjestu vidio sam to brdo *Konj*, da je nešto 200 m dugo, razmjerno ravno, t. j. vrlo slabo položita kosa, kojoj je greben uz cijelu tu dužinu na jedno 40—50 m širine izravnat. To udara u oči, jer se čini, da to nije moglo nastati prirodno i samo od sebe, nego umjetnim izravnavanjem brdskoga hrpta. Na tom brdu ima naselja, ali narod ne zna izjasniti ime »Konj«, nego veli, da se to brdo tako zove od starine. A tu kod Knina na desnoj strani Krke ispelo se 345 m visoko hrđinoto, kršno i slikovito rastrgano brdo *Spas* (»Monte Salvatore«). Na njemu stoji kninska tvrđava, negdašnji hrvatski kraljevski grad, i u njemu crkva sv. Spasa. Može se označiti kao sjajna dosjetka hrvatskih vladara, da su, pokrstivši se, na mjestu posvećenom bogu tame sagradili crkvu sv. Spasa, da time dokumentuju pobjedu kršćanstva nad moćima tame.

Da je tu postojalo svetište, ne može biti sumnje: brojni slovenski poljodjelci kninskoga polja morali su imati svoje svetište, i ono se, sasvim razumljivo, nalazilo baš ovdje.

Množine crkava, koju redovno nalazimo kod starih slovenskih svetišta, ovdje doduše ne vidimo. Ali ne treba zaboraviti, da je Knin duže vrijeme bio pod turskom vlašću, a gdje god bi koji kraj pao pod tursku vlast, tu kršćanske kapele i crkve opustješe i nestade ih i jedva bi osiromašelim i politički obespravljenim kršćanima pošlo za rukom da sačuvaju negdašnje župne crkve. Zato na pr. za Bosnu i Hercegovinu indicium brojnih crkava i kapela ne postoji; taj indicium vrijedi samo za one krajeve, koji su trajno ostali pod kršćanskom vlašću. A i tu su pogdje brojne kapele propale, kako smo to jasno vidjeli na otoku Pagu, ali im je katoličko pučanstvo sačuvalo tradiciju i poštovanje ruševinama, dok je za turske krajeve značajno, da se crkvama i trag zameo. Međutim, selo *Biskupija* u najbližoj blizini brda Konja kazuje nam, da je i tu nekada morao biti bujan katoličko kršćanski crkveni život, samo mu znakova do danas nestade. Ne može dakle biti sumnje, da je i kod Knina nekada postojalo staroslovensko svetište, kome je shema bila:

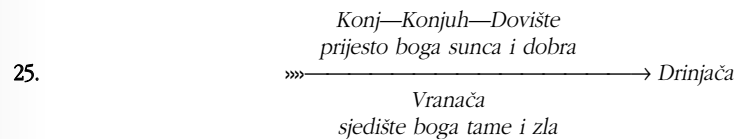
U istočnoj Bosni, jedno 30 km k jugu od grada Tuzle, ispela se 1328 m visoka gora *Konj* ili *Konjuh*, kao najviši vrhunac ovećeg planinskoga sklopa Konjuha. Ja sam se na tu goru popeo već godine 1911. i vazda mi je ostalo neriješeno pitanje u duši, kako se to gora dostala ovoga konjskoga imena? Odgovor se našao sam od sebe, kad sam upoznao Peiskerovu kategoriju t. zv. »konjskih gora«. *Konjuh* naime stoji lijevo od gornjega toka rijeke *Drinjača*, a desno od njega ispela se neko 4 km zračne crte udaljena 1204 m visoka, tmurna i gustom tamnom šumom obrasla glavica *Vranača*. Ime Vranača po onom, što smo prije kazali, potječe odatle, što su nekada na nju vodili vrance bogu tame posvećene. Upozoravam na svetište pod br.

12, gdje se kraj sv. Vida na lijevoj i svijetloj strani nalazi na desnoj i tamnoj strani brdo *Vraničina*.

To tuzlansko svetište osobito je znatno ne samo zato, što su obje strane označene konjskim imenima, nego i stoga, što se negdašnji poganski kult na toj gori sačuvao, u promijenjenom obliku, do dana današnjega. Meni je odavna poznato, da izokolni musliman izvršuju na Konjuhu svake godine *dovu*, t. j. molitvu, te se Konjuh stoga zove i *Dovište*. Prirodno je, da sam se živo zanimao za taj muslimanski obredni čin. Kod gosp. Smajl eff. Šarića, glavnoga imama u Kladnju, saznah ovo: Muslimani u kladanjskom kotaru drže na jedno desetak mjesta preko godine *dove*, t. j. molitve, za koje se zna da nisu islamskoga podrijetla, nego su tradicionalnoga lokalnoga, pak su se uzdržale iz kršćanskoga ili iz pretkršćanskoga vremena. Ali kako služe održavanju islamske vjerske revnosti i kako ih se narod tvrdo drži, one se izvršuju. Ima u kladanjskom kotaru takvih *dova* jedno desetak, a osobito jedna u t. zv. Brateljevičkoj pećini kraj Kladnja, i to posljednji utorak u mjesecu julu, a na Konjuhu u prvi utorak iza Aliduna (t. j. Ilinjdana po starom kalendaru, t. j. 2. kolovoza) svake godine. Prema tome je u godini 1928. *dova* na Konjuhu bila 7. kolovoza. Ona se izvršuje ovako: Muslimani iz okolnih sela dođu uoči onoga dana pred večer na *dovište* i prenoće na vrhu; za izlaza sunca klanjaju *sabah*, pred podne im imam održi »*vaz*«, t. j. propovijed, i *dovu*, t. j. neku osobitu molitvu; zatim se pogoste, otklanjaju podne i poslije podne odu svojim kućama. Poznato mi je i to, da i izokolni katolici na određeni neki dan u godini rado idu na Konjuh. Nisam utvrdio, koji je to dan, ali će po svojoj prilici biti katoličko Ilinje, t. j. 20. srpnja svake godine, kako nam spominje Gržetić (9, s. 35).

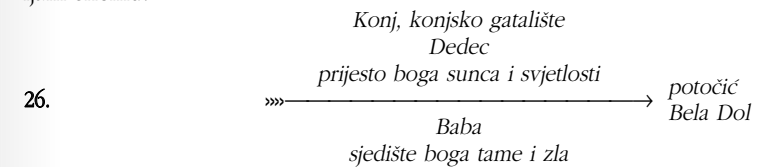
Po mojem najdubljem uvjerenju uzdržan je u ovom slučaju neprekinuto staroslovjenski kult boga sunca. Islam ga je preuzeo od bogomila, koji se pretvoriše u jezgru bosanskih islamskih konvertita. Bogomili pak preuzeše to od tako zvanih dvojeverjaca i polupogana, koji su jamačno sudjelovali kod postanka t. zv. bosanske crkve u Bosni i Hercegovini, i bili sasvim površno kristijanizirani staroslovjenski dualisti i obožavaoci sunca. To sudimo već i odatle, što seljacima na Vlašić planini kod Travnika u Bosni još i danas u jutro nije običaj prekrstiti se ni izmoliti očenaš, nego se kod izlaska sunca okrenu prema istoku, rašire ruke i govore: »Pomozi nam, žarko sunce i sveta nedjelja!« Franjevci su odvajkada ustajali protiv toga nekršćanskoga običaja, ali ga do danas ne iskorištenije. Taj podatak zahvaljujem g. dru. Nikoli Mandiću, poznatom javnom radniku u Sarajevu, koji je rodom iz Dolca kod Travnika. Jutarnja ta molitva jasno nam pokazuje miješanje kršćanskih i pretkršćanskih elemenata kulta sunca.

Tu dakle, gdje imamo jasno vidljivu i neprekinutu vezu, ne možemo sumnjati, da postoji autentično staroslovjensko svetište. Shema mu:

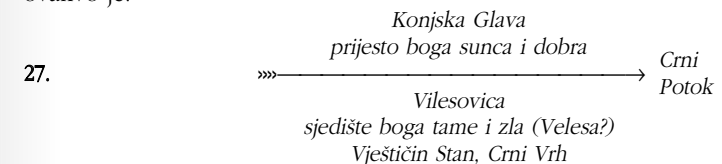

U masivu Kamničkih Alpa u Sloveniji nalazi se planina *Konj*, kota 1803 m, koju mnogo posjećuju zagrebački turisti. Podatke donosim po kartografskim studijama, a nadopunjene iskazima turista očevidaca. Ovaj je *Konj*, po navodu prof. Pasarića, du-

go, po široko i prilično ravno brdo, koje se ispelo ponad lijeve strane doline Bela Dol, vododerine, u kojoj veći dio godine teče sitan potočić, a utječe u Bisticu. Podno *Konja* dolina je s kućom, koja se zove *Konjščica*. Ali na desnoj strani ne vidi se oznaka, koja bi označivala tamnu mitološku stranu. Čini se pače, da *Konj* ne dolazi u obzir kao samostalno dualističko svetište, nego samo kao t. zv. konjsko gatalište drugoga jednoga svetišta, koje se nalazi u najbližoj blizini. Ona Bela Dol protegla se daleko gotovo pod sam masiv 2349 m visoke Ojstrice, ali na lijevoj strani gornjega dijela te Bele Doli ispela se 2033 m visoka glavica *Dedec*, a na desnoj, prema njemu, 2399 m visoka *Baba* (Planjava). Djed i *Baba* izrazito su mitološki pojmovi. *Babu* već poznajemo, a za *Dedeca* isporučimo *Hanuša* (10, s. 347—366). Po *Gržetiću* (9, s. 15 bilj.) je *Djedak* bog *Koledo*. Ovdje ga imamo kao planinu. No je li *Konj* samostalno svetište ili samo pripadak *Dedeca* i *Babe*, trebalo bi se nakon tačnoga proučavanja svih topografskih prilika na samome mjestu odlučiti. Po kartografskim studijama čini se vjerojatnije, da je samo pripadak; prema tome postavljamo shemu:

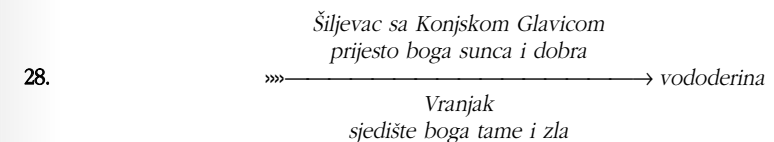

Nešto 20 km zračne crte k sjeveru od Knina, a oko 1 km k sjeveru od Pribudića ispelo se, lijevo od *Crnoga Potoka*, 1337 m visoko brdo *Konjska Glava*. Desno od spomenutoga potoka vis je *Vilesovica*. Blizu je 954 m visoki *Crni Vrh* i *Vještičin Stan*. Ime *Vilesovica* ne može po narodnoj etimologiji nikako biti izvedeno od »vila«, nego mi se čini najvjerojatnije, da je izmijenjeno *Velesovica*. Svetište kod Pribudića ovakvo je:

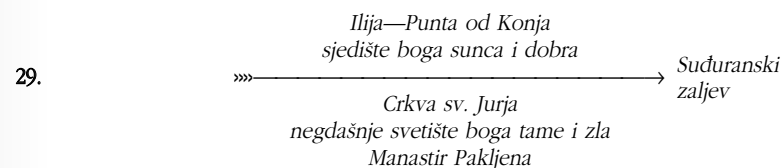
Ponad *Popova Polja* u Hercegovini ispela se podno 1296 m visokoga brda *Šiljevca* 650 m visoka, plosna *Konjska Glavica*. Tu se čini da je bio isti odnošaj, kao i kod *Dedeca*, *Babe* i *Konja* u Kamničkim Alpama: da je *Šiljevac* bio posvećen bogu sunca i dobra, ali da na tome šiljatom brdu nije bilo mjesta za konjsko gatalište, pak je ovo smješteno na jednu nižu glavicu podno *Šiljevca*. *Šiljevac* i *Konjska Glavica* stoje na lijevoj strani jedne vododerine, koja u proljeće nosi vodu na *Popovo Polje*. Na desnoj strani ispeo se 1073 m visoki *Vranjak*, kamo su naši djedovi vodili crne konje — vrance posvećene bogu tame.

Shema svetišta ponad *Popova Polja* u Hercegovini ovakva je:

Na otoku Šipanu kod Dubrovnika ima lijevo od Suđuranskoga zaljeva 100 m visoka glavica, koja se zove »Punta od Konja«. Ta glavica, odmah kod mora na oko visoka, produžuje se u glavnoj kosi otoka, koji se na najvišoj tački, 225 m visokoj, zove *Ilija*. Na tom vrhu nema crkve, ali jedno 2 km dalje leži zaselak Sutulija (Sveti Ilija, kao Sutivan, Supetar i t. d.) sa crkvom posvećenom sv. Iliji. Na desnoj strani Suđuranskoga zaljeva leži samo mjestance Suđuran, koje svoje ime nosi od crkve sv. Jurja. Ondje ima 5—6 kapela na razmjerno malom prostoru i samostan *Pakljena*. Tu je, kako se čini, konjsko gatalište bilo opet rastavljeno od glavnoga svetišta posvećena bogu sunca i dobra, a predstavlja ga brdo *Ilija*. No kako na tome malom otoku nema potoka, nije bilo moguće za glavnu goru (brdo) sastaviti potrebnu dualističku sceneriju, to je prenesena ta zadaća na konjsko gatalište kod mora. I evo zato stoji na moru i to: »Punta od Konja« na lijevoj strani Suđuranskoga zaljeva, a na desnoj strani toga zaljeva ono mjesto označeno crkvom sv. Jurja i manastirom *Pakljena*.

Shema toga minijaturnoga svetišta na otoku Šipanu ova je:

Mjesto Konja dolazi često i topografska oznaka *Kobila*. Tako na pr. na izlazu iz Boke Kotorske ima tvrđava *Kobila*, *Punta Kobila* i 452 m visoko brdo *Kobila*. I to će mjesto po svojoj prilici označivati jedno svetište, stim više, što 1½ km od Kobile stoji 432 m visoko na brdu kapela sv. *Ilije*. Ali druga strana, tamna, nije jasno vidljiva, a ni treći elemenat scenerije, voda, ne da se dovesti u sklad, pak se ne usudujem ovdje postavljati redovnu shemu.

Topografske oznake s imenom Konj, *Kobila*, *Vran-Vranac* vrlo su česte u našoj zemlji. »Rečnik mesta« za cijelu našu Kraljevinu ima 42 naseljena mjesta s imenima, koja potječu od riječi *konj*, 15, koje potječu od riječi *kobila*, a preko 80, koje potječu od *vran* i *vranac*. No to su samo naseljena mjesta, a najmanje 3 do 4 puta toliko mora biti takvih imena brda, dolina, rijeka, pojedinih krajeva i t. d., koja u »Rečniku mesta« nisu navedena. Većina tih imena, svakako na stotine, po mojem uvjerenju imaju mitološko značenje, t. j. potječu još iz poganskoga doba, kad su stari Slovjeni izvršivali gore pomenuti kult konja, i to baš na ovim svetištima, kojim sada gonetamo ostatke.

Ta uska veza kulta konja sa bogoštovljem starih Slovjena vidi se i po tome, što blizu svetišta vrlo često nalazimo imena, koja potječu od izvršivanja toga kulta pa i od gajenja i uzdržavanja konja. Nešto 2 km od brda *Lovića* (svetište br. 1) nalazi se već pomenuti zaselak *Konjarić-Vrh*, bez sumnje naselje konjara, t. j. onoga, koji se brinuo za svete konje na tom brdu. Podno *Vidova Vrh*a kod Herceg-Novoga u Boci Kotorskoj ima selo *Konjević*. Nešto 5 km od Konjskoga brda kod *Kladnja* u Bosni ima selo, koje se također zove *Konjević*, i t. d.

Po saopćenju prof. Peiskera znam, da ime njemačkoga grada *Schwerin* (Mecklenburg-Schwerin) polazi od slovjenškoga *Zverinj* i da je značilo mjesto, gdje je bila ergela svetih bijelih konja, pa i gajilište bijelih kokoši i bijelih pataka, posvećenih

Svetovidu, koje je pripadalo glasovitom svetištu *Rethra* (od »ratar«) na Lucinskom Jezeru u Njemačkoj. Isto ćemo naći i u nas. Na otprilike 10 km od Knina ima selo *Zverinjac* na hrvatskom Kosovom Polju, svakako ergela svetih konja, kojima se gatalo na brdu *Konju* kod Knina. Među *Zverinjcem* i rijekom *Krkom* ima mjesto *Konjevrati*, valjda neki relais (razmjenište, navratište) za konje, koje su vodili na kupanje u rijeci *Krki*. Istoga podrijetla jamačno će biti i ime seoca *Zverinjak* kod *Brežica* u nekadašnjoj južnoj *Štajerskoj* i *Zverina* među *Bilećem* i *Ljubinjem* u *Hercegovini*. *Zverinjak* kod *Brežica* pripadao je po svojoj prilici svetištu kod *Čateža*.

S ovim staroslovjenskim kultom konja u vezi su imena: *Konjica* u *Hercegovini*, *Konjice* kod *Maribora*, *Konjščina* u *Zagorju*, *Konjikovići* kod *Tuzle*, *Konjšče* u *Sloveniji* i t. d.

Ovdje treba pomenuti i t. zv. *konjska gatališta*. Najprije sam opazio na bilu brda *Konj* kod Knina začudo izravnano i prošireno bilo, 150—200 m dugo, sa vrlo slabom padinom, neobično prošireno, gdje gdje i do 50 metara; to nikako nije moglo nastati samo od sebe, nego umjetno, možda ponajviše i po tome, što se ondje sastajala velika množina ljudi i konja, koji su silom izravnali i proširili i utapkali ono bilo, koje od prirode bijaše oblo, tako da su se vidljivi tragovi toga rada mogli sačuvati kroz mnogo stoljeća do danas. Kod drugih svetišta u blizini podno vrhunca tako zvanih božjih gora opazio sam slična izravnanja i utapkana mjesta, najmanje 60—100 m duga. Tako na *Konjuhu* u *Bosni*, na *Loviću* kod *Karlovca*, na *Bogočinu* *Unešićkom* i drugdje, na *Vinskom Vrh*u u *Hrvatskom Zagorju* i na sv. *Vidu* kod *Čateža* i t. d. Zato držim, da su to mjesta, kamo su konjari, konjevići i t. d. dovodili svete konje, čuvali ih, držali i hranili, dok ne bi došao svećenik, da pred narodom izvrši obred gatanja.

To su zasad možda još samo hipoteze, koje će se na većem broju svetišta još bolje provjeriti. Ali po onome, što sam na svoje oči vidio i što razna topografska imena kazuju, držim, da se drugačije i ne može suditi.

X.

Kako se po VI. do IX. glavi može razabrati, ja sam dosad hodio putovima, što ih je utro prof. Peisker.

Međutim ja sam osjetio potrebu, da se osovim i na svoje noge, jer sam se pobojao, nisam li ja (ispor. glavu III.) donekle preokupiran i pao u autosugestiju. Potražio sam dakle jedno mjerilo, po kojem bih mogao nadzirati samoga sebe i ispravnost teorija prof. Peiskera. Upitah se dakle: Ako je vjera starih Slovjena doista bila dualistička, onda taj dualizam mora biti stalna karakteristika kod svih onih topografskih oznaka, koje su nesumnjivo vezane s pretkršćanskim vjerovanjem starih Slovjena. Pođoh da jedno nesumnjivo staroslovjensko mitološko ime, na koje se Peisker nije obazreo, upotrebim za okušaj dualizma. Pri tome ističem, da najznatniji slovjenški mitolozi, *Léger* (19, s. 115) i *Brückner* saglasno tvrde, da imenu staroslovjenškoga boga *Veles-Volosa* nema traga na Balkanu. Prvi veli: »Nous ne retrouvons Veles ni en Pologne ni chez les Slaves méridienaux«, a *Brückner* (4, s. 131) veli isto: »Nei Balcani non c'è nessuna traccia di Weles, neanche nella toponomastica, salvo l' unico Velesovo, vicino à Lubiana«.

Bijah odmah načistu, da to ne stoji, nego za izblizega ispitivanja nadoh, da je upravo protivno istina. »Veles« je poslije imena *Vid* najbrojnija toponimska oznaka u

našoj Kraljevini, čak možda brojnija od »Vid«. U »Rečniku mesta« (28, s. 376, 380) evo ovih topografskih imena, za koje je očito da se izvode od imena *Veles*:

Veles,	opć.	Veles,	srez	Veles,	oblast	Skoplje
Veleš	„	Uzovnica	„	Azbukovac (?)	„	Podrinjska
Velež	„	Banja	„	Studenica	„	Raška
Velesnica	„	Velesnica	„	Ključ	„	Timočka
Velesovo	„	Velesovo	„	Kranj	„	Ljubljana
Velestovo	„	Čevo	„	Cetinje	„	Zetska
Velestovo	„	Velgošte	„	Ohrid	„	Bitolj
Veleševac	„	Orle	„	Velika Gorica	„	Zagreb
Veleškovec	„	Zlatar	„	Zlatar	„	Zagreb
Velešići	„	?	„	Sarajevo	„	Sarajevo
Velešta	„	Orja Luka	„	Danilovgrad	„	Zetska
Velečevo	„	?	„	Ključ	„	Bihać.

Ovdje imamo odmah 12 imena, koja po mome mnijenju sva polaze od imena *Veles*. No taj popis nije ni potpun. Meni su poznata kod hrvatske Kostajnice dva sela *Velešnja Donja* i *Velešnja Gornja*, tako da možemo već samo za imena naselja izreći oko 14 imena, koja potječu od staroslovenskoga boga *Velesa*. A kako su imena brda, gora, dolina, potoka pojedinih krajeva još mnogo brojnija, u najmanju ruku tri i četiri puta, to možemo mirno uzeti, da će na našem teritoriju biti 50—100 topografskih oznaka, koje potječu od imena *Veles*. U to nije ubrojena Bugarska, Albanija ni Grčka, gdje poznata luka *Volò* u Tesaliji pokazuje, da se to ime nalazi u svim krajevima na Balkanu, u kojima su nekad prebivali Slovjeni.

Ova čudna konstatacija navede me, da tu topografsku oznaku podvrgnem istraživanju po metodi prof. Peiskera. Evo nekoliko rezultata:

Do 30 km od Zagreba, na d e s n o j obali Save, leži već spomenuto selo *Veleševac*. U selu nema nikakove tradicije, kako je nastalo selu ime. Ljudi samo znaju, da se ono odvajkada tako zvalo. Selo je danas otprilike 1 km daleko od Save, ali je građeno u polukrugu oko jednoga mrtvog savskoga rukava, koji se zove Savišće. Postoji tradicija, da je Sava nekad ovuda tekla, ali je kasnije svoj tok promijenila više k sjeveroistoku.

Na podrug kilometra od *Veleševca* ima selo *Suša*, a na njegovu kraju prema *Veleševcu* stoji kapela sv. *Vida*. Crkvice je povelika, ima drveni toranj, a na izvanjskoj strani apside upisana je godina 1760. Po pričanju starca zvonara Josipa Fabijankovića tu su crkvicu sagradili, naznačene g. 1760. na današnjem njezinu mjestu sami seljaci. A to se zbilo ovako: Kapela sv. *Vida* bila je nekad dvorska kapela u gradu grofova Erdödyja, a grad je stajao na d r u g o j strani Save. Danas ga više i nema. Kod ove kapele sv. *Vida* bilo je svake godine veliko proštenje na *Vidovo* (15. lipnja), pak je mnogi narod iz cijele okoline bio gospoštiji neugodan, jer je pravio štete u vrtovima i vinogradima. Nakon raznih neuspjelih pokušaja, da se narod odbije od toga proštenja, jednoga dana osvane kip sv. *Vida* na javorovu deblu, koje stoji kraj današnje crkvice, i to dakako na drugoj strani Save, to se proču legenda, da je kip sam doletio na taj javor. No dosjetljivi seljaci razumješe, da se gospoštija htjela riješiti proštenja i sama taj kip namjestila na javor. Odluče dakle sagraditi novu kapelu sv. *Vida* kraj javora, a to uz neku pomoć od strane gospoštije i učine. Zvonika nisu zidali, taj je i danas drven. Da je kip donesen s druge strane Save, znaju seljaci i u *Veleševcu*;

pripovijedao mi je tamošnji seljak Đuro Matasović. Drveni kip svečev još i danas postoji, ali se nalazi na tavanu crkvice, jer je oštećen, a na oltaru je slika bez umjetničke vrijednosti. Kip mi se, kada sam to zatražio, donio s tavana; lijepa je to tirolska drvena rezbarija iz XVI. ili XVII. stoljeća.

Da nije puki slučaj, da se na l i j e v o j obali Savi nalazila kapela sv. *Vida* s glavovitim proštenjem, a na desnoj selo *Veleševac*, kojemu je ime od staroslovenskoga boga *Velesa*, pak da tu doista imamo pred sobom staroslovensko svetište, dokazuje nam i stari običaj, koji je po mome mnijenju ostatak staroslovenskoga kulta konja. Na Sv. tri kralja (6. siječnja) sabiru se konji iz cijele okolice u *Veleševcu*; konji su svečano okićeni i neke im voštanice upletene u grivu. Tu povrstaju procesiju i u procesiji jašu iz *Veleševca* u *Orle*, pak objahuju tri puta kapelu sv. *Bartola*, nakon čega svećenik blagoslovi konje. Taj se prastari običaj, koji je August Šenoa svojim umjetničkim perom opisao u poznatoj noveli »Mladi gospodin«, vršio u predašnja vremena na *Bartolovo* (24. kolovoza). Evo toga opisa:

»Do Save, baš naprama selu *Oborovu*, stoji za savskim nasipom među drvećem crkvice sv. *Bartola*, malena, ali stara, drvena, ali jaka. Spada pod župu *Veleševačku*, a nema od nje ni četvrt ure do staroga gospodskoga dvora u *Orlih*. Na *Bartolovo* u ranu jesen velika se tu slavi od starine slava, kakve nigdje ni u Hrvatskoj, ni širom cijeloga boljega svijeta nikad vidjeti ne ćeš.

Posavci naši, imajući široke, bujne livade, na glasu su konjari, pa im staje pune, a punije bile su u ono sretno doba, prije trideset godina, kad se zbililo, što ću Ti kazati...

Posavac ljubi toga svoga druga, pazi ga, miluje ga. Zato je od starine u jesen kod priproste crkvice velika slava, jer Posavci čine na taj dan sv. *Bartolu* zavjet za svoje konje, da ih ne snade kakovo zlo...

Lagano, ali sve u redu prolazio provod, trista posavskih dugačkih kola. Pred svakim kolima zapregnuta do četiri živa konja, a u grivu su im upleteni debeli voštani dupliri. Prednje konje vode mladi Posavci, noseći ozbiljna lica voštanice, a na zadnjem konju jaše snažan mladić otkrivene glave. Kola su puncata mlade slame, a na njoj sjede bake, prebirući svetu krunicu, sjede žene i djevojke, pjevajući svete pjesme. Sve je to čisto, sve vedro, sve mlad snijeg, sve vedro nebo. Tri puta obilaze kola oko crkvice, tri puta zavjetuju Posavci sv. *Bartolu* svoje konje.«²⁹

Svetište kod *Veleševca* pokazuje ovu shemu:

*Kapela sv. Vida u erdödyjskom gradu
negdašnje svetište Svetovida, boga sunca
i dobra*

30. »—————→ Sava
Veleševac
sjedište *Velesa*, boga tame i zla

U Hrvatskom Zagorju, jedno 2¹/₂ km od stanice *Zlatar-Bistrice*, ima seoce *Veleškovec*, na d e s n o j strani rijeke *Krapine*, a podno kupiranog i ispretrganoga 265 m visokoga *Ervenika*. Selo je vrlo razasuto i nastalo je parcelacijom gospoštije gro-

²⁹ Šenoa Aug. »Mladi gospodin«. Sabrane pripovijesti, svez. III. Matica Hrvatska. Zagreb 1884, s. 120, 121, 123.

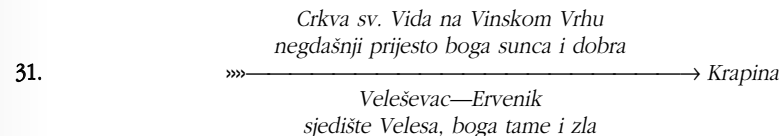

fova Keglevića. Selo je dobilo ime po grofovskom dvoru Veleškovec, kojega danas više nema, jer su ga seljaci srušili i od građe sazdali svoje kuće. Taj dvor sagrađen je oko g. 1820., a dobio je ime od jednoga staroga grada s opkopima, koji su se nalazili sasvim blizu Krapine. Te podatke primio sam od 86-godišnjega seljaka Franje Pavlekovića iz Veleškoveca, nekadašnjeg kmeta grofa Oskara Keglevića. Kod naših historika nisam mogao dobiti nikakvih podataka o tom Keglevićevu gradu Veleškovecu.

Na lijevoj strani Krapine, upravo preko puta od Veleškoveca, udara odmah u oči lijepa crkva navrh brda. To brdo 285 m visoki je Vinski Vrh, a crkvu sav narod zove samo crkvom sv. Vida. No u stvari to nije crkva sv. Vida, nego je crkvi danas titular Majka Božja Vinskoverska, kojoj je posvećen glavni oltar. Ali sv. Vidu posvećen je desni pobočni oltar. Proštenja su na uskršnji ponedjeljak, na nedjelju poslije Vidova (baš na taj dan bio sam kod te crkve), na Florijanovo, i na Malu Gospu.

Po tome, što narod tu crkvu poznaje samo s imenom sv. Vida kome je posvećen desni pobočni oltar, zatim što živi pobožna legenda, da je čudotvorni kip Majke Božje Bistričke doletio negdje u srednjem vijeku iz Mađarske na Vinski Vrh i sio na šljivu bisticu od čega je Majka Božja prozvana »bistričkom«, sudim, da je crkva bila u prvo vrijeme posvećena sv. Vidu, i tek kasnije sa dolaskom čudotvornoga kipa postala crkvom Majke Božje. Crkva bijaše dugo vrijeme župna crkva i glasovito proštenje, ali godine 1588., kod jedne velike opasnosti od Turaka, čudotvorni kip bude prenesen u današnju Mariju Bisticu i ondje zakopan. Pronađen kasnije, ostao je u ovoj crkvi, koja postade čuveno proštenje »Majke Božje Bistričke«. ³⁰ Sudim dakle, da je Vinski Vrh nekada bio svetište poganskoga Svetovida. 5 do 6 km daleko nalazi se mjesto *Konjščina*, gdje su se držali posvećeni konji, i podno Vinskoga Vrha vidljivo je naprijed opisano *konjsko gatalište*. Na samome mjestu poganskoga svetišta kršćanstvo je sagradilo crkvu sv. Vida, koja se po vremenu obratila u crkvu Majke Božje Bistričke, dok se čudotvorni kip nije preselio u Mariju Bisticu, gdje se razvilo današnje najpoznatije proštenje u Hrvatskoj i Slavoniji. Zanimljivo je, da glavna proštenja padaju otprilike u isto doba, kad i tri staroslovenske poganske svetkovine: proljetna, ljetna i jesenska.

Tu dakle možemo pretpostaviti svetište, kojemu je shema:

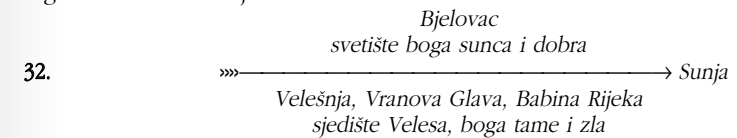

Na 3 do 4 km od hrvatske Kostajnice stoje na desnoj strani potoka Sunje dva seoca *Velešnja*, gornja i donja. O podrijetlu toga imena nisam od tamošnjih žitelja mogao ništa saznati. Nije to ni čudo, jer su današnji žitelji pravoslavni, a oni su se prema podacima, koje sam dobio od g. paroha u bližnjim Kukuruzarima, naselili iz Bosne između god. 1683-1699. Nema sumnje, da su oni ta imena ondje već našli. Oba sela leže podno 476 m visoke *Vranove Glave*. Podno *Vranove Glave* spram zapada predio je *Babina Rijeka*. Što znači Vran i Baba, mislim, da ne trebam ovdje ponavljati.

³⁰ Berke Petar »Kinch oszebujni szlavnoga orszaga Horvatczkoga, to jest: chudnovita pripechenya u oszebujne Milosche, kotere pri chudnovitom kipu Marie Bisztrichke se iskasuju«. Graezii 1775, s. 1—8.

Na istočnoj strani u selu Dvoru stoji katolička crkva sv. *Mihajla*, a u Kostajnici pravoslavna crkva sv. *Arandela* (Mihajla). Oko 8 km od Velešnje nalazi se pravoslavni samostan *Komogovina*.

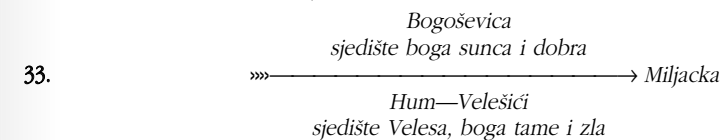
Dok su tako na desnoj strani sva indicija, koja označuju tamnu (desnu) stranu dualističkih scenerija, nalazimo na svijetloj, lijevoj, vrlo malo. Očekivanu kapelu sv. Vida nisam našao. Pravoslavna crkva sv. Vida nalazi se u Bosanskoj Kostajnici, a katolička navodno u Stazi. No to je sve podaleko i ne dopušta nikakvih neposrednih pouzdanih sudova. Ali ne zaboravljajmo, da se to mjesto nalazi samo 5 km od bosanske, t. j. nekada turske granice, pak ako je i bila tu kakva crkva sv. Vida, ta je jamačno propala i titular se sačuvao tek u obližnjim crkvama. Jedino, što sam našao bijaše selo *Bjelovac*, za koje ime ne znam potječe li od bjelova (bijeli konj) ili od bijelih naslaga nekoga pijeska ondje. Tu dakle imamo knji eksemplar svetišta, gdje je desna, tamna strana vrlo dobro i vidljivo označena, a lijeva strana vrlo slabo. Shema toga svetišta ovakva je:

Nadomak Sarajevu, na d e s n o j strani Miljacke, nalazi se na podini 820 m visokoga Huma seoce *Velešići*. Hum nosi od vremena austrijske okupacije na vrhu jednu austrijsku tvrđicu, a na podini prema jugoistoku ima duboko urezani tmurni dol, ponad kojega stoji spomenuto seoce *Velešići*.

Na lijevoj strani Miljacke prostrla se paralelno sa Miljackom podugačka kosa, kojoj se najviša 655 m visoka glavica zove *Bogoševica*. Brda, koja imaju ime s riječju Bog, naznačuju sjedište vrhovnoga boga sunca i dobra, te smo već imali Bogočin, Bogovička, i t. d.

Shema svetišta kod Sarajeva:

U Sloveniji, nešto 12 km od Kranja a 3 km od Crklja, podno Kamničkih Alpa leži seoce *Velesovo* (njemački Michelstetten). Pošao sam tamo, pretpostavljajući zacijelo, da ime *Velesovo* potječe od *Veles*, stim više, što upravo to mjesto spominje i *B r ü c k n e r* (4, s. 131). Međutim već na putu upozorio me je neki inteligentni suputnik, da je to pitanje riješeno, pa da *Velesovo* ne potječe od imena *Veles*, nego od *Veleselo*, *Velesalo*, pa je to i naučno utvrđeno. Njemački se zove *Velesovo Michelstetten*, a kako Michel u srednjenjemačkom znači »velik«, da se to uzima kao dokaz, da ime *Velesovo* dolazi od *Veleselo*. Moram reći, da me ovo tumačenje ne zadovoljava, da mi se naprotiv čini nevjerovatno, pa da *Michelstetten* mnogo vjerovatnije polazi od crkve sv. *Mihalja*, koja se, kako smo na toliko slučaja utvrdili, gotovo redovno nalazi na tamnoj strani svetišta (ispor. str. 21*), a evo se sada nalazi u

* Ovdje na str. 106.

bližnjem selu Olševka. Ali kako ne pripadam ljudima, koji sve bolje znaju od drugih, pa i ne mogu tvrditi, da sam tim jednim putem u Velesovo stvar bolje proučio od dotičnog slovenskoga stručnjaka, to pristajem na to, da je postanak imena Velesovo prijeporan.

Ovamo pripada svakako i planina *Veles* u Hercegovini, koje ime po Gržetiću potječe od staroslovenskoga *Velesa*. Ja sam u prvo vrijeme gledao i ovdje tražiti dualistički elemenat, ali sam se brzo uvjerio, da je to za cijelu goru posve nemoguće. Što se danas zove *Veles*, to je duga planinska kosa, koja se protegla od Nevesinja do Neretve, t. j. na dužinu od nešto 30 km, dok se dualistički princip može utvrditi samo za pojedini kakav brdni vrh. Nekada, dok se držao staroslovenski kult, zvao se po *Velesu* jamačno samo jedan vrh, specijalno njemu posvećen. S vremenom je to ime prešlo na cijelu gorsku kosu i istislo sva druga imena. Danas u toj kosi četiri vrhunca nose ime *Veles*, i to Mali *Veles* (1469 m), Veliki *Veles* (1754 m), *Veles-Botin* (1969 m) i zapadni *Veles* (1897 m). Da je nekoć u toj planini moralo biti topografskih imena, koja označuju boga sunca i svjetlosti, svjedoči nam ime *Porimovo Sedlo*.³¹ Tu će *Porim* po svojoj prilici značiti isto što i *Perun* (Gržetić 9, s. 35).

Kod to potpune izmjene imena bilo bi posve jalovo podvrgavati ovu gorsku kosu dualističkom istraživanju; zato sam tu zadaću napustio.

Utvrđiti mi je ovdje samo toliko, da sam — sa prije navedenim izuzetkom — kod svih topografskih imena, koja se izvode od imena *Veles*, tako reći na prvi pogled našao dualističku strukturu, da je dakle ogled bio pozitivan i u korist teorija prof. Peiskera, pak je napokon utvrdio moje uvjerenje o dualizmu u vjeri starih Slovjena.

XI.

Utvrdivši, da je dualizam bitna i osnovna značajka svega staroslovenskoga vjerovanja, počeo sam dalje sabirati topografske oznake, koje nesumnjivo imaju staroslovensko mitološko značenje, pak sam i njih podvrgavao ispitivanju o njihovoj dualističkoj prirodi. Evo nekoliko rezultata:

Starija slovenska mitologija mnogo je cijenila *Peruna gromovnika*, smatrajući ga glavnim bogom Slovjena. Međutim pomalo stupiše u nauci na njegovo mjesto u prvi red *Svetovid* i *Svarog*, dok na kraju nije izbilo shvaćanje, da *Perun* uopće nije slovenski bog, nego je bog germanskih Varjaga, kako to tvrdi i *Peisker* (25, s. 32).

Sad, kako god bilo, nema sumnje, da imena *Perun* ima sporadički i u našoj zemlji kao topografske oznake. *Gržetić* (9, s. 193) spominje pet takvih imena.³² Zahvaljujem međutim don Mati Klariću, suradniku fra Luja Maruna, da me je upozorio na brdo *Perun* kod Splita i na njegov jasni dualistički karakter. Tu sam stvar odmah na samome mjestu izvidio.

Nešto 12 km k jugoistoku od Splita, *lijevo* od potoka *Žrnovnice*, koji jedno 2 km dalje izvire iz cijela sustava izvora već kao snažan potok, ispelo se 440 m visoko brdo *Perun*. U austrijskoj specijalnoj karti označeno je to brdo kao *Poljica*, a

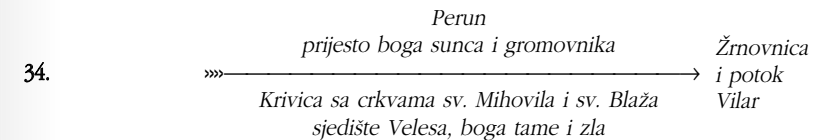
³¹ Klaić Vjek. «Bosna, podatci o zemljopisu i povjesti. I. dio: zemljopis». Matica Hrvatska. Zagreb 1878, s. 17.

³² *Perun* Dubrave u Hrvatskoj; *Perun* i *Perunčevac* u Istri, k jugu od Učke gore; *Perun* planina kod Vareša u Bosni; i *Perun* u Poljicama kod Splita.

na njemu crkva sv. *Marije*. Oboje je netačno. Na vrhu je crkva sv. *Jure*, a oznaka *Poljica* krivo je shvaćeni podatak, da se upravo u sredini toga brda počinje politički teritorij plemenite općine *Poljičke*. Narod sav bez izuzetka to brdo zove *Perun*, a to mi je potvrdio i tamošnji župnik don *Malovac*. Upravo podno *Peruna* utječe u *Žrnovnicu* potok *Vilar*.

Na *desnoj* strani od *Žrnovnice* ispela se jedna manja kosa, a zatim druga, 6—700 m visoka sporedna kosa podno *Mosora*. Podno te kose na jednoj istaknutoj glavici stoji starinska kapela sv. *Mihalja* (sv. *Mihovila*), gdje je svake godine na *Miholje* »fešta« (proštenje). Zvonu ove crkve pridaje tamošnji narod osobitu moć protiv ne vremena. Kad se sprema »nevera« (oluja), onda se kroz buku čuje glas: »Žuri se, dok nije magare (t. j. zvono sv. *Mihovila*) zarevalo!« To mi je pričala *Paulina Javorčić*, žena *Dujina* iz *Kosačića* ponad sv. *Mihovila*. Župna crkva u *Žrnovnici* ima za titulara sv. *Gospu*; pokrajni oltar je posvećen sv. *Blažu*, a na *Blaževu* je i »fešta«. Sv. *Blaž* je, kako već rekosmo, kršćanski zamjenik staroslovenskoga *Velesa*. Dan mu pada na 3. veljaču, baš kada je zima obično najžešća i ljudima najteža. Koji bi vrhunac mogao biti sjedištem boga tame, ne mogoh utvrditi, po svojoj prilici 585 m visoka glavica *Krivica*, koja je veoma rastrgana i načičkana hridima.

Veliko mnoštvo crkvice i kapela na razmjerno malom prostoru — sv. *Mihovil*, dvije kapele sv. *Luke*, sv. *Klement*, sv. *Kuzman*, sv. *Sebastijan*, sv. *Antun* i još drugih 4—5, kojima imena nisam mogao odrediti — kaže nam, da je nesumnjivo to staroslovensko svetište, koje pokazuje shemu:

K jugu od *Sarajeva*, na *lijevoj* strani rijeke *Miljacke*, ispeo se 1629 m visoki *Trebević*. Ja sam odavna bio načistu, da taj vrh, na koji sam se često popinjao, ima mitološko značenje. To sam ime po *Légeru* (19, s. 3 a) tumačio da je izvedeno od korijena *treb* = »ancien lieu de culte«. *Gržetić* pak izvodi ga od imena boga *Potrimba*, koji da se zove i *Trebun* ili *Trebić*, pak navodi za to cio niz zamamnih primjera, no ja ne mogu rasuditi, koja je etimologija ispravnija. Ali sam bio uvjeren, da je tu bilo svetište, i tražio sam tamni komplementar na *desnoj* strani *Miljacke*, pak sam mislio, da sam ga našao u 1502 m visokom *Crnom Vrh*u, podno koga sam prolazio na putu od *Olova* u *Sarajevo*. Ali kad sam se ljeti 1928. godine ponovo popeo na *Trebević*, razabrah, da to nije tako. Tamni je komplementar 1073 m visoki *Udeš*, koji stoji na *desnoj* strani sitna potocića, koji izvire iza *Trebevića* a utječe u *Paljansku Miljacku*, tako da ovaj stoji na strani *lijevoj*, a *Udeš* *desne*. Taj potocić unesen je i u austrijskoj specijalnoj karti, ali mu ime nije označeno, a ja ga poradi vanredne nepristupačnosti nisam mogao utvrditi. *Udeš* pada strahovito strmo u duboki prodol *Paljanske Miljacke*, koja polovinu kilometra dalje utječe u *Mokranjsku Miljacku*, te obje tvore zajedničku onu rijeku, koja teče kroz *Sarajevo*. Podno brda *Udeša* naprema jugoistoku leži istoimeno seoce. *Udeš* je isto, što i *Hudeč* kod *Tuzle*, identično s *Hudičem*, a označuje hudoga duha ili boga. Shema toga svetišta:

35. $\begin{array}{c} \text{Trebević} \\ \text{žrtvište i prijesto boga sunca i dobra} \\ \text{(eventualno s imenom Trebić ili Trebun)} \\ \text{Udeš} \\ \text{sjedište hudoga boga ili duha} \end{array} \xrightarrow{\text{potočić}}$

Na granici između Bosne i Hercegovine, u kotaru Konjica nalazi se planina Vi-sočica sa 1964 visokim vrhom *Ljeljenom*, poznatim eldoradom za lovce, jer obiluje divokozama. Ta planina odavno mi je poznata, ali tek u posljednje vrijeme, kad sam našao još nekoliko topografskih oznaka istoga korijena, palo mi je na pamet, da bi ime *Ljeljen* moglo imati mitološko značenje i polaziti od staroslovjenskoga božanstva *Ljeljo*, koga naši dalmatinski pisci iz doba Renesanse spominju uvijek kao sinonim za *Amora* ili *Kupidona*. Na tu sam zamisao došao našavši *Ljeljen* kao ime gore na više mjesta u Bosni i Hercegovini: tako na pr. na Romanji Planini kod Mokroga 1321 m visoko *Leljen-brdo*; na granici između Dalmacije i Hercegovine 4 km daleko od Mrcine u Konavlima 983 m visoku *Ljeljenu Glavicu*; u Hercegovini *Leliju Planinu* (2070 m), i t. d. Ima i imena mjesta istoga korijena, na pr. selo *Ljeljenča* u bijeljinskom kotaru u sjeveroistočnoj Bosni; selo *Ljeljenica* u srezu Mileševo, uzička oblast, i t. d. No sa kompetentne lingvističke strane sam upozoren, da ime vrha *Ljeljen* ne može potjecati od mitološkoga imena *Ljeljo*. Ja to kao jezični nestručnjak nemam su-da. Ali kako bilo, ja se nemalo iznenadim, kad opazim, da i brda s imenom *Ljeljen* imaju od reda dualističku strukturu. Eno na pr. prvo spomenuti *Ljeljen*, koji stoji i i-jevo od potoka *Rakitnice*, poznate sa svoga obilja plemenitih riba, dok se na d e s n o ispela 1459 m visoka kosa *Vranj*. Shema toga svetišta:

36. $\begin{array}{c} \text{Ljeljen} \\ \text{prijesto boga sunca i svjetlosti} \\ \text{Vranj} \\ \text{sjedište boga tame i zla} \end{array} \xrightarrow{\text{Rakitnica}}$

«Knytlunga», nordijska saga iz XIII. stoljeća, koja priča pohode Danaca u slovjen-ske zemlje na Baltičkom Moru, spominje nam i to, da je u gradu «Karenca» na otoku Rujani među ostalima stajao i kip boga *Tjarnaglofi* = *Čarnaglov*. Isto ime, koje u na-šem jeziku glasi *Crnoglav*, ponovo nalazimo kao ime naših brda. U Prenju kod Ko-njica u Hercegovini stoji 1893 m visoki vrh *Crnoglav*, zatim opet ponad Popova Polja u Hercegovini 552 m visoka glavica *Crnoglav*.

Oba brda pokazuju dualističku mitološku strukturu. Da slične stvari ne ponav-ljamo, pozabavit ćemo se samo prvim.

Nešto više od 2 km zračne crte od 1893 m visokog *Crnoglava* ispeo se 2102 m visoki *Lupoglav*. Ovaj je kao najviše brdo u cijelom kraju sam sobom posvećen bogu sunca i dobra. Kako nisam jezikoslovac, ne znam, što *Lupoglav* znači, kako se ima tumačiti. Meni se čini svakako, da ima neko mitološko značenje i da predstavlja anti-tezu — *Crnoglav*. Svakako postoje uz *Lupoglav* slični oblici u našoj zemlji: poznata *Lepoglava* u Hrvatskom Zagorju, zatim *Lupoglav* u dugoselskom srezu kod Zagreba, i *Lupoglav* u srezu Žepče u Bosni. Možda je *Lupoglav* iskvareno od kojega sličnoga imena. Tu će naši lingviste imati riječ.

U toj visini u kršnom Prenju dakako nema potoka. Ali već na karti vidi se jasno među *Crnoglavom* i *Lupoglavom* jedna dolina i vododerina, koja ide od istoka k za-padu, tako da *Crnoglav* stoji desno, a *Lupoglav* lijevo.

Shema toga svetišta ovakva je dakle:

37. $\begin{array}{c} \text{Lupoglav} \\ \text{prijesto boga sunca i dobra} \\ \text{Crnoglav} \\ \text{sjedište boga tame i zla} \end{array} \xrightarrow{\text{vododerina}}$

Nesumnjivo mitološkim imenima pripada i ime *Lada* (B r ü c k n e r 4, s. 13), ko-ja se naročito spominje kod Poljaka. U našem najjužnijem Velebitu, gdje se on od morske obale skreće k istoku u unutrašnjost kopna i udara uporedo s dolinom rijeke *Zrmanje*, ispeo se nešto malo spram istoku ponad *Obrovca* 857 m visoki *Ladin Vrh*. Nešto više od podrug kilometra k sjeveru od *Ladina Vrha* ispeo se 1058 m visoki *Vilenski Vrh*. Među oba vrha nalaze se dva omanja blata. Potoka ondje u velebitskoj kosi dakako nema. Ali odatle naša dvoumica, što je desno, što lijevo, jer nam kod živih voda orijentaciju daje tok rijeka, a kod vododerina slaz njihova korita. To bi se možda moglo utvrditi na samome mjestu, dok smo ovdje upućeni na nagađanja i analogije. Po analogiji svetišta pod br. 4, gdje smo na desnoj strani našli *Vilenski Klad-nac*, dakle vilu kao demonsko biće, mogli bismo *Vilenski Vrh* smatrati za brlog zlo-duha. Priznajem doduše, da se to potpuno ne slaže sa našim današnjim pojmom «bijeje vile»; zato ovaj slučaj ostavlja pitanje neriješenim. No vile mogu biti i zle, ima i zlih vila. Ipak će trebati dobro proučiti dualističku strukturu topografskih oznaka, koje se izvode od «vila» (na pr. naselja *Vilenica* i *Viljenjak* u Bosni). Tako isto i topo-grafska imena, koja se izvode od imena «Lado», kojih također ima dobrani broj, na pr. *Ladina*, *Ladinec*, *Ladešići*, *Laduć*, *Ladovac*, *Ladovica* i t. d., pak će se i to pitanje pouzdano riješiti. No, nalazimo se tek na početku novoga smjera misli i ne možemo od prve očekivati, da sva pitanja budu odmah riješena.

XII.

Ja sam u prethodnih sedam glava (V—XI) iznio, što sam, povodeći se za naučava-njem prof. Peiskera, našao na našim gorama i pećinama u onim krajevima naše dr-žave, koje sam mogao proučavati. Nadam se, da je tu izneseno toliko činjenica, da taj materijal ima objektivnu vrijednost, i prema tome dokaznu snagu, pak da se može već govoriti o nekim rezultatima. Rezultati su po mome shvaćanju ovi:

Ustanove, koje je prof. Peisker utvrdio u drugim slovjenkim zemljama, ili u oni-ma, koje su nekad bile slovjenke, nalaze se u cjelini i na teritoriji Kraljevine Jugo-slavije. Njemačke Jungfernsprunge nalazimo u formi «skočidjevojačke» legende, dje-vina skoka, djevojačkog ili mominog kamena i sl. i kod nas. Vidimo dakle veoma zanimljive nalaze u bitno identičnom obliku od Rujane na Istočnom Moru do sredine Balkana, te je slavenski etnograf i folklorista stavljen pred zadaću, da tim pojavima poda naučno ispravno tumačenje. Ove topografske pojave nalazimo svagdje izražene u ove tri kulise: dva suprotna brda i tekuća voda po srijedi. Nalazimo po cijeloj državi brojne konjske gore sa antitezom (bijeli) *konj* i *vranac*, što potpuno odgovara već otprije poznatoj činjenici, da su bijelci bili posvećeni bogu sunca, a vranici bogu

tame i zla. Brda i visovi nose imena, koja imaju nesumnjivu vezu sa mitološkim predodžbama naših djedova: Vid, Svetovid, Perun, Lada, Trebić (Trebević) i druga, kojih potanje mitološko značenje ovaj čas još nije sasvim jasno. Gdje su se stara mitološka imena izgubila, pokazuju crkve, posvećene izvjesnim svecima, koji se redovno u nekim tipskim grupacijama ponavljaju, vezu sa pretkršćanskim vjerovanjem naših djedova. I mjesta, gdje te crkve stoje, pokazuju gotovo redovno istu dualističku sceneriju, koju vidimo i na mjestima sa »skočidjevojačkom« legendom, gorama sa sačuvanim mitološkim imenima, konjskim gorama i t. d.

Prema svemu tome mislim, da smijem ustvrditi, ne samo da teze prof. Peiskera o dualizmu u vjeri starih Slovjena nalaze potpunu potvrdu na području Kraljevine Jugoslavije, nego i to, da taj dualizam nije samo sporedna i djelomična pojava u vjeri starih Slovjena, nego njezina glavna i osnovna značajka. Time bi se otklonilo završno ono polutansko shvaćanje toga dualizma, koje je uveo Grimm svojom tvrdnjom, da je dualizam Slovjena »weder durchdringend noch ursprünglich«. To je shvaćanje i dovelo cijelu nauku u slovjenskoj mitologiji u zastoju. Jer nauka, koja ne može ili ne će da upozna glavnu prirodu nekoga socijalnog pojava, kao što je to religija, ne može ništa učiniti, kako bi produbila i raširila spoznaju o tome pojavu.

Kako sam već na strani 14* iskazao, došao sam i sam nezavisno od prof. Peiskera, posve intuitivno, do spoznaje, da je vjera starih Slovjena bila iranska, t. j. zoroastrijska. Meni se to čak iz čisto socioloških razloga činilo upravo nužno. Bilo bi upravo čudo, da jedna tako golema kulturna i politička snaga, kao što je bila persijska svjetska država Ahemenida, ne bi vršila nikakvih, a naročito kulturnih i religioznih utjecaja na veliki susjedni ruski teritorijalni masiv, gdje je nekad stajala kolijevka slovjenskih naroda. Taj utjecaj moramo prihvatiti stim više, što povijest poznaje više vojničkih i političkih zahvata Irana na teritorij južne Rusije, od kojih je najpoznatija Darijeva vojna g. 513. prije Krista. Isto tako poznaje i antropologija česte etničke utjecaje Irana na crnomorske zemlje. Tu bi upravo bilo čudo, kad ne bi zajedno sa političkim i kulturnim i etničkim utjecajima djelovali i vjerski utjecaji sa Irana, koji dakako po onome, što nam o tome priča historija, nisu mogli biti drugi nego zaratuistički.

Ja držim, da je onim, što je prof. Peisker iznio u svome djelu »Koje su vjere bili stari Slovjeni« i što je izneseno ovdje, uglavnom dokazano, da je dualizam u vjeri starih Slovjena, a po tome i sama vjera njihova bila po svom podrijetlu zoroastrijska ili zaratuistička.

Ta tvrdnja Peiskerova zapravo nije ništa novo, nego je ona ista nauka, koju su nekada učili poznati slovjenski učenjaci Hanuš i Hilferding. Prema tome bi rezultat Peiskerovih otkrića bilo vraćanje na zabačenu i zaboravljenu nauku Hanuš-Hilferdingovu.

Ta bi nauka dobila svoju konačnu potvrdu po dualističkim svetištima, koja je otkrio prof. Peisker i koja se u velikom broju nalaze u svim slovjenskim zemljama. Nadalje bi prema tome stajalište Grimm-Šafařík-Krekovo bilo samo zabluda, skretanje s pravoga puta, koje je slovjensku mitologiju upravo i dovelo u beznažno i beziz-

* Ovdje na str. 100-101.

lazno stanje, u kome se ona danas nalazi, kako smo to na uvodu ove rasprave kušali prikazati.

Budućnost slovjenske mitologije ležala bi dakle u pronalaženju i odgonetanju staroslovjenskih dualističkih svetišta u svim slovjenskim zemljama, u proučavanju i poređenju pronađenih rezultata, zatim u poređenju i pronalaženju veza s iranskim religioznim sistemima, koje su vrlo komplicirane i još nisu dosta poznate. Te iranske religiozne sisteme tek je savremena nauka pobliže upoznala, ali nam još danas mnogo toga u njima nije sasvim jasno, kao što je na pr. još slabo osvjetljena veza između dualističkog mazdaizma i monoteističkoga mitraizma, za koje je samo toliko sigurno, da se posljednji razvio iz prvoga.

Da su pak teze prof. Peiskera o iranskom podrijetlu vjere starih Slovjena ispravne, najjasnije potvrđuje činjenica, da najnoviji razvitak nauke, a osobito historije umjetnosti iznosi sve više dokaza, da je i umjetnost starih Slovjena bila iranskog izvora. To vrijedi zasad u prvom redu za starohrvatsku umjetnost, ali ja mislim, da će vrijediti i uopće za staroslovjensku umjetnost.

Tako je teza vjerske povijesti, koja se ovdje želi dokazati, našla pomoći i ondje, gdje se nije ni nadala, naime na području povijesti umjetnosti; i ti su rezultati tako znatni, da ih ne mogu mimoći.

Starohrvatskoj umjetnosti posvetio je specijalno djelo poznati stručnjak prof. Josef Strzygowski. U tom djelu konstatira on najprije osobitu starohrvatsku crkvenu građevnu umjetnost, kojoj je najznačajniji i izrazito starohrvatski tip gradnja s kupulom nad četvorinom sa trompama (34, s. 51). Zanimljiva je naročito konstatacija Strzygowskoga, da se ovaj tipski građevni oblik nalazi najizrazitije u građevinama Sasanida, persijske dinastije od V—VII. stoljeća po Kr., te da je on još u kršćansko doba u Armeniji imao prvenstvo. To jasno dokazuje, da ispoređujući starohrvatske građevne oblike ne smijemo gledati na zapad ili jug (na Rim ili Bizant), nego najprije na istok (Iran) (35, s. 34). Strzygowski donosi odmah kao značajan primjer takvu jednu kupolu nad četvorinom s trompama iz Feruzabada u Persiji (35, s. 35).

Svakome je, koji se iole bavio starohrvatskom umjetnošću, poznato, da je tipski starohrvatski umjetnički oblik t. zv. višestruki *pletenc* (»Bandgeflecht-Ornament«). Mene je taj umjetnički oblik zanimalo poglavito stoga, što sam ga našao u Bosni, čak na bosanskim bogomilskim spomenicima, pak sam stekao dalekosežnih sudova o podrijetlu stvaralaca tih umjetničkih oblika u Bosni i Dalmaciji. Frapantno je svakako, da je Strzygowski u drugom svom djelu (34, s. 216) utvrdio, da taj višestruki pletenc kao ornamenat potječe iz Irana, pa se može jasno razabrati, kako se taj ornamenat u drugoj polu prvoga tisućljeća iz Irana rasprostire ne samo na zapad, u Siriju, Egipat, Balkan, Italiju, nego i na istok u Turkestan i u Centralnu Aziju. To isto ističe na više mjesta i u 35, s. 163, 164.

Svoj korolar dobivaju pak svi ti detalji u činjenici, da je zaslužni naš arheolog dr. Luka Jelić (15, s. 25) stekao uvjerenje, da se baš po nesumnjivo persijskom podrijetlu hrvatskih građevnih i umjetničkih oblika mora reći, da je između IV. i V. stoljeća postojao poseban neki dodir između Dalmacije i Prednje Azije. U svome djelu o hrvatskim spomenicima ninskoga područja govori Jelić o *dalmatinsko-persijskom križno-kubetnom tipu* i tvrdi, da taj tip tvori povjesno-umjetnosni problem, o kojemu

su se u posljednje doba razvile dvije teorije: teorija Rivoire-Moneret-de-Villardova i teorija Frey-eva. Pošto je ispitao obje teorije, zaključuje Jelić, da ni jedna ni druga ne zadovoljava. On naprotiv misli, da je zametak dalmatinsko-persijskoga građevnoga tipa svakako stariji od VII. stoljeća i stoji još kao nedoriješeno pitanje (15, s. 26). Utvrđuje, da taj građevni tip ne može zavisjeti ni o Vizantiji ni o Italiji, nego da je samostalan pojav u Evropi, koji je nastao uticajem Prednje Azije na Dalmaciju. Uviđa teškoću razjašnjavanja ovoga neposrednoga utjecaja s obzirom na geografsku udaljenost Dalmacije od Prednje Azije, ali u isti mah upire prstom na prednjoazijski umjetnosni utjecaj na Dalmaciju za najranijega srednjega vijeka, a tako i na podunavske zemlje, za seobe naroda, a to osobito u pogledu umjetničkoga obrta, t. zv. pregrad-zlatarije (orfèvrerie cloisonnées) i emalja, izvorno persijskoga podrijetla, pa kovnoga nakita i oružja (15, s. 28). Kako se pak za neke značajne dalmatinske nahodaje umjetnog obrta priznaje kolijevkom sjeveroistočno crnomorsko područje od Krima do Kavkaza za III. i IV. stoljeće po Kr., to sve jamči o saobraćaju prednjoazijskog umjetničkog područja sa Dalmacijom upravo u doba neposredno pred pojavljivanjem specifično persijskoga križno-kubetnoga graditeljskog tipa u Dalmaciji. I stoga Jelić sudi, da je tu postojao *jedan etnički elemenat* kao nosilac, jedan varvarski narod, koji se s Crnoga Mora doselio u Dalmaciju najkasnije prve polovine VI. stoljeća (15, s. 29). Jelić drži, da bi po mišljenju nekih njemačkih stručnjaka nosiocima ovoga crnomorskog umjetničkog obrta mogli biti *Alani*. Taj iranski, hunskom primjesom isprekrižani narod u jednu je ruku istočni ogranak evropske skito-sarmatskog skupa, a u drugu se radi srodnosti broji sjevernim ogrankom persijsko-iranskog skupa. Jelić nastoji to obrazložiti time, što je kod tih Alana *Horvat* lično ime, a osim toga »Horvat« znači i »zapadnjak«. Dakle bi stari Hrvati bili jedan ogranak zapadnih Alana, koji su u Dalmaciju donijeli persijski križno-kubetni graditeljski tip, a i crnomorski umjetnosni obrt (15, s. 32), pak valjada i pletenac, na koji se Jelić napose ne obazire.

No mi poslije Peiskerovih otkrića, po mome mnijenju, ne trebamo ponešto fantastičnu hipotezu Alana kao etničkoga elementa, da rastumačimo sve te toliko značajne pojave. Ja držim da je jasno, da su persijski građevni tip, crnomorski umjetnosni obrt i iranski pletenac donijeli u Dalmaciju oni isti elementi, kojih smo ostatke dualističkih svetišta sada u ovoj radnji razgledali. Slovjeni koji su po iransko-persijskom uzoru na vrhovima brda izvršivali svoja bogoslužja, donijeli su i iransko-persijsku umjetnost. Meni se čak čini, ako se uvaži ona duboka unutrašnja veza, koja u prvim razvicima naroda postoji između religije i umjetnosti, da se jedno bez drugoga ne da ni razumjeti. Da je i religijski i umjetnički utjecaj baš u našim krajevima toliko jak, možemo razjasniti time, što upravo ovdje imamo dva slovjenka sloja položena jedan na drugi: prethrvatske Slovjene, koji rimsku Dalmaciju i izokolne zemlje naseljuju zajedno s Avarima od V. stoljeća po Kr., a zatim hrvatske i srpske osvajače, koji dolaze u prvoj polovini VII. stoljeća i nastupaju kao organizatori slovjenkih državnih tvoraba na Balkanu.

Sve, što je ovdje rečeno, držim da je tako prirodno i da se među sobom tako potpuno poklapa, da teorija o iransko-persijskom, t. j. zoroastrovskom podrijetlu dualizma u vjeri starih Slovjena dobiva naj snažniju potvrdu.

Čim je utvrđeno, da je starohrvatska, a i opća staroslovjenska umjetnost bila *iranskoga* podrijetla, ne može više biti nikakve principijelne zapreke ni prigovora shvaćanju, da je i vjera starih Slovjena bila iranskoga podrijetla, t. j. u svojoj srži zoroastrovska (zaratuistička).³³

Ispravnost tvrdnje o iransko-persijskom podrijetlu vjere starih Slovjena dokazuje snažno još i ovo:

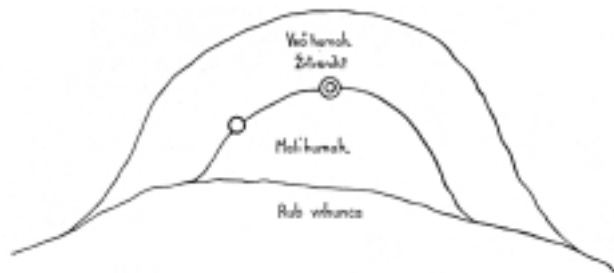
Sva ona svetišta, koja smo u glavama V—XI iznijeli, označili smo po Légeru kao *Lieux de culte*, kao vrhove brda, na kojima su stari Slovjeni žrtve prinosili i druge svoje kultske čine izvršivali, gatali s konjima i t. d. I to žrtvovanje na vrhovima brdâ značajan je staropersijski (zoroastrovski) običaj. Staropersijska svetišta, koja se zovu »ayadana«, bijahu zagrađeni vrhunci, a zasebno im ime bijaše *baga-stana* = božji stanovi (*τὸ βαγιστάνιον ὄρος*, srednjopersijski »behistun« »bisutun«) (Geiger-Kuhn 7, s. 42). Samo ako priznamo staropersijski vjerski utjecaj, možemo razumjeti one božje gore, koje spominje Peisker pa im i u nas vidjesmo toliko primjera. Staropersijski *baga-stana* objasniti će nam, zašto se vrhunci, koji su nekada bili posvećeni slovjen-skome Svetovidu, zovu još i danas Bogočin, Bogovička, Bogoševica i t. d. Taj bog, koji se tu spominje, ne može zatajiti svoje podrijetlo od onoga boga, koga spominje persijski kralj Darije u svojem glasovitom natpisu klinatim pismom kod Behistuna na cesti od Bagdada u Hamadan, koji glasi: »baga vazraka Auramazda« = veliki je bog Ahura-Mazda (P e t t a z z o n i 26, s. 123).

Naprijed pomenute staropersijske »ayadane« bijahu ograđeni vrhovi brdâ. Ne bih smio potpuno ustvrditi, ali mi se čini, da su i stari Slovjeni imali, po persijskom uzoru, običaj na svetištima na vrhuncima brdâ graditi kamene ograde i da se te ograde vide još i danas ondje, gdje su se uz povoljne prilike mogle održati do danas, t. j. 800—1000 godina. Takvu sam ogradu našao napose na Bogočinu Unešičkom, koji je već fra L. Marun opisao i označio staroslovjenskim svetištem.³⁴ Tek ističem, da je fra Marun u svome nacrtu prikazao samo jednostruku ogradu, a ja, kad sam 10. rujna 1928. bio na Bogočinu Unešičkom, nadoh dvije ograde: jednu užu, vrlo lijepo vidljivu, t. j. onu, koju je fra Marun opisao, i drugu širu, vidljivu mnogo slabije i samo mjestimice, koja obuhvata prvu. Sasvim identičnu dvostruku ogradu našao sam na Vidovoj Gori na otoku Braču, gdje su zbog izoliranosti otoka bile pogodne prilike za uzdržavanje takve ograde.³⁵ Značajno je, da ona pokazuje polukrug:

³³ Moja predviđanja, da je cijela staroslovjenska umjetnost uglavnom iranskoga podrijetla, a ne samo možda starohrvatska, naknadno su se posve obistinila. — Pošto je ova radnja bila dovršena, izdao je prof. Josef Strzygowski veliko djelo »Die altslavische Kunst« (Augsburg, 1929) u kojemu za čitavu slovjenku umjetnost tvrdi ono isto, što je u ranijem djelu »Die altkroatische Kunst« tvrdio samo za starohrvatsku, da je naime nesumnjivo iranskoga podrijetla. Naravno ističe veze sa mazdaističkim kultom, dokazujući, da one staroslovjenske četvorne crkve povlače svoj osnovni oblik od mazdaističkog četverokutnoga hrama vatre (Feuertempel). Na žalost nisam mogao ovu knjiga prije dobiti, to osim ove bilješke ona ovdje nije upotrebljena.

³⁴ L. Marun »Arheološki prilozii o religiji poganskih Hrvata«. Starohrvatska Prosvjeta, god. III, s. 79—83.

³⁵ I glasoviti staroslovjenski hram Svetovidov na Rujani (Rügen) imao je dvostruku ogradu. Ispor. Léger (21, s. 10), koji to tvrdi po Thietmaru, Chronicon VI, 23.

Ja držim, da je i ta ograda nekad bila potpuna kružnica, ali se druga polovina brda srušila, kako sam opisao na strani 42*.

Rado priznajem, da ta dva osamljena slučaja još ne dopuštaju konačna suda. Stoga treba da i drugi motrioci na staroslovenskim svetištima potraže takve dvostruke »ayadana«-ograda. Ali sam uvjeren, da će se one naći i na više mjesta. Meni se čini i to, da one česte oznake *Gradina*, *Gradi* i *Gradci* i t. d., kojih ima na cijelom našem narodnom području, a gdje se zna da nije nikada bilo grada u sredovječnom smislu («arx»), nisu prethistorijske građevine, kako se to danas često drži, nego označuju upravo te staroslovenske »ayadana«-ograda, t. j. mjesta, gdje su stari Slovjeni vršili svoje zoroastrovske obrede. S tim će u vezi biti i to, da na mjestima, gdje su se nekada nalazila svetišta starih Slovjena, tako često vidimo sredovječnih tvrđava i crkava. Građa tih ograda, koje su po onome, što sam vidio na Bogočinu i Vidovoj Gori, bile upravo goleme, poslužila je gradnji onih tvrđava i crkava. A pobjedničko kršćanstvo moglo je, gradeći svoje crkve materijalom, koji su nanijele poganske ruke, simbolizirati i dokazati okolnom pučanstvu svoju potpunu pobjedu.

I staroslovenski kult konja, koji smo vidjeli na tako brojnim »konjskim« gorama i mnogim ostalim topografskim oznakama, također je staropersijskoga podrijetla. To je u vezi sa socijalno-političkim sadržajem mazdaizma. Zaratuštra imao je na umu usavršiti i organizovati seljake protiv pljačkaških pohoda okonjenih nomada. Da seljak bude i boju dorastao okonjenom nomadu, morao je i sam biti konjanik. I tu je religijski kult konja trebalo da naknadi ono, što socijalni položaj seljaka nije sam po sebi donosio. I ta grandiozna zamisao persijskoga reformatora živi još u topografskom nazivlju konjskih gora i u običajima, kako ih je na pr. Šenoa krasno opisao (str. 65**) kod Veleševca.

Time je, držimo, navedeno toliko, da se od prof. Peiskera i mene ponovo iznesena nauka Hanuš-Hilferdingova ne treba smatrati samo kao hipoteza, nego se može smatrati dokazanom.

Sada bi trebalo prikazati značenje činjenica, koje sam u ovoj raspravi nastojao dokazati. Ali kako su to samo prvi koraci, samo prve brazde u neizoranom velikom polju, ograničit ću se na najnužnije.

Ja držim, da je jasno vidljivi dualizam u vjeri starih Slovjena ona Arijadnina nit, koja može slovensku mitologiju izvesti iz nepovoljne situacije u kojoj se danas na-

* Ovdje na str. 121

** Ovdje na str. 137.

lazi. Trebat će po svim slovenskim zemljama istražiti po metodi prof. Peiskera dualistička svetišta, i tako ćemo, u vezi s onim, što već znamo o slovenskoj mitologiji, doći do jasnijih pogleda na ovom području. Ja čak vjerujem, da će se produbljenjem studija o vjerskim i jezičnim i etničkim odnosima Slovjena prema Irancima steći dragocjeni pogledi na etnički postanak i cijelu prehistoriju Slovjena.

S tim novim shvaćanjem o značenju dualizma u vjeri starih Slovjena dobit ćemo jasan i odrješit odgovor na cijeli niz pitanja, koja su postavljena već od decenija. U prvom redu odgovorit ćemo na pitanje, što ga je postavio Jagić, a spomenuo sam ga na strani 12*. *Dualističko bogomilstvo* zato je toliko prijalo našem narodu i takvu neodoljivu privlačnu snagu imalo na njega, jer je odgovaralo tradicionalnim ti-sučljetnim dualističkim pogledima starih Slovjena, kojima je taj narod bio odan od svoga prijelaza k Zaratuštrinoj vjeri pa sve do svoga pokrštenja. Dalje će se objasniti i znatno pitanje: zašto se Slovjeni svagdje u povijesti javljaju kao zemljodjelci? Eto zato, što su bili zaratuštrovci, i što je u toj vjeri poljodjelstvo bilo ne samo vjerska zapovijest, nego uopće osnova vjerske i socijalne organizacije. Samo zemljodjelac božji je sin i ugodnik, a skitnica nomad, koji živi samo od klanja svoje marve, izrod je pakla i sluga tame. Faktička borba između ta dva oblika života koja se zbog geopolitičke konfiguracije istočnog Irana ondje vodila od stoljeća na stoljeća, a jedna je forma predstavljala plodnu i kulturnu oazu, druga slanu pustinju, očitovala se u religijskim dualističkim pogledima. Prihvativši Zoroastrovu vjeru Slovjeni su primili i nauk, da je samo poljodjelački život bogougodan i dobar. I tako Slovjeni postadoše ono pleme, koje je u prvim stoljećima poslije Krista poput bršljanovih hvoja prekrililo veliki dio Evrope, u kojoj su prilike bile pogodnije za zemljodjelstvo negoli u Aziji isprekrštenoj pustinjama.

I ako se ostvari samo jedan dio mojih nada, koje sam vezao na ovaj rad, tada znatan trud i vrijeme, koje sam utrošio na sabiranje ovih podataka, svakako nisu bili uzaludni.

Literatura.

1. *Bartholomae Christian*: Die Gatha's des Avesta, Zarathushtra's Verspredigten. Strassburg 1905.
2. *Bartholomae Christian*: Zarathustra's Leben und Lehre. Kultur und Sprache 4. Heidelberg 1924.
3. *Boguslawski Wilhelm*: Dzieje Słowiańszczyzny północzno zachodniej do połowy XIII. w. Tom I, II. Poznań 1889.
4. *Brückner Alexander*: Mitologia Slava. Scoria delle Religioni cura di Raffaele Pettazzoni. Volume quarto. Bologna 1927.
5. *Clemen Carl*: Die griechischen und lateinischen Nachrichten über die persische Religion. Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten. XVII. Band, I. Heft. Giessen 1920.
6. *Cumont Franz*: Die Mysterien des Mithra. Ein Beitrag zur Religionsgeschichte der römischen Kaiserzeit. Autor. Übersetzung v. Georg Gehrlich. Leipzig u. Berlin 1923.

* Ovdje na str. 99.

7. *Geiger-Kuhn*: Grundriss der iranischen Philologie, II. Band: Litteratur, Geschichte und Cultur. Strassburg 1896—1904.
8. *Golubinskij E.*: Istorija Russkoi Cerkvi. II. tom. Moskva 1881.
9. *Gržetić-Gašpićev Nikola*: O vjeri starih Slovjena, prama pravjeri Arijata i Prasemita (Mythologia comparativa Slavorum) na temelju starih hronista, narodnih običaja, starih pjesama, mjestnoga, ličnoga i obiteljskoga nazivlja. I. dio. Mostar 1900.
10. *Hanusch Ign. Joh.*: Die Wissenschaft des Slavischen Mythus, im weitesten, den alt-preussisch-lithauischen Mythus mitumfassenden Sinne. Lemberg 1842.
11. *Harlez de C.*: Avesta, livre sacré du Zoroastrisme. Bibliothèque orientale. Tome V. Paris 1881.
12. *Hilferding (Gilferding) A.*: Drevniji period istorii Slavjan. Věstnik Jevropy 1868, br. 7, 9.
13. *Ivanov Jor.*: Bogomilski knigi i legendi. Blgarska akademija na naukite. Sofia 1925.
14. *Jagić V.*: Historija književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga. Knjiga prva: Staro doba. Zagreb 1867.
15. *Jelić Luka*: Hrvatski spomenici ninskoga područja iz dobe narodnih hrvatskih vladara. Djela Jugoslav. akademije znanosti i umjetn. Knj. I. Dvorska Kapela Sv. Križa u Ninu. Zagreb 1911.
16. *Justi Ferdinand*: Die älteste iranische Religion und ihr Stifter Zarathustra. Preussische Jahrbücher, herausgegeben v. Hans Delbrück. Band 88. Berlin.
17. *Krek Gregor*: Einleitung in die slavische Literaturgeschichte. Graz 1887.
18. *Krek Gregor*: Über die Wichtigkeit der slavischen traditionellen Litteratur als Quelle der Mythologie. Wien 1869.
19. *Léger Louis*: La Mythologie Slave. Paris 1901.
20. *Léger Louis*: Peroun et Saint Élie. Études de Mythologie Slave. No 1. Paris 1895.
21. *Léger Louis*: Svantovit et les Dieux en »vit«. Études de Mythologie Slave. No 2. Paris 1896.
22. *Miklossich Fr.*: Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Wien 1886.
23. *Niederle Lubor*: Slovanské starožitnosti, oddíl kulturní, díl II, svazek I. Život starých Slovanů Vira a náboženství. Praha 1916.
24. *Nodilo Natko*: Religija Srba i Hrvata na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora narodnoga. Rad Jugoslav. akademije 1885—1890. Dio I. Sutvid i Vida, Rad 77. Dio II. Pojezda i Prijezda i Zora, Rad 79. Dio III. Sunce, Rad 81. Dio IV. Sunce dvanaestoliko i gradnja mlade godine, Rad 84. Dio V. Momir i Grozdana, pa sunce kroz godinu, Rad 85. Dio VI. Gromovnik Perun i Oganj, Rad 89. Dio VII. Vile, Rad 91. Dio VIII. Religija groba, Rad 94. Dio IX. Mjesec i Danica, pa i Miloševa legenda, Rad 99. Dio X. Ispravci i dopune, Rad 101.
25. *Peisker Jan*: Koje su vjere bili stari Slovjani prije krštenja? Starohrvatska Prosvjeta N. S. II. 1928. Posebni otisak. Zagreb 1928.
26. *Pettazzoni Raffaele*: La Religione di Zarathustra nella storia religiosa dell' Iran. Bologna 1921. (?)
27. *Rački F.*: Bogomili i Patareni. Rad Jugosl. akademije 7, 8, 10.
28. *Rečnik mesta*, abecedni imenik svih mesta u Kraljevini S. H. S., po službenim podacima sastavilo i izdalo nakladno poduzeće »Narodna Prosveta«. Beograd 1927.

29. *Schaffarik Paul Josef*: Geschichte der slavischen Sprache und Litteratur nach allen Mundarten. Ofen 1826.
30. *Scheftelowitz J.*: Die altpersische Religion und das Judentum. Unterschiede, Übereinstimmungen u. gegenseitige Beeinflussungen. Giessen 1920.
31. *Schmidt C.*: Histoire et doctrine de la secte des Cathares ou Albigeois. Tome II. Paris et Genève 1849.
32. *Seeck Otto*: Geschichte des Unterganges der antiken Welt. I. Band. Berlin 1897. II. Band. Berlin 1901.
33. *Spiegel Franz*: Eranische Altertumskunde. I. Band: Geographie, Ethnographie und älteste Geschichte. Leipzig 1871. — II. Band: Religion, Geschichte bis zum Tode Alexanders d. Grossen. Leipzig 1873.
34. *Strzygowski Josef*: Altai-Iran und die Völkerwanderung. Zeitgeschichtliche Untersuchungen über den Eintritt der Wander- und Nordvölker in die Treibhäuser geistigen Lebens anknüpfend an einen Schatzfund in Albanien. Leipzig 1917.
35. *Strzygowski Josef*: O razvitku starohrvatske umjetnosti. Izvanredno izdanje Matice Hrvatske. Zagreb 1927.

(Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, Zagreb, 1931., knj. XXVIII, sv. 1, 1-86.)